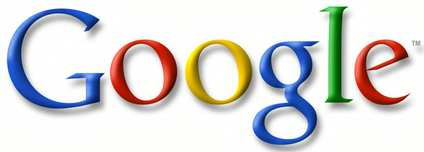
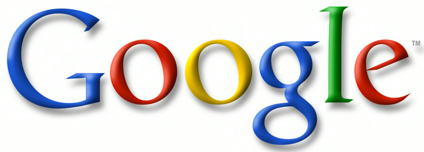
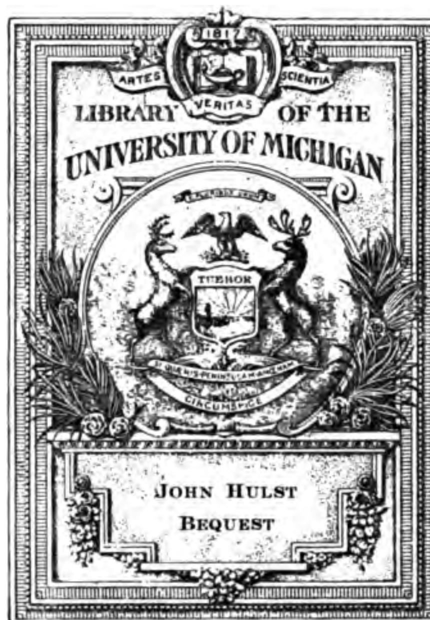

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
JOHN HULST
BEQUEST

OVER DE

ROMANS VAN WOLFF EN DEKEN,

BESCHOUWD IN VERBAND MET

DE ROMANTISCHE SCHEPPINGEN VAN RICHARDSON.

Over de
Romans van Wolff en Deken,

BESCHOUWD IN VERBAND MET

de romantische scheppingen van Richardson.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE GRONINGEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. G. WILDEBOER,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID,

TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT IN HET OPENBAAR
TE VERDEDIGEN

op Maandag 4 April 1898, des namiddags om 3 uur,

DOOR

HERMINE CHRISTINE HÉLÈNE MOQUETTE,

geboren te Sluis.

ROTTERDAM
D. VAN SIJN & ZOON
1898.

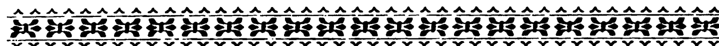
9.38
60
3

AAN MIJNE OUDERS.

Aan het einde gekomen van mijn Academische studiën is het mij een behoefte een woord van hartelijken dank te richten aan de hoogleeraren mijner faculteit, wier colleges en vriendelijke belangstelling in mijn studie mij steeds in dankbare herinnering zullen blijven.

U, Professor VAN HELTEN, *Hooggeachte Promotor, zal ik altijd erkentelijk zijn, dat U mijn aandacht gevestigd hebt op het onderwerp van mijn proefschrift, hetwelk mij dadelijk aantrok, en het is mij gebleken, dat geen moeite U te veel was, om mij bij het bewerken der stof van dienst te zijn. Inzonderheid dank ik U ook daarvoor, dat niet alleen uw studeerkamer doch ook uw huiselijke kring voor mij heeft opengestaan, een vriendelijkheid door mij op hoogen prijs gesteld.*

Aangename en onuitwischbare herinneringen draag ik uit Groningen mee. De jaren aldaar doorgebracht zullen mij onvergetelijk blijven om de vele bewijzen van vriendschap, die ik in dien tijd van verschillende zijde en op verschillende wijze heb mogen ondervinden.

Gedurende de laatste decenniën onzer eeuw hebben Betje Wolff en Aagje Deken, die schitterende sterren aan den overigens vrij duisteren litterairen hemel van het Nederland der 18de Eeuw, bij voortduring en in hooge mate de aandacht der letterkundigen bezig-gehouden. Van de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* werd in genoemde periode tot driemaal toe een herdruk gegeven[1]); van de *Historie van den Heer Willem Leevend* verscheen een herdruk[2]) en een verkorte bewerking[3]). En een aanzienlijke reeks van tijdschriftsartikelen en afzonderlijke verhandelingen leverde bijdragen hetzij tot de kennis van het leven, de geestelijke ontwikkeling en den belletristischen arbeid

1) In 1879, 1886 en 1891, 's Gravenhage, De Gebroeders Van Cleeff.

2) In 1886, ibidem.

3) *Historie van den Heer Willem Leevend,* naverteld door Mevrouw Van Westrheene. Arnhem, D. A. Thieme, 1872. 2 deelen.

der beide vrouwen, hetzij tot de beoordeeling en waardeering harer litteraire voortbrengselen [1]).

Bij het letterkundig publiek hebben deze studiën of schetsen, gelijk men op goede gronden mag aannemen, een buitengewoon goed onthaal gevonden. En uit deze omstandigheid put schrijfster dezes den moed een bescheiden verhandeling, gewijd aan een gedeelte der letterkundige werkzaamheid van ons vriendinnenpaar, in het licht te zenden.

Toen Richardson, de in den kleinen kring zijner vrienden wegens zijn vaardigheid in het briefschrijven bekende Engelsche boekhandelaar, tengevolge eener opdracht van de uitgevers Rivington en Osborne zich had neergezet om een deel „familiar letters" ten dienste van ongeletterde briefschrijvers te bewerken en, met terzijdestelling van het oorspronkelijk plan, zijn in 1740 gepubliceerden brievenroman *Pamela* schreef, stond hem een duidelijk omgrensd doel volkomen klaar vóór den geest. Omtrent zijn kans op succes mag hij aanvankelijk

---

1) Zie voor een volledige lijst van alles, wat tot 1892 over Betje en Aagje geschreven is, Dr. Joh. Dyserinck, *Catalogus van de tentoonstelling van Handschriften, Boeken, Portretten enz. van Elizabeth Wolff en Agatha Deken, gehouden te 's Gravenhage,* bl. 36 vlg.

Over het antwoord op een in 1862 door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap uitgeschreven prijsvraag „Eene beschouwing van het leven en de geschriften van E. Bekker—Wed. Wolff en A. Deken, met aanwijzing van beider invloed op den geest van haren tijd" leze men het *Verslag van het verhandelde in de Algemeene Vergadering van het Prov. Utr. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* van 1897, bl. 63 vlg.

vrees gekoesterd hebben, omtrent de juistheid zijner keuze van taal en stijl mag hij eenigszins in twijfel hebben verkeerd [1]), omtrent het goede recht zijner schepping heerschte bij hem daarentegen een onmiskenbaar vaste overtuiging. Reeds de titel, waarmede het werk werd aangekondigd, geeft daarvan ten duidelijkste het bewijs: „Pamela, or Virtue rewarded, in a series of Letters from a beautiful young Damsel to her Parents. Now first published in order to cultivate the Principles of Virtue and Religion in the Minds of the

---

1) Zooals blijkt uit de mededeeling der volgende antwoorden, welke de auteur ontving naar aanleiding van door hem omtrent *Pamela* tegenover anderen geuite bedenkingen: „This little book will infallibly be looked upon as the hitherto much wanted Standard or Pattern for this Kind of Writing: For it abounds with lively Images and Pictures; with Incidents natural, surprising, and perfectly adopted to the Story; with Circumstances interesting to Persons in common Life as well as to those in exalted stations. The greatest Reward is every-where paid in it to Decency, and to every Duty of Life: There is a constant Fitness of the stile to the Persons and Characters described; Pleasure and Instruction here always go Hand in Hand; Vice and Virtue are set in constant opposition, and Religion every-where inculcated in its native Beauty, and chearful Amiableness; not dressed up in stiff, melancholy or gloomy forms, on one hand, nor yet on the other, debased below its due dignity and noble Requisites, in Compliment to a too fashinonable but depraved Taste. And this I will boldly say, that if its numerous Beauties are added to its excellent Tendency, it will be found worthy a place, not only in all Families (especially such as have in them young Persons of either Sex) but in the Collections of the most curious and polite Readers. For, as it borrows none of its Excellencies from the Romantic Flights of

Youth of Both Sexes. A Narrative which has its Foundation in Truth and Nature; and at the same time that it agreeably entertains, by a Variety of *curious* and *affecting* Incidents, is entirely divested of all those Images, which, in too many Pieces calculated for Amusement only, tend to *inflame* the Minds they should *instruct*."

Men ziet het: onderhouden en leeren, vermaak geven en stichten, zoo luidde des schrijvers program; en boven-

---

unnatural Fancy its being founded in Truth and Nature, and built upon Experience, will be a lasting Recommendation to the Discerning and Judicious; while the agreeable Variety of Occurrences and Characters, in which it abounds, will not fail to engage the Attention of the gay and more sprightly Readers." (*Pamela,* Preface VII en VIII).

„In short Sir, a Piece of this Kind is much wanted in the world; which is but too much as well as too early, debauched by pernicious Novels. I know nothing entertaining of that Kind, that one might venture to recommend to the Perusal (much less, the Imitation) of the Youth of either Sex: All that I have hitherto read, tends only to corrupt their Principles, mislead their Judgments, and initiate them into Gallantry, and loose Pleasures.

Publish then this good, this edifying and instructive little Piece for their sakes ....

In short, the Cause of Virtue calls for the Publication of such a Piece as this." (*Pamela,* Preface XIII en XIV).

„I can 't conceive why you should hesitate a Moment as to the Publication of this very natural and uncommon Piece. I could wish to see it out in its own native Simplicity, which will affect and please the Reader beyond all the Strokes of Oratory in the world, for those will but spoil it. .....

No let us have Pamela as Pamela wrote it, in her own Words, without Amputation or Addition." (*Pamela,* Preface XII en XIII).

dien wat de verdichting betreft een strenge beperking binnen het gebied der waarheid, een nauwgezet vermijden van alles wat naar phantasterij zweemde. En met dit laatste voldeed hij aan een behoefte, die het romanlezend publiek, wellicht onbewust, gaandeweg was gaan gevoelen. De pastorale en heroïsche romans hadden feitelijk uitgediend; het rijk van den avonturenroman liep eveneens ten einde. Zij spraken slechts tot de verbeelding en troffen noch het hart noch het gevoel der lezers. Het verstand gevoelde zich niet meer bevredigd bij het lezen van een opsomming van allerlei phantastische, ongeloofelijke verhalen. Men vroeg een afbeelding van het werkelijke leven. Wat men las, moest mogelijk en waarschijnlijk zijn; de lezer moest zich kunnen verplaatsen in den toestand van den held of de heldin.

Intusschen was *Pamela* iets anders en, uit het oogpunt van kunst, iets beters geworden dan de auteur zich daarvan had voorgesteld. Richardson was behalve zedenleeraar ook menschenwaarnemer, menschenkenner en kunstenaar. Vandaar, dat de eigenlijk slechts als *moraliseerende* roman bedoelde schepping zich ontwikkelde tot een verhaal, dat een zekeren mikrokosmos in 't bijzonder met betrekking tot de ontwikkeling van het zieleleven te aanschouwen geeft, m. a. w. tot een *psychologischen* of *ethischen* roman, die als zoodanig de eerste proeve en vertegenwoordiger zou worden van een kunstgenre, dat voorbestemd was om

zich in 't vervolg in de epische letterkunde een nagenoeg onbeperkte heerschappij te verwerven.

Met geestdrift werd *Pamela* begroet en ontvangen, in Engeland zoowel als op „the Continent". Hetzelfde geluk, ja nog veel meer succes viel aan de beide latere romans des schrijvers, aan *Clarissa Harlowe* (1748) en *Charles Grandison* (1753) ten deel. En wat meer is; ook in de scheppende kunstwereld vonden Richardsons verdichtingen weerklank; in Frankrijk zoowel als in Duitschland ontstond er als het ware een wedstrijd in het voortbrengen van naar het model van *Pamela* enz. ontworpen en uitgevoerde brievenromans. Ik herinner aan Rousseau's *Nouvelle Héloïse*, aan Diderot's *La Religieuse*, aan Hermes' *Fanny Wilkes* en *Sophiens Reise von Memel nach Sachsen*, Sophie von la Roches *Geschichte der Fräulein von Sternheim* [1]).

Dat ook in ons vaderland Richardson spoedig na zijn optreden als auteur geen vreemde kon blijven, laat zich reeds a priori bevroeden. Bekendheid met de Engelsche taal stelde vele Nederlanders in staat

---

1) Zie over den invloed van Richardson op de Fransche literatuur Joseph Texte, *Jean Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire.*

Over Richardson in Duitschland handelen Erich Schmidt, *Richardson, Rousseau und Goethe* en *Zeitschr. für vergl. Litteraturgeschichte* 1887-'8 I. 217 vlg.

Vgl. voorts ook Dr. J. ten Brink, *Roman in Brieven.*

onmiddellijk van deze nieuwe letterproducten te genieten. En voor hen, die niet zoo gelukkig waren, zorgden aldra vertalingen: *Pamela of de beloonde deugd* (Amsterd. 1742—44) [1], *Karel Grandison* en *Clarissa Harlowe* van J. Stinstra (Harlingen 1752—'56). Doch niet alleen lezers vinden hier de romans van den Engelschen auteur; ze wekken ook op tot navolging: onze Betje en Aagje planten het nieuwe genre over op den bodem der Nederlandsche literatuur.

Met deze vermelding der schrijfsters van *Sara Burgerhart, Willem Leevend* en *Cornelia Wildschut* is natuurlijk niets nieuws gezegd. Dat groote ingenomenheid met Richardson bij Betje Wolff en Aagje Deken het plan deed rijpen ook haar krachten eens in dit genre te beproeven en zijn werken de modellen zijn geweest voor de eerste Nederlandsche brievenromans, was reeds sedert lang geen geheim. Wat echter tot heden toe wel als een leemte in onze kennis mocht gelden, is het antwoord op de vraag: wat is hier de verhouding der navolging tot haar voorbeeld, wat hebben de schrijfsters, behalve de idee van een in brievenvorm gekleed en karakter en zeden schilderend verhaal, aan Richardson te danken, welk gebruik hebben ze van het ontleende gemaakt en wat zijn de verdiensten en tekortkomingen van haar verdichting in vergelijking

---

[1]) Het eerste der 4 deelen verscheen in deze uitgave als 2e druk.

met het gekozen model? Als een poging om in deze leemte te voorzien beschouwe men hetgeen in de volgende bladzijden vervat is [1]).

---

1) Bij onze vergelijking zal bijna uitsluitend rekening worden gehouden met Richardsons *Clarissa* en *Grandison,* alleen bij zeldzame uitzondering met diens *Pamela;* van eenigen directen invloed toch van dit laatste werk op Betjes en Aagjes arbeid heeft schrijfster dezer studie niet het geringste spoor kunnen ontdekken.

Voor het citeeren uit de besproken romans is gebruik gemaakt van de navolgende edities:

Pamela (7th Edition. London. Hodges and Rivington 1754).

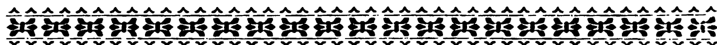
Clarissa Harlowe (uitgegeven in „the Novelists Magazine" vol. XIV en XV. London. Harrison and Co. 1784).

Sir Charles Grandison (8th Edition. London. Longman, Johnson etc. 1796).

Sara Burgerhart (8ste druk, 's Gravenhage, De Gebroeders Van Cleeff, 1891).

Willem Leevend (2de druk, ibidem 1886).

Cornelia Wildschut (In 's Gravenhage. Bij Isaac van Cleef 1796).

I.

Betje Wolff, die volgens haar eigen getuigenis „sedert haar tiende jaar.... bijkans niet anders (had) gedaan dan gelezen, hetgeen er keurlijks in drie taalen over allerleye onderwerpen en in allerlei trant geschreven (was)" [1]), zal naar alle waarschijnlijkheid wel niet lang na het verschijnen van Richardsons werken met deze hebben kennis gemaakt. Of ze echter van den aanvang af aan dezelfde ingenomenheid met *Clarissa Harlowe* en *Charles Grandison* heeft gekoesterd, als waarvan ze in later tijd blijken geeft hetzij in vereeniging met Aagje door de navolging zelve en door herhaaldelijk in haar romans voorkomende bewonderende uitingen, hetzij voor eigen rekening door in haar particuliere correspondentie en haar afzonderlijke werken aan te treffen loftuitingen [2])? We zouden het haast

---

1) Zie den Brief van Betje aan Grave, gepubliceerd in *Nederland* van 1876, bl. 152.

2) Zie ben. *Bijlage*.

betwijfelen in verband met het feit, dat, in tegenstelling tot deze veelvuldige betuigingen van enthousiasme, uit den tijd vóór Betjes samenwonen met Aagje slechts een paar en dat wel alleen *niet ongunstige* vermeldingen van Richardsons scheppingen zijn aan te wijzen. In een brief van Betje aan den *Grijsaard* (gedat. 7 Aug. 1767) spreekt ze van: „zijne Clarissa dat meesterstuk des menschlijken verstands." In een ander schrijven derzelfde aan genoemd tijdschrift (d.d. 20 Juli 1768) vinden we melding gemaakt van *Grandison, Pamela* en *Clarissa*, en in den *Grijsaard* (van 2 Juni 1769) wordt door haar *Pamela* als lectuur aanbevolen. In Juffr. Wolffs *Bespiegelingen over den Staat der Rechtheid* (van 1764) is er voorts sprake van de romans van Fielding, niet van die van Richardson. Hier ware, Betjes belezenheid in aanmerking genomen, zelfs aan onverschilligheid omtrent den later in zoo hooge mate bewonderde te denken. Of zou de vermelde omstandigheid ons misschien tot de (m. i. minder waarschijnlijke) gevolgtrekking moeten leiden, dat Betje in '64 Richardsons werken nog niet had leeren kennen? Wat hiervan zij, een aanmerkelijke en feitelijke belangstelling is bij Betje eerst tijdens haar latere auteursperiode waar te nemen en wellicht mogen we ons dit op de volgende wijze verklaren.

In 1777 komt Aagje bij haar vriendin inwonen. Wij weten, dat onze schrijfsters de gewoonte hadden elkander voor te lezen en onder de boeken, waaraan ze in den

eersten tijd van haar samenleven de aandacht schonken, heeft vermoedelijk ook de vertaalde *Clarissa* behoord [1]). Aagje, die tot dusverre bijna niets dan zedelijke theologie gelezen heeft [2]), kan haar sympathie niet onthouden aan een roman, waarin op een onderhoudende manier dezelfde begrippen verkondigd worden als in die zedenkundige en godsdienstige geschriften.

Betje Wolff, wier talenten zich onder Aagjes invloed in een nieuwe richting waren gaan ontwikkelen, heeft nu een meer geopend oog voor de schoonheden van dezen roman dan een tiental jaren geleden. Beide vriendinnen gevoelen zich ontroerd bij de lezing van Clarissa's rampen en verfoeien Lovelace als den laaghartigen bewerker daarvan; zij beweenen samen Clarissa's dood. De strekking, die door het geheele verhaal loopt, wekt haar op hare talenten ook eens in deze richting te gaan beproeven; de schoone inhoud, die zich voorgoed in haar gedachten heeft ingeprent, versterkt haar in dat voornemen.

II.

Naar de hand van Clarissa Harlowe, de heldin van Richardsons tweeden roman, dingen twee jongelui, wier

---

1) Aagje kende, voor zoover we weten, geen Engelsch.

2) Zie Betjes boven aangehaalden brief aan Grave.

aanzoek de aanleidende oorzaak is der in deze brieven behandelde tragische geschiedenis: Lovelace, een man van de wereld en een gewetenlooze lichtmis, en Solmes, een uiterst solied persoon, doch zonder eenige innerlijke of uiterlijke aantrekkelijkheid. De laatste, die voor Clarissa's ouders en overige familie vooral op grond van materieele overwegingen de gewenschte huwelijkscandidaat is, kan geenszins in den smaak vallen van het jonge meisje. De eerste, die op Clarissa's hart een diepen indruk heeft gemaakt, vindt desniettemin bij zijn aangebedene, die om zijn bekend onzedelijk levensgedrag haar ontluikende liefde onderdrukt, geen aanmoediging en bij haar familie besliste tegenwerking. Eensdeels tengevolge van de harde behandeling, die haar verwanten haar doen ondergaan om ze tot een huwelijk met Solmes te dwingen, anderdeels tengevolge van den intrigeerenden invloed, door Lovelace op haar uitgeoefend, laat de achttienjarige Clarissa, die onbekend is met de listen der booze wereld en de ongunstige berichten omtrent het karakter van Lovelace voor een deel als laster beschouwt, zich eindelijk er toe verleiden het ouderlijk huis te ontvluchten en de hulp en bescherming van haar minnaar aan te nemen. Deze stap beslist over haar toekomst. Haar weerlooze positie brengt ze geheel in de macht van dezen voor niets terugdeinzenden belager der onschuld, terwijl de vloek des vaders, na de ontvluchting over haar uitgesproken, haar geestkracht verlamt. Tevergeefs alles in het werk stellende om zich met haar hardvochtige ver-

wanten te verzoenen, wordt ze eindelijk door een schurkachtigen streek van Lovelace ten val gebracht. Ze verliest haar eer, doch niet haar deugd, die ook na haar val onwankelbaar blijft. Ze slaagt er in den bewerker van haar ongeluk te ontkomen. Maar nog is haar lijdensbeker niet geledigd. Voor vermeende schulden wordt ze in gijzeling gezet en, al haast zich Lovelace, die aan deze gewelddaad onschuldig is, haar in vrijheid te doen stellen, haar krachten zijn na al het voorgevallene gebroken, haar levenslust is uitgebluscht. Met verontwaardiging verwerpt ze al zijne aanbiedingen, die ten doel hebben het haar aangedane ongelijk te herstellen en vóór het oog der wereld haar smaad uit te wisschen. De liefde, die zij voor hem gevoelde, is verdwenen. Naar lichaam en ziel uitgeput, koestert ze in dit leven nog slechts één enkelen wensch: ontheven te worden van den vloek haars vaders, om dan in vrede te kunnen sterven. Eindelijk verklaart die vader zich bereid zijn harde woorden in te trekken; doch de ootmoedige bede om den vloek in een zegen te doen verkeeren vindt bij hem geen gehoor. Eerst een dag, nadat het slachtoffer van zooveel haat en lagen hartstocht ver van huis en onder vreemden de oogen gesloten heeft, komen brieven, die van verzoening spreken. Als een donderslag klinkt de mare van haar dood zoowel de verwanten als Lovelace in de ooren. De oude liefde, waarvan Clarissa bij haar geheele familie eens het voorwerp was geweest, komt weer boven. Was de ouderlijke woning

voor de levende gesloten geweest, de poort van Harlowe-Place opent zich wijd ter plechtige ontvangst van de doode, die onder algemeene en ongeveinsde droefheid in het familiegraf wordt bijgezet. Lovelace wordt intusschen gekweld door wroeging bij de gedachte, dat hij door eigen schuld zijn geluk verspeeld heeft. Overal vervolgt hem de onrust van zijn geweten. Hij onderneemt een reis naar Italië op aanraden van zijn vriend Belford, die op deze wijze tevens hoopt een duel tusschen Lovelace en een lid der familie Harlowe te verhinderen. Toch heeft zulk een gewapende ontmoeting in Florence plaats, en met een voor Lovelace noodlottig gevolg. Stervende stamelt de gewonde nog Clarissa's naam, de hoop uitende met zijn dood zijn schuld tegenover haar geboet te hebben.

In *Cornelia Wildschut* worden ons, evenals in *Clarissa Harlowe,* twee jongelieden voorgesteld, die aan een zelfde meisje het hof maken. Het voorwerp hunner vereering is Cornelia of, zooals ze in de wandeling heet, Keetje Wildschut, de eenige dochter van een Amsterdamsch, zeer vermogend geacht koopman. Van Arkel, de eene aanbidder, is een losbol en avonturier, voor wien Keetje alleen den sleutel tot haar vaders geldkist representeert; de andere, Van Veen, is een oprecht en onbaatzuchtig minnaar, een man van onberispelijk gedrag, doch met stijve manieren en weinig uiterlijke aantrekkelijkheden. De laatste, die ook om financieele redenen door den vader, later eveneens door de moeder

als aanstaand schoonzoon begunstigd wordt, vindt echter bij de dochter geen gunstig onthaal. Van Arkel, die op het meisje indruk heeft gemaakt zonder daarbij werkelijke liefde op te wekken, ondervindt van den kant harer familie de sterkste tegenwerking. Keetje wil aan de ongunstige geruchten, die er omtrent Van Arkels levenswandel loopen en door haar vader als grond voor zijn afwijzende houding worden aangevoerd, geen geloof slaan, maar schrijft die veeleer toe aan laster, uitgestrooid om haar gunstiger te stemmen voor het aanzoek des mededingers. Gewend tot dusverre iederen wensch ingewilligd te zien, acht zij zich deerlijk verongelijkt en tyranniek behandeld, wanneer men ten gunste van Van Veen over haar hand wil beschikken. Tevens brengen eigenzinnigheid en domheid haar er toe steeds meer en meer het oor te leenen aan de inblazingen van den sluwen Van Arkel. Zóó laat zij zich door dezen vrij gemakkelijk overhalen het ouderlijk huis te verlaten, hoewel Van Veen zijn aanzoek heeft ingetrokken en hierdoor de vrees voor een opgedrongen huwelijk vervallen is. Ze wil van alle gezag ontslagen zijn en meent de gewenschte vrijheid alleen te kunnen vinden in een huwelijk met den bevoorrechten pretendent, die haar aan zijn zijde de vroolijkste toekomst voorspiegelt. Doch weldra volgt hier de ontgoocheling. Vernemende, dat Keetjes vader zware geldelijke verliezen heeft geleden, verlaat Van Arkel het ongelukkige meisje na haar door een duivelsche

list ten val gebracht te hebben. Haar kostbaarheden en juweelen schijnen hem nog maar een armzalige belooning voor de weinige moeite, die het hem kostte de onnoozele te verschalken. Geen oogenblik denkt Keetje er thans aan naar huis terug te keeren. Ze is minder bedroefd dan wel verbitterd, vooral op haar vader. Ze zwerft in den vreemde rond, totdat een paar harer vrienden haar schuilplaats ontdekken en niets onbeproefd laten om ze tot andere gedachten te brengen. Alleen de tijding echter, dat haar vader stervende is, brengt ze tot inkeer, doch maakt haar tevens wanhopig bij het denkbeeld, dat de gelegenheid tot het verwerven van vergiffenis voor haar gesloten zal wezen. Kort vóór haar terugkeer naar het vaderland sterft de Heer Wildschut, gelukkig evenwel niet zonder te hebben vernomen, dat zijn dochter in veiligheid is. Al de ongelukken, die de rampzalige hebben getroffen, ondermijnen haar gezondheid en veroorzaken een vroegtijdigen dood. De moeder, een onverstandige en van gevoel ontbloote vrouw, weigert haar zieke dochter bij zich te ontvangen. In de woning harer tante wordt ze liefderijk opgenomen en met de teederste zorgen omringd. Ze is te zwaar beproefd om te wenschen nog langer in het leven te blijven, maar de gedachte, dat zij de oorzaak is van haar vaders dood, belet haar gerust de eeuwigheid in te gaan. Geen vriendelijke toespraak, geen troostredenen vermogen aanvankelijk die kwellende gedachte weg te nemen; eerst later komt

ze tot kalmte en sterft vol hoop op Gods genade, vergeving schenkende aan haar verleider en niet vermoedende, dat deze haar reeds in den dood is voorgegaan. Gevallen in een duel met den broeder van een ander door hem verleid meisje, sterft Van Arkel vol berouw, doch tot zijn laatste oogenblik gefolterd door de hevigste gewetenswroeging over al het door hem gepleegde kwaad.

Overeenkomst in stof tusschen de beide hier kortelijk in herinnering gebrachte romans is niet te miskennen. In onderdeelen merken we voorzeker dikwijls afwijking op (die bij een meer uitvoerige inhoudsopgave nog meer zou uitkomen); in den hoofdgang van het verhaal vertoont zich daarentegen een zoodanige gelijkenis, dat we niet kunnen aarzelen de gevolgtrekking te maken: bij den opzet der *Historie van Cornelia Wildschut* heeft aan de auteurs daarvan de inhoud van *Clarisse Harlowe* vóór den geest gezweefd.

Doch niet alleen bij den opzet, ook bij de uitwerking van haar laatste romantische schepping hebben Betje en Aagje zich niet van herinneringen aan *Clarissa* kunnen vrijhouden. Daarvan getuigen de volgende uitkomsten eener doorloopende vergelijking der beide werken.

Zoowel Clarissa als Keetje trekken veler oogen tot zich door haar schoonheid. De eerste is rijk door het aanzienlijk vermogen, haar door haar grootvader na-

gelaten; de laatste is het eenig kind van naar 't schijnt vermogende ouders.

Meer dan één jongeling dingt vergeefs naar de hand zoowel van Keetje als van Clarissa.

Lovelace en Van Arkel stammen beiden uit een familie, welke in aanzien die der beminde overtreft. Lovelace is geparenteerd aan Lord M. en hoopt eenmaal diens titel en goederen te erven. Van Arkels zuster is gehuwd met Burgemeester Lenting, van wien wordt verwacht, dat hij zijn zwager aan een goed bezoldigd baantje zal kunnen helpen.

Beide minnaars hebben alle voordeelen, die een beschaafde opvoeding, het verkeer in hoogere kringen, ook buiten hun vaderland, en een zeer aangenaam uiterlijk kunnen verschaffen.

Lovelace slaagt er in een meer dan gewonen indruk op Clarissa te maken, zonder dat er bij haar nog van liefde sprake is. Van Arkel is spoedig de uitverkorene onder alle aanbidders van Keetje, doch moet zich met deze voorkeur alleen tevredenstellen.

Als reden zijner weigering om Clarissa's hand aan Lovelace te schenken noemt Mr. Harlowe de omstandigheid, dat Lovelace bekend staat om zijn slechte zeden. De Heer Wildschut beroept zich bij zijne afwijzing van Van Arkel voornamelijk op de waarschuwing, ontvangen van zijn zwager en zuster, den Heer en Mevrouw Stamhorst, die Van Arkel een speler en losbol noemen.

Lovelace twijfelt in zijn ijdelheid er niet aan, of

Clarissa moet hem liefhebben; hij blijft ondanks zijn afwijzing door den vader op de voorspraak hopen van Mrs. Harlowe, die hem niet ongenegen is, en vertrouwt, dat Clarissa, op wie men tot dusverre geen drang heeft uitgeoefend, de inspraak van haar hart zal kunnen volgen. Van Arkel weet, dat de Heer Wildschut slechts op zijn kantoor te gebieden heeft en te huis geheel beheerscht wordt door zijn vrouw, van wier steun hij, Van Arkel, zeker gelooft te zijn. En wat Keetje betreft, zoo meent hij: geen wensch is het meisje van kindsbeen af door haar ouders ontzegd; men zal zich dus ook nu niet kanten tegen een huwelijk met den man harer keuze, die niemand anders dan Van Arkel kan wezen.

Beide minnaars zien zich in hun hoop op bijstand van de zijde der moeder bedrogen. Wederzijdsche be leedigingen en een daarop volgend duel tusschen Lovelace en Clarissa's broeder doen Mrs. Harlowes stemming omtrent den eersten omslaan; zij verzet zich niet meer tegen den duidelijk uitgesproken wil van haar echtgenoot. De bezoeken van Lovelace, die te voren waren geduld, worden thans niet meer afgewacht. Mevrouw Wildschut schaart zich aan de zijde van haar echtgenoot, als ze door een bij vergissing in de handen van den Heer Wildschut gevallen brief van Mevrouw Lenting aan Van Arkel moet ervaren, hoe geringschattend beiden, broeder en zuster, zich over moeder en dochter Wildschut uitlaten. Ook aan Van Arkel wordt het huis zijner beminde ontzegd.

Mr. Harlowe, die aan alles wat zijn innig geliefde, verstandige Clary deed, steeds zijn goedkeuring had gehecht, treedt voor de eerste maal met gestrengheid tegen zijn dochter op en onderdrukt de vaderlijke liefde ter wille van het gehoonde vaderlijk gezag. Keetjes vader acht eveneens zijn vaderlijk gezag, waarvan hij tot dusverre nooit gebruik gemaakt heeft, aangetast en eischt gehoorzaamheid.

Mr. Solmes, de mededminnaar van Lovelace, is een hoogst solied man en bezitter van een groot vermogen; hij biedt daarenboven, wat bij de overwegingen in den familieraad der Harlowes het meeste gewicht in de schaal legt, huwelijksvoorwaarden aan, die niet alleen zijn aanstaande vrouw, doch vooral haar familie belangrijk bevoordeelen. Van Veen is een geacht en vermogend koopman, van onbesproken levensgedrag; wat echter den Heer Wildschut, wiens zaken deerlijk in de war zijn, nog meer in hem aantrekt, is de omstandigheid, dat deze candidaat-schoonzoon zich bereid verklaart Keetje ook zonder huwelijksgift tot vrouw te nemen en zijn schoonvader, zooveel hem mogelijk is, financieel te steunen.

Een vergelijking tusschen Lovelace en Solmes kan in de oogen van Clarissa niet anders dan ten gunste van den eerste uitvallen. In beschaving en geest staat Solmes verre achter bij zijn medeminnaar; houterig in zijn optreden, heeft hij bovendien een onbehaaglijk voorkomen. Keetje aarzelt geen oogenblik aan Van Arkel

boven Van Veen de voorkeur te geven; de eerste is haar te stijf, te ernstig en kan juist niet bogen op schoonheid.

Wat er van het levensgedrag van Lovelace en Van Arkel verteld wordt, houden beide jonge dames grootendeels voor laster en ze meenen aan den minnaar, die om harentwil zich een beleedigende behandeling heeft moeten laten welgevallen, wel eenige genoegdoening verschuldigd te zijn.

Een geheime briefwisseling verschaft aan Van Arkel zoowel als aan Lovelace de gelegenheid invloed uit te oefenen op de gemoedsstemming der meisjes, wier ouderlijk huis hun verboden is. Langs dien weg zoeken zij de vrees der laatsten voor een gedwongen huwelijk steeds aan te wakkeren en den geboden tegenstand voortdurend te doen toenemen.

Clarissa ontvangt van haar intieme vriendin Anna Howe bij herhaling den raad liever de bescherming van Lovelace en zijn familie in te roepen dan ooit haar toestemming te geven tot een huwelijk met Solmes. Van Arkels zuster, Mevrouw Lenting, die door Keetje als haar beste vriendin beschouwd wordt, gebruikt bij deze al haar overredingskracht om ze gunstig voor haar broeder te stemmen en belooft haar hulp, indien Keetje mocht besluiten zich aan haar vaders gezag te onttrekken.

Om Clarissa te dwingen, doet men ze een harde behandeling ondergaan en sluit haar zelfs op. Als de

Heer Wildschut bemerkt, dat al zijn vermaningen en bedreigingen niets uitwerken, koestert ook hij het plan zijn weerspannige dochter op te sluiten, maar wordt daarvan teruggehouden door de waarschuwende stem van een zijner vrienden. Bij geen der beide meisjes heeft die ongewone gestrengheid de gewenschte uitwerking.

Zoowel Lovelace als Van Arkel veranderen van taktiek, wanneer ze hun opzet de beminde uit het huis harer ouders te lokken eindelijk met een goeden uitslag bekroond zien. Hoewel Lovelace Clarissa hartstochtelijk liefheeft, beginnen de eertijds, vóór zijne kennismaking met deze geliefde, door hem tegen het huwelijksjuk gekoesterde bezwaren weer boven te komen. Daarenboven beheerscht hem de vurige wensch om door het het meisje tot zijn minnares te vernederen zich te wreken op andere leden der familie Harlowe, die hij na het afslaan van zijn huwelijksaanzoek doodelijk haat. Van Arkel had in een huwelijk met Keetje Wildschut het eenige middel gezien om in het bezit te komen harer schatten; nu ze geheel van hem afhangt, meent hij zonder huwelijk haar geld wel te kunnen krijgen. Ook het denkbeeld in de dochter den vader te kunnen straffen voor een smadelijke behandeling, hem en zijn zuster door den Heer Wildschut aangedaan, lacht hem toe.

Lovelace slaagt er na tallooze intriges in Clarissa ten val te brengen, als ze geheel verdoofd is door opium. Van Arkel neemt eveneens zijn toevlucht tot

een bedwelmenden drank, als hij ziet, dat hij op een andere wijze zijn doel niet zal kunnen bereiken.

Clarissa wordt door Lovelace in een slecht huis gebracht, doch ontvlucht, zoodra ze dit bemerkt. Keetje raakt, nadat Van Arkel haar verlaten heeft, zonder het te weten, eveneens in een verdacht huis, doch ontkomt dan ook, zoodra haar oogen daarvoor zijn opengegaan.

Clarissa vervalt bij haar wederwaardigheden weldra in een slepende ziekte, die haar binnen weinige maanden ten grave doet dalen. De rampen, die ze heeft ondervonden, tasten ook Keetjes gezondheid aan, en de tering rukt haar weg in den bloei harer jaren.

Tot kort vóór haar dood gaat Clarissa gebukt onder de gedachte, dat de vloek haars vaders haar ook na dit leven zal achtervolgen, en slechts het wegnemen van dien vloek kan haar gerust doen sterven. Keetje verwijt zich zelve den dood haars vaders en noch de laatste brief van dezen noch de vertroostende woorden harer tante zijn in den beginne bij machte dezen last van haar ziel af te wentelen.

Het ouderlijk huis blijft voor Clarissa gesloten, daar haar familie niet kan gelooven, dat haar ziekte zoo ernstig is; vreemden staan haar liefderijk bij in haar krankheid en sluiten haar de oogen, als ze op de genade Gods vertrouwende en na allen, die de oorzaak zijn van haar treurigen en vroegtijdigen dood, vergiffenis te hebben geschonken, den laatsten adem slaakt. Mevrouw Wildschut weigert haar dochter te ontvangen en kan

evenmin gelooven, dat Keetjes leven ten einde spoedt. Deze ziet haar moeder niet weder, doch wordt in de woning harer tante, Mevrouw Stamhorst, waar ze liefdevol is opgenomen, verpleegd en wacht daar kalm den dood af, vergeving schenkende aan hem, die haar ongelukkig gemaakt heeft, en geloovende, dat God haar haar zonden vergeven zal.

Beiden wenschen, dat na haar dood, zooveel mogelijk alle brieven, betrekking hebbende op haar val, bijeen verzameld zullen worden om tot nut en leering te strekken van jonge lieden.

Lovelace heeft soms oogenblikken van berouw, vooral als zijn vriend Belford meer dan eens pogingen doet zijn geweten wakker te schudden en hem te bezweren Clarissa niet op te offeren aan zijn hartstocht en wraakzucht, doch hij is te ver in zijn eigen strikken verward en de booze inblazingen van Mrs. Sinclair, de zoogenaamde dame in wier huis Clarissa door hem was gebracht, verhinderen steeds, dat dit berouw diep genoeg wortelt om hem tot inkeer te brengen. Blondel, Van Arkels vriend, doet meermalen zijn best om dezen op te wekken zijn zedeloos leven vaarwel te zeggen en Jansje Greenwood[1] recht te doen, maar heeft evenmin

---

[1] Deze Jansje Greenwood, een meisje van 16 jaar, was vroeger voor de hartstochtelijke liefdesbetuigingen van Van Arkel bezweken, maar had hem verlaten, nadat haar minnaar misbruik had gemaakt van haar onschuld en vertrouwen. Pas na vele vruchtelooze nasporingen was het Van Arkel gelukt haar schuilplaats te ontdekken, doch [illegible] dat ze zijn minder edele aanbiedingen verworpen.

succes, want Van Arkels zuster en booze geest verstaat het elke opwelling van berouw bij haar broeder te onderdrukken.

Lovelace vindt den dood in Florence in een duel met zekeren Colonel Morden, die opkomt voor de onbevlekte nagedachtenis zijner nicht Clarissa. Van Arkel valt in Parijs door de hand van een tegenstander, die triomfeert, als hij den verleider zijner zuster [1]) doodelijk gewond ziet ter neer liggen.

Hun laatste gedachten gelden de jonkvrouw [2]), die tot haar ongeluk te veel vertrouwen in haar minnaar gesteld had en wier beeld hen is blijven vervolgen als van het eenige meisje, dat ze ooit werkelijk hebben liefgehad.

Vóór zijn vertrek naar het buitenland benoemt Lovelace zijn vriend Belford tot executeur van zijn testament. Door Van Arkel wordt, vóór hij Holland verlaat, Blondel tot uitvoerder van zijn laatsten wil aangesteld.

Mrs. Sinclair en Mevrouw Lenting, de beide vrouwen, die in deze romans zulk een Mephistophelesrol spelen, sterven een vreeselijken dood en ontvangen reeds hier op aarde het loon harer misdrijven.

Afhankelijkheid der Nederlandsche verdichting van Richardsons schepping, hier meer, daar minder uit-

---

1) Een Fransche jonge dame.

2) Van Arkel denkt aan Jansje Greenwood. Tegenover Keetje Wildschut en andere door hem bedrogen meisjes meende hij zich niet zooveel te verwijten te hebben.

komende, is alzoo boven allen twijfel verheven. Toch staat hiernaast (en het is van gewicht daarop met allen nadruk de aandacht te vestigen) een *veelszins* waar te nemen zelfstandigheid. En hiermede bedoel ik niet zoozeer de doorloopend voorkomende, niet onbelangrijke afwijkingen in de détails der historie als wel de wijze, waarop de ontleende grondtrekken van het verhaal zijn te pas gebracht. Terwijl deze laatste in den Nederlandschen en den Engelschen roman in hoofdzaak dezelfde zijn, stemmen de karakters van de hoofdpersonen der geschiedenis op één na in geen enkel opzicht met elkaar overeen. Gelijke of overeenkomstige handelingen zijn in *Cornelia Wildschut* een gevolg van geheel andere motieven dan die, waarmee we in *Clarissa Harlowe* kennis maken. In gelijksoortige omstandigheden handelen zij, die in het Nederlandsche verhaal Richardsons personen als het ware vervangen, bij hun verschil van karakter op verschillende wijze. Trouwens de verschillende strekking der beide verdichtingen kan ons niet anders doen verwachten. In *Clarissa* worden de ouders gewaarschuwd geen dwang uit te oefenen op hun kinderen, waar het een huwelijk betreft, en de kinderen om zich te wachten voor een huwelijk met iemand van slechte zeden. In *Cornelia Wildschut* wordt voornamelijk gewezen op de vreeselijke gevolgen, die een verwaarloosde opvoeding na zich kan sleepen.

Kan men zich dan ook een grooter contrast denken als tusschen Clarissa Harlowe, de talentvolle, fijnge-

voelige, onder de leiding eener beschaafde, zorgzame moeder en eener verstandige gouvernante opgevoede jonkvrouw, en Keetje, het meest onwetende en onbedachtzame schepseltje ter wereld, wier onverstandige, domme moeder, een zieltje zonder zorg, zich uitmuntend van haar plicht meende te kwijten, als ze aan de dochter gaf, wat haar hart maar begeerde?

Clarissa, te voren een liefhebbende, gehoorzame dochter, toont slechts verzet, als men haar wil dwingen tot een huwelijk met Solmes, van wien ze afkeer gevoelt; eerst na een harde, liefdelooze behandeling stelt ze zich en dan nog half gedwongen onder de bescherming van Lovelace. Keetje daarentegen is een groot verwend kind, dat zich boos toont, omdat men haar het speelgoed heeft afgenomen, dat haar het best den vervelenden tijd hielp verdrijven; onderworpenheid aan ouderlijk gezag kent ze niet en in haar eigenzin blijft ze volharden, ook wanneer door het zich terugtrekken van Van Veen voor een verwijt van vaderlijke tyrannie geen grond meer aanwezig is. Gewillig volgt ze Van Arkel, gedreven door de zucht om eens van levenswijze te veranderen en den wil van haar vader te dwarsboomen.

Lovelace is voor Clarissa slechts een middel om aan een gevreesd huwelijk te ontkomen; ze verlaat met hartzeer een geliefd ouderlijk huis en verwanten, haar niettegenstaande de van dien kant ondervonden harde behandeling boven alles dierbaar. Keetje ziet in Van Arkel een man, die haar behaagt, omdat hij haar amuseert en

haar aan zijn zijde een vroolijk leventje zonder zorgen en vrij van alle banden voorspiegelt; het ouderlijk huis is in haar oogen slechts een vergulde kooi, waarin ze opgesloten was en zich verveelde.

Evenzoo hebben ook de personen, die in het Nederlandsche verhaal in een reeks van gevallen de rol van personen uit de Engelsche verdichting op zich hebben genomen, geen karaktertrek van eenige beteekenis met elkaar gemeen. De Heer Wildschut is in psychologisch opzicht geen Mr. Harlowe, Mevrouw Wildschut geen Mrs. Harlowe, Mevrouw Lenting, tevens Keetjes vertrouwde vriendin en booze geest, geen Anna Howe of Mrs. Sinclair, Blondel geen Belford en Van Veen geen Solmes.

Het eenige karakter, dat we hier niet in allen deele oorspronkelijk kunnen noemen, is dat van Van Arkel, die veel overeenkomst vertoont met Lovelace, evenals trouwens ook de bekende Heer R. in *Sara Burgerhart,* die, als beknopte copie, hier tegelijk vermelding moge vinden.

Alle drie jongelui behooren tot de aanzienlijkste kringen.

Ze trekken overal de aandacht door hun fraai uiterlijk, ongedwongen beschaafde manieren, vernuft en kundigheden.

Hun slechte bedoelingen weten ze te verbergen achter het masker van groote ingetogenheid, zoodat men niettegenstaande eenig wantrouwen geen reden vindt om hun bezoeken te verbieden.

In het verkeer met achtenswaardige vrouwen ont-

snapt hun geen enkel woord, dat een kiesch oor zou kunnen kwetsen.

Op hun schoonheid laten ze zich niet weinig voorstaan, en in hun ijdelheid spiegelen ze zich een gemakkelijke overwinning voor.

Ondanks de liefde, die zij meenen opgewekt te hebben, komen ze aanvankelijk geen stap verder; de jonge dames weten hen op een zekeren afstand te houden, dien zij niet durven overschrijden. Eerst wanneer bepaalde omstandigheden als bondgenooten optreden en zich bij de betrokken dame de meening vestigt, dat haar aanbidder wegens van anderen kant geleden verongelijking op eenige vergoeding van haar zijde mag aanspraak maken, komen de belagers hun doel naderbij.

Hun zedeloosheid is niet het gevolg van een zwak, meegaand karakter, doch van slechte beginselen. In verstand zoowel als in slechtheid overtreffen ze hun vrienden en geven in dien kring den toon aan.

Buitendien vertoonen Van Arkel en Lovelace nog in andere opzichten aanrakingspunten.

Boven vele jongelieden van dien tijd hebben ze voor, dat ze zeer matig zijn, beiden uit een gezondheidsoogpunt.

Tegenover hun minderen zijn ze over het algemeen goed en vriendelijk.

De vrouw stellen zij zeer laag en ze achten zich dan ook niet gebonden door eeden en beloften, aan haar gedaan.

Te verstandig om geheel ongeloovig te zijn, maken hun driften hen afkeerig van de wetten van een godsdienst, die een deugdzaam leven eischt. De stem van hun geweten onderdrukken ze met geweld, tot het te laat is.

Terwijl alle vrouwen hen met onderscheiding behandelen, ontzien de mannen hen, niet alleen om hun bijtende scherts, maar bovenal om hun ervarenheid in het hanteeren der wapenen. Het duel, dat hun doodelijk is, is tegelijk het eerste, waarin ze niet de overwinning behalen.

Intusschen ook hier is afwijking waar te nemen: „Wicked as I am thought to be", zoo laat Lovelace zich uit, „I never was so abandoned, as to turn into ridicule, or even to treat with levity, things sacred." [1])

Van Van Arkel daarentegen vernemen we, dat „hij zijn vernuft misbruikte om deugd en Godsdienst belagchelijk en verdagt te maaken" [2]) en dat het een zijner tijdverdrijven is te „spotten met alles, wat bij redelijke menschen heilig is." [3])

Van Lovelace wordt uitdrukkelijk gezegd, dat hij geen „gamester" [4]) is; bij Van Arkel is het spel zijn broodwinning en hij verlaagt zich zelfs zoo, dat hij ten slotte een berucht valsch speler wordt.

Hun levensomstandigheden loopen dan ook geheel

---

1) *Cl. H.* VII 957b.
2) *C. W.* VI 187.
3) *C. W.* I 7.
4) *Cl. H.* I 123.

uiteen. Clarissa's minnaar is rijk en behoeft dus zijn toevlucht niet te nemen tot de speeltafel; de ander is een avonturier en begeert Keetje slechts om haar geld.

Dat voorts Van Arkel tegenover Keetje anders handelt dan Lovelace tegenover Clarissa, is een gevolg van het verschillend karakter der beide heldinnen. Bovendien heeft eerstgenoemde nooit liefde gevoeld voor Keetje, terwijl Lovelace Clarissa hartstochtelijk liefheeft.

Van Arkel verlaat zonder gewetenswroeging Keetje, na ze van alles te hebben beroofd; Clarissa ontvlucht Lovelace, nadat haar zijn slecht karakter gebleken was.

III.

Cornelia Wildschut handelt met betrekking tot Van Arkel op gelijksoortige wijze als Clarissa tegenover Lovelace; doch de motieven, die tot een gelijken stap leiden, zijn niet dezelfde, want karakter en aard der beide jonge meisjes loopen aanmerkelijk uiteen. Vandaar ook een geheel verschillend zielkundig proces in de ontwikkeling der gevoelens van de eene en de andere voor den uitverkoren aanbidder. Daarentegen vinden we de psychologische ontwikkeling van Clarissa's genegenheid voor Lovelace in menig opzicht weerspiegeld in hetgeen er in Chrisje Helders ziel omgaat met betrekking tot haar vroegeren speelmakker Willem Leevend. Deze laatste is als student in Leiden, zoo althans luiden naar 't schijnt betrouwbare berichten,

op den verkeerden weg geraakt. Chrisjes vader wijst zijn dochter waarschuwend op deze omstandigheid en tracht haar tevens voor zijn geliefkoosd plan, een huwelijk van Chrisje met een vermogend en meer aanzienlijk jongmensch, den Heer Renting, te winnen. Doch Chrisje luistert in dezen niet naar haar vader; ze kan niet gelooven aan de verdorvenheid van Willem, want haar hart spreekt *oprecht* voor hem, ook al tracht ze die genegenheid tegenover zichzelf en anderen te loochenen. Ze herinnert in zooverre veelszins aan Clarissa tijdens den aanvang harer aanraking met Lovelace en is daarom niet in allen deele als een oorspronkelijke creatie te beschouwen, te minder dewijl zelfs op sommige plaatsen in *Willem Leevend* onmiskenbare herinneringen aan *Clarissa* worden aangetroffen [1]).

Cl. H. I 29b. Clarissa verklaart in een brief aan haar vriendin Miss Anna Howe omtrent Lovelace: „What preferable favour I may have for him to any other person is owing more to the usage he has received, and for my sake borne, than to any personal consideration."

W. L. V 27. Zekere Mevr. Everards schrijft aan haar vriendin Mevr. Rijzig: „Ik geloof echter, dat Chrisje, begrijpende, dat haar vader Willem geen recht doet,

---

1) Bij deze en volgende vergelijkingen citeer ik den Engelschen tekst van Richardsons romans, ofschoon daarbij niet uit het oog verliezende, dat Aagje den inhoud daarvan alleen door Stinstra's vertaling kan hebben leeren kennen.

hem in haar hart schadeloos stelt; zo zij meent uit klinkklaare billijkheid."

Cl. H. I 33b. Miss Howe trekt Clarissa's boven geciteerde verklaring eenigszins in twijfel en wil haar overtuigen, dat ze liefde voor Lovelace gevoelt: „But I will not make you *glow* as you read, — Yet, my dear, don 't you find at your heart somewhat unusual make it go, throb, throb, throb, as you read just here?"

W. L. II 45. Coosje Veldenaar, Chrisjes intieme, plaagt de laatste met haar liefde en voegt daaraan toe: „Nu, heele Lieve! bloos niet! Laat uw lief hart zoo niet kloppen; ik weet wel, dat gij belang in uw speelmakkertje neemt."

Cl. H. I 32b. Anna Howe beschuldigt Clarissa van affectatie, omdat ze haar liefde voor haar geheim houdt en gezegd heeft: „You are pleased to say, and *upon your word too!* That your *regards* (a mighty quaint word for *affections) are not so much engaged, as some of your friends suppose, to another person.*" Miss Howe maakt uit dit *„so much*" op, dat ze dan toch „a little engaged" is, en gelooft daarom alle recht te hebben haar daarmede te plagen: „Don 't be angry. It is all fair: because you have not acknowledged to me that *little.*" En evenzoo lezen we pag. 117a: „I shall think I have reason to be highly displeased with you, when you write to me, you endeavour to keep from me any secret of your heart."

W. L. II 124. (Coosje aan Chrisje): „Ik weet wel,

dat gij voor uwe Veldenaar niets te verbergen hebt; en echter gij verbergt mij uwe liefde voor Leevend."

Cl. H. Letter XVI, XVII en XX. Clarissa verklaart aan haar moeder, dat haar hart vrij is, wat deze evenals haar geheele familie niet kan gelooven, naardemaal Clarissa huns inziens dan geen reden zou hebben om het aanzoek van Solmes af te slaan.

Cl. H. I 119[a]. (Clarissa aan haar vriendin Anna Howe): „The declaration, that my heart was *free*, afforded them an argument to prove obstinacy and perverseness upon me; since it could be nothing else that governed me in my opposition to their wills, if I had no particular esteem for another man."

W. L. III 142. Coosje Veldenaar meent in een aan Chrisje gerichten brief, dat het niet voldoende is, wanneer ze als reden van haar weigering Rentings aanzoek aan te nemen opgeeft, dat ze Renting niet bemint; ze moet bekennen, dat haar *„hart niet vrij is";* anders blijft hij hoop koesteren.

Cl. H. I 49[a]. Clarissa houdt vast aan haar vroegere verklaring: „that I know not my own heart, if it be not absolutely free."

W. L. III 145. Chrisje beantwoordt Jacoba's brief met te zeggen: „Hoe kan ik nu aan Renting zeggen, dat mijn hart niet vrij is? Dit is zo niet: waarlijk het is zo niet, Coosje."

Cl. H. I 64[b]. (Mrs. Harlowe aan Clarissa): „Your father has declared, that he had rather have no

daughter in you, than one he cannot dispose of for your own good; especially as you have owned, that *your heart is free.*"

W. L. IV 110. De Heer Helder onderhoudt zijn kind ernstig over haar vooringenomenheid met Willem Leevend. Als Chrisje van zulk een vooringenomenheid niets wil weten, luidt zijn repliek: „Is dit zo niet, toon het, door mij een genoegen te geeven, daar mijn hart zo op gesteld is; trouw Renting."

Cl. H. I 96b. (Clarissa aan haar Oom John Harlowe): „*Marry first, and love will come after,* was said by one of my dearest friends, but this is a shocking assertion."

W. L. III 144. (Chrisje aan Coosje): „Men spreekt veel van *Huwelijken uit reden.* Vriendschap uit reden: dat gaat nog zo wat aan; maar te trouwen met iemand, omdat dit zo best schikt, hetzij om familiën of anderzins, dit is bij mij wartaal."

Cl. H. I 29b. Clarissa zegt, dat ze veel liever ongetrouwd zou willen blijven: „But why (as I have also expostulated with my aunt) must I be pushed into a state which I have no wish to enter into, although I reverence it."

W. L. III 96. Hetzelfde antwoord ontvangt Mevr. Helder van haar dochter, die verzoekt geëxcuseerd te zijn om Renting af te wachten, dewijl ze „geen inclinatie voor het huwlijk" heeft.

Cl. H. I 137a. Clarissa's verzoek vindt geen gehoor,

daar men oordeelt: „To put it out of your ***power,*** to ruin yourself is the only way left to prevent your ruin."

W. L. III 97. Als reden van zijn aandringen op een huwelijk met Renting geeft de Heer Helder o. a. op: „Gij weet, ik bedoel niets, dan het geluk en de *veiligheid* van mijn Kind!" Chrisjes moeder voegt er later tot opheldering aan toe: „Uw vader wil ***de rust van uw hart in veiligheid stellen."***

Cl. H. I 78b. Omtrent Lovelace schrijft Clarissa, dat ze om hem Solmes' aanzoek niet afslaat: „That, were there not such a man in the world as himself, I would not have Mr. Solmes." In een brief aan haar oom, Mr. Anthony Harlowe, herhaalt ze die woorden.

W. L. IV 113. (Chrisje aan haar vader): „Waarlijk, Papa: al was er geen Willem Leevend in de waereld, nog zou ik Renting voor mijn Man niet kunnen verkiezen."

Cl. H. I 78b. Clarissa bekent, dat ze wel zou willen weten, hoe Lovelaces familie over haar denkt: „Curiosity at present is all my motive: nor will there ever, I hope, be a stronger."

W. L. III 35. Juffr. Helder kan niet nalaten bij haar broeder, die een brief van Leevend heeft ontvangen, naar den laatste te informeeren en tracht deze belangstelling als zeer natuurlijk voor te stellen met de woorden: „Wat zijn wij, Meisjes, toch droevig nieuwsgierig! want meer is het tog niet bij mij."

Cl. H. I 85b. Uit een schrijven van Clarissa aan

Miss Howe zien we, dat Lovelace terrein gewonnen heeft: „I will acknowledge, that I believe it possible one might be driven, by violent measures, step by step, as it were, into something that might be called — I do not know what to call it — *A conditional kind of liking,* or so." Clarissa ontkent evenwel ten sterkste, dat ze liefde voor hem gevoelt en verzoekt haar vriendin haar niet daarmede te plagen, daar het haar niet tot eer kan strekken een man te beminnen als Lovelace, van wiens slecht levensgedrag men zooveel spreekt, „if all that report says of him be true" (I 86a).

W. L. III 62. Op een brief van Coosje Veldenaar, waarin deze haar vriendin wil overtuigen, dat ze Leevend bemint, antwoordt Chrisje, dat ze hem niet liefheeft, doch slechts behagen in hem vindt: „wees des nu gerust, mijne waardste; ik geef mij zo weinig toe, in dat *conditioneel* behagen, dat ik met genoegen zien zal, dat hij eens met zijn Lotje getrouwd is" en

W. L. IV 110. (Dezelfde aan dezelfde): „Ik zie, dat gij uwe Chrisje eenigermate verdenkt van eene onvoegzame overhelling tot eenen Jongeling, die thans deeze neiging weinig eer zoude aandoen."

Cl. H. I 113a. (Clarissa aan Anna Howe): „— but do you really think Mr. Lovelace can have a *very* bad heart?" In 't vervolg van haar brief meent de schrijfster, dat Lovelace zijn verkeerdheden nog wel eens zal inzien en zich verbeteren.

W. L. III 62 vgl. Chrisje gelooft evenmin, dat

Leevend zoo slecht kan zijn als men hem voorstelt: „Leevend kan geene slegte jongen worden; wel iets berispelijks doen, wel dwaasheden, wel onvoorzigtigheden begaan."

Cl. H. I. Letter XXXVII. Anna Howe kan niet nalaten nog eens op Clarissa's uitdrukkingen „curiosity" en „conditional kind of liking" terug te komen en geeft den wensch te kennen, dat Clarissa haar hart nog eens goed zal onderzoeken en haar het resultaat meedeelen.

W. L. III 141 en 142. (Coosje aan Chrisje): „Mijne lieve Helder; wees toch op uwe hoede tegen dat conditioneel behagen! Het kijkt wel op twintig plaatzen van uwen Brief vrij stoutmoedig uit!" — „Ik beklaag intusschen uw Vriend Renting: want dewijl hij zelf niet eens weet, dat gij voor zekeren stouten jongen, dien hij niet eens kent, een conditioneel behagen hebt"; — „Indien gij echter aan den Heer Renting, bij eene voegzame geleegenheid, niet zegt, dat *uw hart niet vrij* is; handelt gij dan wel zo edelaartig als men van eene Juffrouw Helder verwagten moet?"

Cl. H. I 126b. Hoewel ze „the single life" verre verkieslijk vindt boven een huwelijk, zegt Clarissa, aangezien haar dit toch wel niet zal toegestaan worden en ze haar hart nog eens goed onderzocht heeft: „I like him better .... perhaps than I *ought* to like him. — In a word, I will frankly own .... that were he *now* but a moral man, I would prefer him to all the men I ever saw."

W. L. III 62. Chrisje had moeten toegeven: „ik

vind niemand, die mij zo zeer behaagt, als Willem mij nu nog behagen zoude, indien hij mijne goedkeuring verdiende."

Cl. H. I 126b. Wat Clarissa voor Lovelace gevoelt, kan ze geen liefde noemen: „So that is but *conditional liking* still, you 'll say. — Nor, I hope, is it more. I never was in *love,* as it is called; and whether this be *it,* or not, I must submit to *you.* But will venture to think it, if it be, no such *mighty* monarch, no such unconquerable power, as I have heard it represented; and it must have met with greater encouragement than I think I have given it, to be absolutely unconquerable. Since I am persuaded, that I could yet, without a *throb,* most willingly give up the *one* man to get *rid* of the *other?*"

W. L. III 61 vlg. (Chrisje aan Coosje): „Indien de liefde ons het beminde voorwerp onontbeerlijk maakt; indien wij, bewust zijnde, dat men niet weder bemind wordt, geene rust meer vinden, en nergens iets aangenaams in ontdekken, dan bemin ik Willem niet; dan heb ik hem nooit bemind."

Ze gevoelt slechts meer behagen in zijn persoon, zijne begaafdheden, zijn omgang en zijne manieren dan van iemand anders, die hem misschien in dit alles kan evenaren of wel overtreffen, doch een verliefd meisje zou, dunkt haar, anders gestemd zijn.

W. L. III 144 (Chrisje aan Coosje): „Indien hij zich wèl gedraagen had, en niet onverschillig voor mij ge-

bleven was, ik zoude hem hebben kunnen verkiezen: maar dit zo niet zijnde, zo gevoel ik niets voor hem, dat mij zoude weêrhouden, om met iemand te trouwen, indien hij mij zo zeer behaagde, als Willem mij voortijds behaagd heeft," en iets later: „Wees des verzeekerd, dat mijn behagen in Leevend, van zijne goede zijde beschouwd zijnde, mij niet zal beletten, eene andre keuze te doen."

Cl. H. I 143[b]. Clarissa gaat een stap verder dan te voren en schrijft aan Anna Howe: „And there is not, if *he* be out of the question, another man in the world, I can think favourable of."

W. L. IV 110. Chrisje getuigt ten slotte van zich zelve: „Ik zoude Willem uit allen gekozen hebben, indien hij zijn beminlijk karakter zuiver gehouden had, en beantwoord aan de groote verwagtingen, die men van hem hebben moest." Dit „indien" zegt evenwel niet veel, daar ze wel Willem niet voor volmaakt houdt en vreest, dat hij niet geheel onberispelijk zal gehandeld hebben, doch tevens meent, dat „zijne gebreken niets hebben van het hardhartige, van het koel overlegd booze" (zie bl. 110, iets vroeger).

Ze verzet zich bij diezelfde gelegenheid tegen de veronderstelling van haar vader, dat ze „vooringenoomen" is met Willem Leevend (bl. 112), zooals Clarissa zich in haren brief aan Mr. Anthony Harlowe (*Cl. H.* I Letter XXXII) verdedigd had tegen „the supposed charge of prepossession" ten gunste van Lovelace.

IV.

Een der redenen, waarom Clarissa tegenover Lovelace, Chrisje tegenover Willem Leevend meer toenadering dan te voren begint te toonen, is hierin gelegen, dat ze haar aanbidder onschuldig belasterd en beleedigd gelooven en hem daardoor genoegdoening meenen te moeten schenken. Dit kleine trekje vinden we ook terug in *Cornelia Wildschut* zoowel als in *Sara Burgerhart.*

C. W. V 185. (Keetje aan haar nichtje Betje Stamhorst): „'t Was om mijn vader te dwarsboomen, hem tegen te spreeken, toen hij mij wilde dwingen; mij dacht ook, dat ik hem vergoeding moest doen, voor al den smaad, die mijn vader hem aandeed, en hij om mij verdroeg; ik wilde mijn vader den hoon, mijne vriendin (Mevr. Lenting) aangedaan, betaald zetten."

S. B. 237. (Saartje aan haar vriendin Letje Brunier): „Daar kwam zo waar de Heer R. Het denkbeeld, dat hij beschuldigt was, om dat men mij benijdde, maakte mij veel vriendelijker dan ordinair; me dagt, dat *ik* hem vergoeding doen moest; en dat denk ik nog."

S. B. 240. (Saartje aan Mej. Spilgoed): „Hij (de Heer R.) wordt buiten zijn weten, om mijnentwil beledigt; en dat valt mij te zwaar, om hem, ook buiten zijn weten, daar geene vergoeding voor te doen."

V.

„Egaliteit in sentimenten bindt, want men bemint en agt altoos zichzelf in een ander" schrijft Betje Wolff aan den Heer Gallandat. [1]) Het is dus geen wonder, dat zij zich aangetrokken voelde tot „de geestige, doch al te spotachtige Charlotte Grandison" [2]) en tot „de edelaartige, getrouwe, wel eens wat stoute Miss Howe." [3]) Het lijdt dan ook, dunkt mij, geen twijfel, of de schalkachtige Saartje Burgerhart, de dartele, plaagzieke Alida Leevend en de geestige Betje Stamhorst (in *C. W.*) Juffrouw Wolffs speciale geesteskinderen zijn, die, toegerust met vele harer eigene gaven en karaktertrekken, brieven schrijven, zooals Betje zelf ze in een dergelijk geval zou geschreven hebben. Vandaar ook, dat deze personen vóór ons leven en zich een plaats in ons hart veroveren; dat deze scheppingen der phantasie voor ons als 't ware niet meer tot het rijk der verdichting maar tot dat der werkelijkheid behooren. Anna Howe, Charlotte Grandison, Saartje Burgerhart, Alida Leevend en Betje Stamhorst zijn nauw met elkaar verwant, doch bij Charlotte Grandison en Alida Leevend is die verwantschap zoo innig, dat ze ons aan tweelingzusters naar den geest doet denken. En die

---

1) Dr. Gallandat Huet, *Van en over Betje Wolff*, bl. 68.

2) Zie *Adèle en Theodoor* van Mad. de Genlis, vert. door Mej. E. Wolff-Bekker, bl. 236 Noot.

3) *W. L.* I, Voorrede.

innige overeenkomst is zeker niet alleen te verklaren uit Betje Wolffs eigen karakter. De sympathie, die ze Grandisons jongste zuster toedroeg, heeft haar blijkbaar er toe geleid een Hollandsche Miss Grandison in het leven te roepen en in dezelfde omstandigheden te plaatsen, waarin Richardson Charlotte Grandison geschilderd had.

Zoowel Charlotte als Daatje kunnen we ons niet anders voorstellen dan met een frisch, vroolijk uiterlijk, met een eenigszins uitdagend gezicht, waaruit geestige, levendige oogen ons tegenlachen. In de wijze, waarop zij de wereld bekijken, staat duidelijk te lezen, dat ze volstrekt niet vanzins zijn deze aarde als een tranendal te beschouwen. Ze hebben haar kleine, ja ook haar groote zorgen, doch deze zijn niet in staat haar blijmoedigheid en opgewektheid te verminderen. Al is de lucht nog zoo bewolkt, zij bespeuren nog altijd een heel klein stipje, waar de zon zoo dadelijk zal doorbreken. Een regenbui hindert haar slechts, zoolang ze in den regen loopen; zoodra ze de druppels niet meer voelen, vergeten ze, dat ze nat geworden zijn.

Zij vervroolijken haar gansche omgeving; zelfs wanneer ze niet handelen, zooals men zou wenschen, weet men dikwijls niet, of men toornig moet worden of lachen. Aan enkele lastige gebreken lijden ze evenwel allebei. Ze zijn doodelijk bevreesd, dat iemand haar voor gevoelig zou kunnen houden. Zij schamen zich door woord of daad te toonen, dat iets haar

treft; bovenal schamen ze zich voor het gevoel, dat men liefde noemt, en houden dit euvel zoolang mogelijk verborgen. Hoogstens zullen zij toegeven, dat ze tot hier toe niemand ontmoet hebben, die haar beter beviel dan de goede Lord G. of de eerzame Bram Rijzig. Deze schijnbare ongevoeligheid drijft haar er toe den ernst van het leven weg te dartelen. Ze maken op velen den indruk van ongevoelig en coquet te wezen, doch ze zijn beter dan ze schijnen en meenen 't niet altijd zoo boos, als 't zou kunnen lijken, wanneer lust tot plagen en schertsen haar natuurlijke goedhartigheid en hartelijkheid overheerscht.

Reeds in haar wittebroodsweken moet Alida Rijzig aan haar vriendin schrijven, dat zij en haar man Hoeksch en Kabeljauwsch huishouden. Lord G. en zijn vrouwtje (de vroegere Charlotte Grandison) maken het nog veel erger. Tusschen de regels door lezen we evenwel, dat ze zich volstrekt niet ongelukkig gevoelen, dat het van haar kant slechts een spelletje, een spiegelgevecht is, om zoolang mogelijk nog het laatste overblijfsel van haar verloren en quasi betreurde vrijheid te behouden. Die strijd eindigt hiermede, dat zij al heel spoedig de wapenen neerleggen en zich onderwerpen aan de opperheerschappij van haar heer en echtgenoot, al blijven ze ook altoos murmureeren tegen de woordjes „eeren en vreezen" in het huwelijksformulier en al geven ze hieraan ook een geheel aparte uitlegging. Mochten haar kinderen geboren

worden, ze zijn niet van plan, zooals zij reeds van te voren aan haar eegaas meedeelen, zich meer dan noodig daarmede te bemoeien. Gelukkig gaat echter ook in dit opzicht de natuur boven de leer en noch Lord G. noch de Heer Rijzig behoeven er ten slotte berouw over te gevoelen, dat ze een vrouw gekozen hebben, die zoo weinig geschikt voor hen scheen te zijn. Haar goede eigenschappen komen hoe langer hoe meer boven en ze moeten dus, zooals Daatje het uitdrukt, „daaglijks toevallen" [1]).

Dat verder zelfs uitingen, aan Alida Leevend in gesprek of correspondentie toegekend, of uitlatingen van anderen over haar de bewijzen leveren van Betjes of ook der beide dames goed geheugen, leert ons een vergelijking der volgende plaatsen.

Ch. Gr. III 147. „Can you, do you think, love Lord G.?" vraagt Charles Grandison aan zijn zuster, als ze niet weet, welk antwoord ze op Lord G.'s aanzoek geven zal. „Love him! love Lord G.? what a question is that! — Why no! I verily believe, I can 't say that." Zoo luidt het antwoord op deze vraag.

W. L. II 72. „Bemint ge Rijzig niet?" vraagt ook Mevrouw Van Oldenburg aan haar dochter, die van haar liefde ten minste niet veel bewijzen geeft. „Ik geloof, geen zier; maar ik heb zo geen verstand van beminnen" repliceert Daatje.

---

1) *W. L.* VI 10.

Ch. Gr. IV 150. (Charlotte aan Miss Byron): „I believe I shall often try his patience and when I am conscious that I have gone too far, I will be patient if he is angry with me; so we shall be quits."

W. L. II 121. (Daatje aan Willem): „Zou hij mij ook neemen, om zijn geduld te oefenen, om proeven op zijne langmoedigheid te doen? Wel nu, mijn Heer de Proefneemer, gij zult in dit opzicht een excellente Machine aan mij hebben."

Zoowel omtrent Charlotte als Daatje oordeelt men, dat ze het geluk in haar eigen hand hebben.

Ch. Gr. IV 89. Op Charlottes vraag: „Do you think I can be happy with Lord G.?" luidt Miss Byrons antwoord: „I am sure you may, if it be not your own fault."

Ch. Gr. IV 128. (Miss Byron aan Miss Selby haar nichtje): „She (Charlotte) may be happy; if she will."

Ch. Gr. V 41. „Charlotte, I hope, is happy. If she be not, it must be her own fault" oordeelt ook haar broeder.

W. L. II 57. „Het zal aan haar staan, om gelukkig met hem te zijn" zegt Mevrouw van Oldenburg en

W. L. I 112. „Het zal van u afhangen, om een goed en gerust leven te hebben."

Ch. Gr. IV 103. (Lady G. aan Miss Byron): „Your happiness, child, is in the still life. I love not a dead calm: Now a tempest, now a refreshing breeze, I shall know how to enjoy the difference."

Ch. Gr. III 159. (Dezelfde aan dezelfde): „Now a quarrel; now a reconciliation; I warrant I shall be happier than any of the yawning see-saws in the kingdom. Everlasting *summers* would be a grievance."

W. L. III 80. (Daatje tot haar man): „zo een kijverijtje is wel jent; wij zullen anders van doodstroomig vergenoegen in slaap vallen."

W. L. V 52. (Daatje aan Mevrouw Petronella Everards geb. Renard): „Wel Kind, nooit is er zo eene zoete, zagte, kalme stilte in ons huis, dan na dat Bram en ik het eens wat heldertjes te zamen geroerd, en het huis door de glazen gegooid hebben. Dan zóu men onze Eetzaal waarlijk aanzien voor het stille verblijf der met haare oogen ten hemel geslagene Bespiegeling, dan zou men een speld hooren vallen en een aardmuisje ritzelen."

Ch. Gr. IV 193. Reeds twee dagen na haar huwelijk hebben Lord en Lady G. hun eerste „falling-out" en als ze eene week gehuwd is, schrijft de jonge vrouw reeds aan Miss Byron: „I am resolved to be unmarried; and therefore subscribe myself by the beloved name of Charlotte Grandison."

W. L. III 121. Daatje heeft eene week na haar huwelijk ook reeds twist met haar echtgenoot gehad en schrijft korten tijd daarna aan Mejuffrouw Renard: „Wel, als dat zó moet, mijn lieve Renard, dan is er niet beter op, dan dat mijn Heer en Mevrouw Rijzig, zo rasch doenlijk zij, van tafel en bed scheiden."

Ch. Gr. IV 259. (Lady G. aan Miss Byron): „Well,

we went on, mutter, mutter, grumble, grumble, the thunder rolling at a distance; a little impatience now-and-then, however, portending, that it would come nearer." (Ze hebben zelfs quaestie over haar kleeding!)

W. L. III 122. (Daatje aan Mejuffrouw Renard): „Wij hebben deeze geheele week alle de wijzertjes rond geknort, gegromt, ge-ocht, ge-ei-wat, ge-wel-hoe-moet-dit en zo voort; kortom bedroefd Huis gehouden."

W. L. III 125. (Dezelfde aan dezelfde): „Wij gonzen en morren en grommen over alle beuzelingen, al was het ook over het snuiten van de kaerssen."

Ch. Gr. IV 204.· Volgens Lady G. is steeds haar man de schuldige: „I never was in fault in my life. Am I not a *woman?*"

W. L. III 76. (Daatje aan haar vriendin Renard): „Als ik, mijne Vriendin, nog schuld had, ik zou zwijgen, om vredenswil; want ik heb, weet gij, immers nog zo eene ouwe zugt voor vrede, en laat veel ongemerkt doorgaan. Maar ik heb niet alleen geen schuld, maar kan die niet hebben. Hoe! daar de Koning van Engeland geen kwaad doen kan; zou daar eene Vrouw, die zeker veel meer waardig is dan al de Koningen in alle mogelijke waerelden, kwaad doen kunnen!

Ch. Gr. IV 232. Lady G. oordeelt zelve, dat haar houding genoeg aantoont, dat ze zich niet ongelukkig gevoelt: „And do I not, after all, do a greater credit to my good man, when I can so heartily laugh in the wedded state, than if I were to sit down with my finger in my eye."

W. L. III 132. Rijzig oordeelt over zijne vrouw: „Dat zij niet misnoegd is, begrijp ik, vermits zij even stout, even spottig, even dartel blijft."

Ch. Gr. V 75 en 76. Langzamerhand legt Lady G. zich toch maar neer bij het gezag van haar man en geeft aan haar zuster als reden hiervan op: „To own the truth, I began to find the man could be stout". — „A weak man, if you *suppose* him weak, made a tyrant will be an insupportable thing."

W. L. III 81. Daatje bekent, als ze genoodzaakt is geweest een van Rijzigs wenschen te vervullen: „een dwingeland zou mij het leven tot een last, maar nooit oproerig kunnen doen worden. Maar beter ben ik echter overtuigd, dat elke huisselijke *Catharina de derde* haaren laffen karakterloozen Man onttroont." — „ô Ik estimeer een Man, die, als hij gelijk heeft, met waardigheid weet te zeggen: *Zo zal 't zijn mijn lief.*"

Beiden toonen bij een ongesteldheid van haar heer en meester wat meer hartelijkheid dan gewoonlijk en hebben er later berouw van, als het blijkt, dat de ziekte niet van ernstigen aard was.

Ch. Gr. V 114. (Lady G aan haar zuster): „Lord bless me! I have been frightened out of my wits. This Lord G. -- He was taken very ill two hours ago; a kind of fit." — „Ah, Caroline, how little do we know of ourselves, till the hour of trial comes! I find I have more Love for Lord G, than I thought I had, or could have, for any man." —

„How have I *exposed* myself!" „He did fright me! — A wretch! — In his childhood he was troubled with these oddities it seems!"

W. L. III 152. (Alida Rijzig aan haar broeder): „Rijzig is eenige dagen wat ziek geweest, en ik, malloot, daar ik ben, heb hem, vrees ik, veel te veel doen zien, dat hij mij maar gantsch niet onverschillig is . . .; had ik echter geweeten, dat het op eene vomeerpartij zoude neergekomen zijn, ik zou mijne *destance* beter bewaard hebben."

Ch. Gr. IV 104. Dat Lady G. haar man het leven zoo zuur maakt, is niet, omdat ze niet van hem houdt, doch zooals Miss Byron het uitdrukt: „Such a kittenish disposition in her, I called it, for it is not so much the love of power, that predominates in her mind, as the love of playfulness."

Ch. Gr. IV 150, V 62. (Lady G. aan Miss Byron): „I have a vast deal of roguery, but no ill-nature in my heart." — „I *must* have my jest, I say."

Evenzoo Alida Rijzig.

W. L. II 137. (Daatje aan haár vriendin): „Ik moet evenwel iemand hebben, die ik zo wat kwellen kan."

W. L. I 133. (Mevr. van Oldenburg aan Mevr. Helder): „Zij (Alida) maakt zich van alles een spelletje."

W. L. II 134. (Willem Leevend aan Rijzig): „Haar afgod, kwelgeest: daar aan heeft zij meermaal alles opgeofferd."

W. L. IV 46. (Daatje aan Mevrouw Everards): „Ik

kon u toch heidensch plagen over uw gevoelig, wegvloeiend, week hart! en dat alleen *om* u te kwellen."

W. L. VIII 97. (Chrisje aan Daatje): „Ik zeg u mijne vriendschap op, indien gij eenige kattensprongen omtrent hun (oom en tante de Harde) maakt. *Ik* weet wel, dat uw hart daar niet meer in deelt; doch zij, die uw hart minder kennen, zouden ongunstig over u oordeelen; en dat wil ik volstrekt niet hebben, omdat gij het niet verdient."

Ch. Gr. VI 96. (Lady G. aan Miss Byron): „Rave at me, if you will: But Love, as it is called by boys and girls, shall ever be the subject of my ridicule."

W. L. I 111. (Daatje aan haar broeder): „Het is niet waarschijnlijk, dat het geen gij en alle aandoenlijke zielen *liefde* en ik *malligheid* noem, mij foppen zal."

Zoowel Lady G. als Alida Rijzig meenen, dat de liefde voor een huwelijk niet onontbeerlijk is.

Ch. Gr. VI 43 vlg. (Lady G. aan Miss Byron): „Love-matches, my dear, are foolish things." — „Passion is transitory; but discretion, which never boils over, gives durable happiness. See Lord and Lady W. Lord G. and his good woman, for instances."

W. L. VII 8. (Daatje aan Keetje West, een nichtje van Rijzig): „Weet gij wel, dat ik in de gevoelens sta van hun, die leeren, dat liefde geen onontbeerlijk ingredient is in een oud Vaderlandsche Echtverbintenis? dat ik meen, dat huwlijken uit liefde zo ellendig uitvallen, als huwlijken uit belang?"

De liefde, welke deze jonge vrouwen voor haar echtgenooten willen ontveinzen, blijft dezen geen geheim.

Ch. Gr. VII 190. (Miss Byron aan Mrs. Shirley haar grootmoeder): „But in her ***heart,*** I am sure, she loves him."

W. L. VI 141. (Chrisje Helder aan Daatje): „Ontken het zooveel gij wilt, ik weet echter, dat gij hem bemint."

W. L. III 127. (Mevrouw Everards aan Daatje): „Hij is u niet onverschillig; gansch niet."

Beide jonge moeders worden door haar echtgenooten verrast, als ze bezig zijn zelf haar kindje te voeden en zich dus geheel anders gedragen dan ze zich vroeger uitgelaten hadden.

Ch. Gr. VII 219 vlg. (Lady G. aan Miss Byron): „He threw himself at my feet, clasping me and the little varlet together in his arms .... Dear-est, dearest, dear-est Lady G., shaking his head, between every ***dear*** and ***est***, every muscle of his face working ...."

„My ***dear*** Lord G., I had like to have said — I believe I ***did*** say."

W. L. IV 140. (Daatje aan Mevrouw Everards): „Oogenblikkelijk schoot hij toe, kuschte ons, stamelde, snikte, knielde bij mij neêr ... Eindelijk zeide hij: ***mijn Vrouw, mijn lieve Vrouw!***"

„'t Was of ik zo betoverd was, want ik zei, en dat wel voor 't eerst van mijn leven, ***mijn lieve, eigen Rijzig.***"

Ch. Gr. VII 220. Lord G. is zoo verteederd door dit gezicht, dat hij zegt: „Never, never more shall it be in your *power* to make me so far forget myself, as to be angry."

„Then will you ruin, absolutely ruin me," antwoordt hem zijn vrouw.

W. L. IV 137. Mevrouw van Oldenburg schrijft aan Mevrouw Helder, nadat haar dochter moeder geworden is: „Rijzig is nu waarlijk zo mal met haar, dat zij zelve zegt, gij zult mij in den grond bederven."

De geheel uiteenloopende karakters van Lord G. en Abraham Rijzig doen op Charlotte Grandison en Daatje Leevend, vooral na haar huwelijk, een verschillend licht vallen. Men kan niet gelooven, dat werkelijk Charlotte liefde gevoelt voor een beuzelachtig, hoewel goedhartig man als Lord G., die wat geest betreft zoo zeer door zijn vrouw overvleugeld wordt en, haar scherts niet begrijpende, die aanziet voor beleedigingen, waarover hij dan telkens in den heftigsten toorn losbarst.

Zij behandelt hem dan ook, zelfs in gezelschap, met zoo weinig achting, dat het geen wonder is, dat Lord G. aan minachting denkt. Hoe gelukkig ze later ook worden, hij blijft slechts de Man van Lady G., zooals ook blijkt uit de woorden van Lady Grandison:

Ch. Gr. VII 145. „They are invited to *Lord* G's: I won 't say *Lady* G's, tho' every-body else does."

Abraham Rijzig is in geestigheid niet opgewassen

tegen zijn vrouw, doch vergoedt dit rijkelijk door zijn gezond verstand en flink, mannelijk karakter.

De levendige scherts zijner vrouw behaagt hem, zonder hem ooit te kwetsen. Van den beginne af neemt hij in huis de plaats in, die hem toekomt, en slechts na de geboorte van haar eersteling, als alles draait om de jonge moeder en haar zoontje, kan Daatje zeggen:

W. L. IV 138. „Rijzig is nu maar de Man van Koningin Alida."

Bij Lady G. bestaat er werkelijk in het begin van haar huwelijk vrees, dat ze haar eigen geluk en dat van haar man zal wegschertsen; bij Mevrouw Rijzig is eene dergelijke vrees ongegrond. Bij de eerste beheerscht haar zucht om geestig te zijn dikwijls haar gezond verstand, bij de laatste nooit.

VI.

Het karakter van Mrs. Harlowe en Willems moeder, Mevrouw van Oldenburg, en de rol, aan deze beide dames toebedeeld, vertoonen zoovele gelijke trekken, dat we ook hier aan geen toeval kunnen denken.

Beide vrouwen zijn de goedheid en beminnelijkheid in persoon en weten bovendien door haar vriendelijke innemende manieren ieders liefde en achting te verwerven. Van nature beschroomd, zachtmoedig en vrede-

lievend, kost het haar dikwijls moeite tusschen de verschillende elementen in haar gezin den vrede te bewaren, daar het lot ze geplaatst heeft aan de zijde van een heerschzuchtigen, opvliegenden echtgenoot en ook de kinderen haar die taak niet verlichten. De liefde, die men haar toedraagt, en zachte overredingskracht verzekeren haar eerbied en invloed in den familiekring, gehoorzaamheid, waar het moederlijk gezag te kort schiet. Haar eenig, doch gewichtig gebrek is een te groote begeerte naar rust en vrede. Daaraan offeren ze alles op en door te groote toegevendheid verliezen ze langzamerhand alle macht om zich te verzetten. Zoodra het tot een botsing komt tusschen haar moederliefde en den toorn van een tyranniek echtgenoot, bukken ze voor de overmacht. Ze erkennen het recht van den sterkste om daardoor, naar ze hopen, tenminste een gedwongen vrede te helpen handhaven. Zoolang mogelijk trachten ze nog te bemiddelen, doch, wanneer zij hierin niet slagen, geven ze den strijd op en scharen zich aan de zijde van een echtgenoot, wien ze voor het altaar gehoorzaamheid beloofd hebben. Juist haar schroomvallig, zwak, weifelend karakter kan een verzet tegen een wettelijk boven haar gestelde macht niet begrijpen, noch goedkeuren. Ze meenen van haar Clarissa, respectief haar Willem dezelfde onderdanigheid te mogen verlangen. Ze gevoelen zich te leur gesteld in de grootsche verwachtingen omtrent haar lieveling en wreken die

teleurstelling nu op dit kind door het op te offeren aan den wil van een onredelijk vader en haar eigen zucht tot gemak en vrede. Als ze dan toch moeten ontwaren, hoe niettegenstaande die opoffering de rust en eensgezindheid haar woning ontvloden zijn, werpen ze alle schuld hiervan op de ongelukkige oorzaak der tweedracht, leenen het oor aan de beschuldigingen, tegen deze ingebracht, en hechten haar goedkeuring aan de maatregelen, die er genomen worden om het geliefde kind aan zijn lot over te laten. Ze kunnen geen woorden vinden, sterk genoeg om het gedrag van de(n) verstootene te laken. Haar innerlijke vrede is echter verdwenen en, al verzetten zij er zich met geweld tegen, de natuur laat haar rechten gelden; zij slagen er niet in te vergeten, dat ze moeder zijn. Als het blijkt, dat haar kind werkelijk in gevaar verkeert, verdwijnt haar toorn in een oogwenk, de oude moederliefde komt met hernieuwde kracht weer boven, en ze beschuldigen zichzelf, dat ze haar plicht als moeder verzuimd hebben en ten koste van het geluk haars kinds en harer eigen gemoedsrust een droombeeld hebben nagejaagd, dat niet verwezenlijkt is. Ook dan nog zenden ze evenwel slechts in het geheim gebeden op en weenen en lijden in stilte; haar roodbekreten oogen en haar gansche uiterlijk getuigen er van. Eerst als een vreemde ten gunste van de(n) in ongenade gevallene optreedt, vatten ze moed en scharen zich dadelijk aan diens zijde, verheugd een steun

in haar zwakheid en een vertolker van haar gevoelens te hebben gevonden.[1]) Ziehier enkele citaten ter gedeeltelijke toelichting van het boven uiteengezette.

Mrs. Harlowe en Mevrouw van Oldenburg nemen ieder voor zich in door zachtheid en lieftalligheid.

Cl. H. I. 93[b]. (Lovelace aan Belford): „Her (Clarissa's) mother had been faultless, had she not been her father's wife".

Cl. H. I. 128[a]. (Clarissa aan Miss Howe): „None of this persecution should I labour under I am sure, if that regard were paid to her prudence and fine understanding, which they so well deserve".

Cl. H. I 19[b]. (Dezelfde aan dezelfde): „Would she but exert that authority, which the superiority of her fine talents gives her, all these family feuds might, perhaps, be extinguished."

Cl. H. VII 941[b]. (Dezelfde aan dezelfde): „Here was my *Mother,* one of the most prudent persons of her sex, married into a family, not perhaps so happily tempered as herself; but every-one of which she had the adress, for a great while, absolutely to govern as she pleased by her directing wisdom, at the same time that they knew not but her prescrip-

---

[1]) Eerst bij het optreden van Clarissa's neef, Col. Morden, als voorspraak zijner ongelukkige nicht, vermant zich Mrs. Harlowe om voor haar dochter partij te kiezen. Evenzoo heeft Mevrouw van Oldenburg den steun van haar schoonzoon noodig om een woord ten gunste van Willem te durven zeggen.

tions were the dictates of their own hearts; such a sweet art had she of conquering by seeming to yield."

Cl. H. 1 83a. (Miss Howe aan Clarissa): „She may be said . . . to have long behaved unworthy of her birth and fine qualities."

W. L. I 7. Omtrent Mevrouw van Oldenburg oordeelt een zekere Mevrouw Heftig: „Zij is zo *polit,* zo *snedig,* zo *attent* op alles!"

W. L. I 9. Mejuffrouw Geertruid Leevend, haar schoonzuster, schrijft: „Wel, 't is een vrouw, als alle andre Vrouwen; behalven, dat zij heel wijs en een zeer huisselijk schepsel is."

W. L. I 26. (Paulus Helder aan Willem Leevend): „Mijne Moeder beweert echter, dat, indien hij (van Oldenburg) te verbeteren is, uwe Mama uit alle Vrouwen het best geschikt zij, om hem te verbeteren."

W. L. I 48. (Daatje aan haar vriendin Petronella Renard): „Mama heeft *overreedende* oogen."

W. L. I 56. (Mevrouw Helder aan Mejuffrouw de Vrij): „Indien de Heer van Oldenburg niet geheel onhandelbaar is, dan zal hij zeker door deeze Vrouw zowel een goed mensch, als een onberispelijk man worden. De zagtheid van haaren aart is, zo als die in haare vroegste jeugd was, gebleeven. Zij is niet zeer geschikt voor huiselijk verdriet."

W. L. I 67. (Willem Leevend aan Paulus Helder): „Hij heeft haar lief: hoe veel zij ook van zijne kuu-

ren moet inschikken . . . trouwens, is het wel mooglijk, zo eene Vrouw niet hartlijk te beminnen?"

W. L. I 95. (De Heer Rijzig aan een vriend): „Mevrouw van Oldenburg is in zoo veel achting."

W. L. I 160. (Mejuffrouw Renard aan Daatje): Welk eene beminlijke Vrouw is uwe Moeder; welk een geest van huislijkheid straalt bij haar in alles door."

W. L. II 54. (Daatje aan haar vriendin): „mijne stille, zedige, minzaame Moeder."

W. L. III 92. Mevrouw Helder wijst er op, dat van Oldenburg al veel veranderd is door het „geduld, zagtzinnigheid en beleid van zijn vrouw."

Mrs. Harlowe is, evenals Mevrouw van Oldenburg eene teerhartige, toegevende vrouw en moeder.

Cl. H. I 27[b]. (Clarissa aan Miss Howe): „There is not a more condescending wife in the world, than my mother."

Cl. H. I 48[b]. Mrs. Harlowe zelf zegt: „Am I not your fond, your indulgent mother!"

Cl. H. I 67[b]. (Clarissa aan Miss Howe): „She *deserves* more compassion than myself. — Excellent woman! What pity, that meekness and condescension should not be attended with the due rewards of those charming graces!"

Cl. H. VII 976[a]. (Mrs. Norton aan Clarissa): „You would soon find, that you have an indulgent mother, were she at liberty to act according to her own inclination."

W. L. I. 33. (Mevrouw Van Oldenburg aan haar dochter): „Gij weet, Daatje, dat ik eene toegeeflijke Moeder ben, maar . . . . ."

W. L. I 97. (Daatje aan haar vriendin): „Hier, mijne Mama, is de inschikkelijkheid en de zoetaardigheid in eigener persoon."

W. L. I 161. „Hoe heeft mij uw brief getroffen", schrijft Willem aan zijn moeder, „Geen drift, geene verwijtingen, zo geheel Moeder."

Een te groote zucht tot vrede beheerscht de beide dames.

Cl. H. I 48a. Mrs. Harlowe, Clarissa trachtende te overreden, zegt: „You would not add, I am sure, to my trouble; you would not wilfully break that peace, which costs your mother so much to preserve." — „on this one quarter of an hour depends the peace of my future life." En elders:

Cl. H. I 54b. „My great ends, in the task I have undertaken, are the preservation of the family-peace, so likely to be overturned." Evenzoo:

Cl. H. I 64a. „Give me hope, my dear child: my peace is concerned." — 65b. „Your father has thought fit to acquaint me, that it becomes me, as I value my own peace, to exert my authority over you." — 66b. „I am forced to put up with many humours."

Cl. H. I 19b. (Clarissa over haar moeder aan Miss Howe): „A gentle and sensible mind, which has from the beginning, on all occasions, sacrificed it's own inward saticfaction to outward peace."

Cl. H. VII 968 vlg. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton, Clarissa's opvoedster): „I charge you, as you value my friendship, as you wish my peace, not to say anything of a letter, you have from me."

Cl. H. I 61a. (Clarissa over haar moeder): „What is it, as she says, that *she* has not sacrificed to peace?"

W. L. I 23. (Mevrouw Van Oldenburg aan Mevrouw Helder): „Om mijne huisselijke rust te bewaaren, heb ik besloten, om hem, echter met zijne toestemming, van het kantoor te neemen, en naar Leiden te zenden." — „De kinderen (Daatje en Willem) waren niet zeer geschikt voor elkander, en ik moest veel voorbijzien, om toch rust en vrede te houden." (I 133).

W. L. II 30. (Daatje aan haar broeder Willem): „Ik hou (want ik ben Mama's Dogter) van vreede."

W. L. III 152. (Dezelfde aan denzelfde): „Hij misbruikt Mama's zucht voor vreede en rust derwijze, dat hij haar, vrees ik, heeft overgehaald, om u een zeer onvriendelijken brief te schrijven."

W. L. IV 75. (Dezelfde aan Mejuffrouw de Vrij): „mijne Mama is eene uitmuntende vrouw, *van de tweede classe.* Huisselijke rust en wat zal de waereld zeggen zijn haare afgoden."

W. L. VI 13. (Dezelfde aan haar vriendin): „Het groote zwak mijner Moeder is eene te groote liefde voor huisselijke rust; maar hoe verschoonlijk is dit zwak in eene Vrouw, zo zagtzinnig als mijne Moeder!"

W. L. IV 70. (Coosje Veldenaar aan Chrisje Helder): „Waarom offerde zijne moeder hem op aan haare huisselijke rust?"

Beide vrouwen missen de geestkracht om zich tegen een sterkeren wil te verzetten.

Cl. H. I 42a. (Clarissa aan Miss Howe): „My ***Mother*** has never thought fit to oppose my father's will, when once he has declared himself determined."

Cl. H. I 50a. (Dezelfde aan dezelfde): „Would any body wish, my dear Miss Howe, to marry, who sees a wife of such a temper, and blessed with such an understanding as my mother is noted for, not only deprived of all power, but obliged to be ever ***active*** in bringing to bear points of high importance, which she thinks ought not to be insisted upon."

Cl. H. I 67b. „Yet, had she not let violent spirits find their power over her, it could not have been thus!"

Cl. H. I 83a. (Miss Howe aan Clarissa): „What must have been her treatment, to be thus subjugated, as I may call it?" „Little did her father think . . . that she would have been so much kept down."

Cl. H. I 90b. (Clarissa aan Miss Howe): „She (Cl.'s moeder) would not, I believe, have hated ***him*** (Lovealce) had she not been ***bid*** to hate him?"

Cl. H. I 47b. (Mrs. Harlowe zegt aan haar dochter): „You have sometimes seemed to pity me, that I am obliged to give up every point."

Cl. H. IV 485a. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton):

„It might cost me the peace of my whole life at this time, to move for her."

Cl. H. IV 485[a]. Mrs. Harlowe zou wel ten gunste van Clarissa willen spreken „but, what a torment is it, to have a will without a power."

Cl. H. VII 1049[b]. (Mrs. Norton aan Clarissa): „She (Mrs. Hervey, Clarissa's tante) pitied very much your good mother, who she assured me, is obliged to act a part entirely contrary to her inclinations."

W. L. I 29. (Mevrouw Helder aan Mevrouw van Oldenburg): „die zoetaardigheid van uwen inborst, die u zo geheel tot eene bloode vrouw maakt. Maar gij zijt moeder; beveel haar (Daatje) thuis te komen, gij hebt immers nog wel *zo veel* te zeggen, hoop ik."

W. L. IV 99. (Daatje aan haar broeder): „gij weet hoe Moeder hem (van Oldenburg) ontziet."

W. L. VI 13. (Daatje aan Mevrouw Petronella Everards, geb. Renard): „(Mama) begrijpt wel, wat de gevolgen zijn zouden, zo hun huiskrakeel gerucht maakte over het gedrag van Willem."

W. L. II 63. (Dezelfde aan dezelfde): „Mama houdt eene preek over de pligt der Vrouwelijke onderdaanigheid . . . 't Is waar, Mama is haar onderwerp geheel magtig."

W. L. IV 47. (Dezelfde aan dezelfde): „en mijne Mama . . . wel, die houdt zich aan haar Offensif en Defensif Tractaat, gesloten met Sultan Gerrit (haar echtgenoot)."

Beide moeders verzetten zich niet tegen een te strenge behandeling van haar kind door vader of stiefvader.

Cl. H. VII 967b. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton): „I must sail with the tide; my own judgment also joining with the general resentment; or I should make the unhappiness of the more worthy still greater."

Cl. H. VII 1001b. (Clarissa aan Mrs. Norton): „might not the reverend lady have favoured me with ***one private*** line?" — „O no, she might not! Because her heart to be sure, is in their measures."

Cl. H. VIII 1176a. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton); „The greater my fault, ... when I knew, that displeasure was carried too high, to acquiesce as I did! what a barbarous parent was I to let two angry children make me forget, that I was mother to a third."

W. L. IV 75. (Daatje aan Mejuffrouw de Vrij): mij is door van Oldenburg het huis verboden; terwijl mijne Mama niet goed vond, zich tegen deeze impertinentie te verzetten."

W. L. IV 133. (Mejuffrouw Heftig aan tante de Harde): „Willem is geheel in Mama's ongenade gevallen, om zijn stout schrijven aan zijn vader. Wat zal ik zeggen? Het is met Mama te hij of te fij."

W. L. V 83. (Daatje aan Mevrouw Everards): „Rijzig, die, mag ik zeggen, mijne Mama adoreert, gelooft nu ook, dat zij haare verstoordheid op Willem te ver voortzet. Zij wil naauwelijks van hem hooren, en wil niet toestaan, dat haar Man schuld heeft."

W. L. V 108. Mevrouw van Oldenburgs boosheid op Willem blijkt wel genoeg uit de volgende zinssnede in

een brief aan Mevrouw Helder gericht: „Indien ik mijne rust niet geheel wil verbreeken, iets, waartoe ik zeeker niet verpligt ben, dan moet ik mijn Man niet tegenspreeken en aan Leevend het loon zijner losbandigheid laten wedervaaren."

W. L. VI 9. (Tante De Harde aan Daatje): „Het is toch een innig lief Mensch, maar zij is mij voor een Moeder veel te boos op Willem."

W. L. VI 53. (Dezelfde aan Mevrouw Helder): „Zij heeft schuld; om Manlief te behaagen, heeft zij haar Kind de deur uitgedaan."

„Het is zulk een zoet vrouwtje. Ik kan wel niet begrijpen, hoe zij zoo hard is op Willem; maar ik denk, dat het maar gemaakte mouwen zijn."

W. L. VI 61. (Antwoord op den voorgaanden brief): „Zij is, helaas het werktuig van een onredelijk Mans haat op Willem."

Gemelde zucht tot vrede brengt de beide vrouwen geen innerlijken vrede aan.

Cl. H. VII 968a. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton): „She (Clarissa) has made my lot heavy, I am sure, that was far from being light before!" . . .

Een brief van Clarissa aan Mrs. Norton wil ze niet inzien: „for the sake of my outward quiet, although my inward peace suffers more and more by the compelled reserve." (968b).

Cl. H. VII 1001b (Clarissa aan Mrs. Norton): „I know, that I have a most indulgent and sweet-tempered mother;

but having to deal with violent spirits, she has too often forfeited that peace of mind, which she so much prefers, by her over-concern to preserve it."

Cl. H. VIII 1169[b]. (Mrs. Harlowe tot Mrs. Hervey, haar zuster): „Indeed! indeed? I have been too passive, much too passive, in this case! — The temporary quiet I have been so studious all my life to preserve, has cost me everlasting disquiet!"

Cl. H. I 61[a]. (Clarissa aan Miss Howe): „Yet, has *she* by her sacrifices always found the peace, she has deserved to find! Indeed no! — I am afraid the very contrary."

W. L. IV 19. (Willem Leevend aan zijn zuster): „Ik vrees maar, dat onze lieve Mama, na alles aan haare huisselijke rust te hebben opgeöfferd, die rust minder dan ooit zal genieten."

W. L. V 126. (Mevrouw Helder aan Coosje Veldenaar): „Eene vriendin, wier karakter zeer na aan de volkomenheid zoude grenzen, indien zij daar aan zekere vastheid had willen geeven .... en die thans gejaagd is van dat geluk en die *rust*, die zij altoos haaren hemel noemde!"

Het in ongenade gevallen kind was haar lieveling.

Cl. H. IV 484[a]. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton): „Our other children had reason to think themselves neglected."

Cl. H. I 47[b]. „best-beloved of my heart," noemt Mrs. Harlowe haar jongste dochter.

Cl. H. VII 967[a] „My once darling-daughter," zegt ze ook later.

W. L. I 56. (Mevrouw Helder aan Mejuffrouw De Vrij): „Mijne vriendin bemint haar zoon met eenzijdigheid; dit kan eene Dogter, die vijf jaaren ouder is, niet wel gevallen."

W. L. VI 116 (Mevrouw Van Oldenburg tot haar zoon): „Ik beminde u met eene blinde liefde; Gode zij dank, dat ik u niet bedorven heb, ook toen ik meende u tot mijnen Afgod te stellen."

Teleurstelling in de verwachtingen, omtrent haar lieveling gekoesterd, wekt bij de beide moeders verbittering op.

Cl. H. IV 484a. (Na uitgeweid te hebben over Clarissa's talenten en uitmuntende karaktertrekken, waarvan ze vroeger blijken had gegeven, zegt Mrs. Harlowe in een brief aan Mrs. Norton): „And do you think, my worthy woman, do you think, that the wilful lapse of such a child is to be forgiven? Can she herself think, that she deserves not the severest punishment for the abuse of such talents as were entrusted to her? . . . ."

„She has deceived every body's expectations. Her whole sex, as well as the family, she sprung from, is disgraced by it . . . ."

„Her known character for prudence leaves her absolutely without excuse."

W. L. VI 14. (Daatje aan Mevrouw Everards): „Ik geloof, dat er vrij wat spijt, vrij wat droefheid onder loopt. Mama was grootsch op Wim; hij zou nu eigenlijk het mirakel van zijn tijd worden; zijn bekwaamheden beloofden ook zeer veel . . . . . Het moet haar des zeer

moeien, ja voor zo veel zulks in haar vallen kan, haar verbitteren, nu dit alles zo desperaat zot uitkomt."

Doch naast die verbittering staat ook een innig leedgevoel, dat ze in stilte dragen.

Cl. H. VII 967[b]. (Mrs. Harlowe aan Mrs. Norton): „You know, what a mother's tenderness for the child of her heart would make her chuse, notwithstanding all that child's faults, rather than lose her for ever!"

„If I were to see it (een brief van Clarissa aan Mrs. Norton), will it not shock me so much, that my *apparent* grief may expose me to harshness." (968[a]).

„A mother, Mrs. Norton, cannot forget her child, though that child could abandon her mother, and in so doing run away with all her mother's comforts." (969[a]).

W. L. V 79. „Je Moeder" zegt Van Oldenburg, „stelt zich waaragtig aan, of ze gek is, en huilt zich tot water; en legt te bed."

W. L. VI 115. (Mevrouw Van Oldenburg aan haar zoon): „Niets heeft mijn hart van u verwijdert, dan uw niet schrijven: dit denkbeeld viel mij te smartlijk! Hij bekreunt zich zijner Moeder niet..... Uw stilzwijgen brak mijne tederheid voor u. Alle die bedrijven, die ge uit overijling, uit zwakheid, uit verkeerd begrip begon en doorzette, keurde ik hoogst af; maar daar vond uwe Moeder in haar eigen hart nog verschooning voor, hoe zorgvuldig zij dit verborg."

W. L. VI 99. (Mevrouw Van Oldenburg tot kapitein De Harde): „Blijft hij mijn kind niet?"

W. L. VI 97. (Daatje aan Mevrouw Everards): „Mijne lieve Mama, reeds bleek en wat afgenoomen, zat met al het pijnelijke van dien glimlach, waarmede de half hoopende, half vreezende onmagt den Tiran vleit."

W. L. VI 101. Als Mevrouw Van Oldenburg hoort, dat haar zoon nog leeft, roept ze uit: „o Hemel, zijn mijne stille gebeden, mijne droeve traanen verhoord?"

Tot zooverre gelijkt Mevrouw Van Oldenburg trek voor trek op Clarissa's moeder, doch in *Willem Leevend* wordt niet alleen gemakzucht en zwakheid van karakter, maar ook Mevrouw Van Oldenburgs toorn over haar zoons godsdienstige vrijzinnigheid als aanleiding tot het prijsgeven van haar lieveling genoemd. Getuige *W. L.* IV 93. (Mejuffrouw de Vrij aan Daatje): „Uwe waarde Moeder ziet zich thans in eenen staat, waar in haare rust van alle zijden wordt bestormd. Een Zoon, die, naar haar inzien, slegte gevoelens heeft, omtrent zaaken, die haar zo teder zijn, dat zij niet durft onderneemen, die te onderzoeken. Zij vreest, dat die gevoelens hem eeuwig ongelukkig zullen maaken; geen inwendige vrede hebbende, wordt zij geemelijk en ongeduurig. Als zwakke lieden (dit zien wij aan kinderen) hun zin niet krijgen, zijn ze boos. Zij willen het wreeken; *want wraak is eigenlijk zwakheid.* Hier van daan die toegeevendheid voor een norsch, onredelijk Man. Zij moet echter zich kunnen overreeden, dat zij aan den grilligen aart van haaren Man haar Zoon niet opoffert; daarom moet zij in zijne Godsdienstige

begrippen de reden gaan zoeken van haare gestrengheid omtrent Willem, wien ze toch ook bemint." En *W. L.* VI 13 (Daatje aan Mevrouw Everards): „Dat mijne Mama eenig en alleen zo handelt om een norsch, heerschzuchtig, gierig Man niet te vergrammen, kan ik niet denken, wel, dat het er veel toe doet."

Blijkbaar vonden onze Nederlandsche auteurs de handelwijze der moeder volgens Richardsons voorstelling niet genoeg gemotiveerd of te sterk geteekend.

VII.

Zoowel in den opzet als in de karakteristiek van Betjes en Aagjes romans worden alzoo elementen aangetroffen, die het bewijs leveren, dat de beide dames behalve met andere geestesgaven ook met een goed geheugen toegerust waren. Deze omstandigheid wettigt het vermoeden, dat dezelfde werken evenzeer in ondergeschikte punten en uitingen nu en dan herinneringen aan het bij Richardson gelezene zullen bevatten. En inderdaad ontbreken deze niet. Op groote belangrijkheid kunnen ze intusschen uit den aard der zaak na het boven aangetoonde geen aanspraak maken. Wij beperken ons daarom tot een korte vermelding van slechts enkele zoodanige directe of indirecte ontleeningen.

In *Ch. Grandison* is er sprake van een tempeltje der vriendschap, dat op voorstel van Clementina della

Poretta[1]) ter herinnering aan de tusschen haar en de echtgenooten Grandison bestaande vriendschapsbanden zou opgericht worden.

Ch. Gr. VII 288. (Lady Grandison aan Mrs. Shirley, haar grootmoeder): „Sir Charles said, that a little temple should be erected on that very spot, to be consecrated to our triple friendship."

In *Willem Leevend* vinden we iets dergelijks.

W. L. VII 46. (Chrisje Helder aan Coosje Veldenaar, de gelukkige vrouw van Uto van Sytsama): „Wanneer treede ik eens weder in dat tempeltje der vriendschap, door uwen geliefden Sytsama aan ons toegeëigend?"

En *W. L.* VIII 38. (Coosje aan Chrisje): „Toen hij (Sytsama) ons zeide: Dit (het bewuste tempeltje) zij *le Sanctuaire de l'amitié;* mijne liefde en mijne achting hebben het u beiden geheiligd; neemt er een uitsluitend bezit van. Hoe vuurig omarmden wij hem!"

Bij Richardson wordt vriendschap tusschen echtgenooten voorgesteld als de veredeling van liefde.

---

[1]) Clementina della Poretta, een schoone Italiaansche, is vroeger met Sir Grandison verloofd geweest, doch verschil van godsdienst had dit engagement doen verbreken. Die strijd tusschen haar vurige liefde voor Sir Charles en haar Katholiek geloof heeft Clementina's geestvermogens gekrenkt en haar in dien toestand, als de Marchese en Marchesa della Poretta hun dochter willen overhalen het huwelijksaanzoek van den Count de Bel védère aan te nemen, een toevlucht doen zoeken bij Sir Grandison, voor wiens echtgenoote ze spoedig de innigste vriendschap opvat.

Ch. Gr. V 74. (Lady G. aan haar zuster): „True Friendship, she (n.l. Miss Byron) but this morning argued with me, being disinterested, and more intellectual than personal regard, is nobler than Love. Love, she said, does not always ripen into Friendship, as is too frequently seen in wedlock.

Upon my opposing, you and Lord L. (so truly one mind) to her argument, she said „That yours is Love mellowed into Friendship, upon full proof of the merit of each."

Cl. H. III 424 b. (Clarissa aan Miss Howe): „Marriage ist the highest state of friendship."

In gelijken zin uit zich Mevrouw Rijzig (*W. L.* V. 52): „Ja, ja, ik weet wel dat men de volmaakste Huwelijksliefde de hoogstmogelijke vriendschap noemt. Neen, vriendinne van mijne kennis, Huwelijksliefde gaat over tot vriendschap. Zoo wordt vriendschap de opvolgster der Huwelijksliefde; en in dien zin alleen geef ik daar mijn Koninklijk *fiat* op." — „Voeg hierbij, dat vriendschap en liefde veel te onderscheiden van aart en zeeden zijn om vredig huis te houden." — „Liefde heeft wat heel veel .... van Alida Leevend. Vriendschap schijnt wel geparenteerd aan Coosje Veldenaar." (54).

En insgelijks Mevrouw Stamhorst (*C. W.* II 295): „het huwlijk is de volmaakste vriendschap".

Richardson waarschuwt herhaaldelijk tegen de stelling, dat „the reformed rake makes the best husband" en „girls

are little rogues in her heart herself." Reeds in *Pamela* had hij deze leer bestreden. In *Clarissa Harlowe* (pag. IV) laat hij duidelijk uitkomen, dat deze roman ook ten doel heeft, te bestrijden „that dangerous but too commonly received notion, ***that a reformed rake makes the best husband.***" Voorts lezen we *Ibidem* III 344b (Lovelace aan Belford): „and this made the poet say „That every woman is a rake in her heart." In *Charles Grandison* II 175 (Miss Byron aan Miss Selby): „Rakish men make not either good Husbands, or good Fathers; nor yet good Brothers — . . . . Yet, a reformed rake, they say, makes the best Husband — Against general experience this is said." *Ibidem* I 269 (Miss Grandison aan Miss Byron): „In my conscience, my Harriet, little or much I believe, we, woman, are all rogues in our heart."

Wolff en Deken treden eveneens krachtig op tegen diezelfde onjuiste meening. Zoo in *Sara Burgerhart* 135 (Abraham Blankaart aan Saartje): „Ik heb wel gehoort, dat vele Dames, bij de Twaalf Geloofsartikelen . . . . dit tot het dertiende maaken: „Ik geloof, dat de bekeerde lichtmis de beste man maakt." Geloof het niet; 't is allemaal leugen; er is geen stip waar aan, geen kriezel." In *Willem Leevend* IV 114 (Chrisje tot haar vader): „Mijn lieve Vader, heb ik ooit toegestemd, dat de verbeterde lichtmis de beste man wordt?" *Ibidem* V 67 (Mevrouw Helder aan haar dochter): „De Hervormde Lichtmis maakt den besten man niet. Hier over behoef ik, als ik aan U schrijf, niets bij te voegen. Uw Vriend

Blankaart heeft in zijn aandoenlijke eenvoudigheid dit stuk voldongen." *Ibidem* VII 19 (*Gedagten over de Liefde en over het Huwlijk* van Mevrouw S. Helder): „Er is eene stelling, even valsch en even gevaarlijk als die: *de hervormde Lichtmis wordt de beste Man.* Zij is uitgevonden door verraschte deugd of door de toomelooste wellust; deze: *men kan niet beminnen, zonder zwak te zijn.* Zij is eene der Grondregels, die u in de onzedelijke morale der Operaas geleerd, op de aller-verleidendste wijs geleerd wordt. Vertrouw hem niet, die u de liefde beschrijft als eene drift, waar aan men, zal men gelukkig zijn, alles — alles moet opöfferen." In *Cornelia Wildschut* III 166 (Betje Stamhorst aan den Heer Van Veen): „Ik versta U! gij gelooft, dat ik met veele meisjens toestem: „Dat de hervormde lichtmis de beste man wordt!"

VIII.

Het denkbeeld van een in brieven geschreven zedenroman hebben Wolff en Deken aan Richardson te danken. In den opzet van het verhaal, in de schildering van karakters, in uitingen, aan personen in den mond gelegd of in de pen gegeven, is hier en daar ontleening aan de Engelsche voorbeelden niet te miskennen. Wie zal echter daarom willen of durven beweren, dat op de romantische voortbrengselen onzer dames in hun geheel het verwijt van onoorspronkelijkheid van toepassing is? Hoe uiterst gering in aantal zijn hier de met een

herinnering aan de lectuur der modellen in verband te brengen bestanddeelen in vergelijking met het legio elementen, waaromtrent niet in het minst aan eenige afhankelijkheid van Richardson te denken valt! En hoeveel zelfstandigheid is er zelfs bij die ontleeningen waar te nemen! Ik herinner aan de boven (blz. 17 vlg.) gemaakte vergelijking tusschen den opzet van het verhaal in *Cornelia Wildschut* en *Clarissa* en vraag voorts een ieder, die zich van de schildering eener Alida Leevend, eener Mevrouw Van Oldenburg, van den heer R. en van Van Arkel ernstig rekenschap heeft gegeven: waar is in deze teekeningen ook maar een gering spoor aan te wijzen van slaafsche navolging des models? Waar verraadt een of ander niet-Hollandsche trek in het wezen dezer personen onzelfstandige aansluiting aan de Engelsche schepping? Staan Mevrouw Van Oldenburg en haar dochter niet als echt Hollandsche dames tegenover Mrs. Harlowe en Miss Charlotte Grandison, de Heer R. en Van Arkel als echt Hollandsche jongelui tegenover Lovelace? Niemand, naar ik vertrouw, zal deze vraag ontkennend willen beantwoorden.

Naast deze betrekkelijke onoorspronkelijkheid staat bovendien een volstrekte originaliteit, blijkende uit een groote reeks van schilderingen van karakters, typen en toestanden, door eigen waarneming ontleend aan de Hollandsche en wel speciaal Amsterdamsche en Rotterdamsche maatschappij. Wie toch ontvangt niet een

zoodanigen indruk bij kennismaking met Saartje Burgerhart en haar omgeving, met de families en personen, die in *Willem Leevend* en *Cornelia Wildschut* aan den lezer worden voorgesteld? En mocht wellicht iemand dezen indruk niet voldoende vertrouwbaar achten, dan verneme hij, wat een tijdgenoot onzer dames in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (van 1783, 1ste stuk, bladz. 225) over *Sara Burgerhart* schrijft: „Het getal van Nederlandsche Romans is, gelijk men weet, niet groot, en die er nog zijn, leveren ons meerendeels buitenlandsche Tooneelen of ten minste zoodanigen, zo ze al hier te lande gespeeld worden, in een buitenlandschen smaak uitgevoerd zijn. Daarvan is nu deeze Roman geheel onderscheiden. Gelijk dezelve oorspronkelijk in onze taal geschreven is, zo is ook de uitvoering in alles Hollandsch; de tooneelen zijn niet alleen hier te Lande, maar ook de characters, de zeden enz. zijn Vaderlandsch. Er komt in de Historie van de beminnelijke *Sara Burgerhart* nagenoeg niets voor, dan 't geen dagelijksch in onze Gewesten voorvalt; te meer daar men 't niet zo zeer toegelegd heeft op het verwonderlijke, als wel op het huiselijke Leven, om bedrijven van dien aart te ontvouwen."

Met het oog op dit alles mogen we, ook niettegenstaande de te voren opgemerkte sporadische afhankelijkheid, geen oogenblik aarzelen te erkennen, dat de woorden der Voorrede van *Sara Burgerhart* „Wij schilderen U Nederlandsche Karakters, menschen, die

men in ons Vaderland werkelijk vindt" in volkomen overeenstemming zijn met hetgeen zij zoowel in dit episch gewrocht als in haar twee volgende romantische werken aan het Nederlandsche publiek gegeven hebben.

Maar ook nog in enkele andere opzichten zien we op Betjes en Aagjes werk een eigenaardigen stempel gedrukt, welke de Nederlandsche scheppingen scherp stelt tegenover de Engelsche.

Bij de kennismaking met Richardsons verdichtingen kan het niemand ontgaan, dat de auteur steeds en bovenal het oog heeft gehad op de schildering van aangrijpende psychologische conflicten, van sterk ontwikkelde hartstochten. *Pamela* geeft ons een zoodanigen strijd te aanschouwen tusschen naïeve onschuld en geslepen verdorvenheid [1]). In *Clarissa Harlowe* vormt een soortgelijk conflict tusschen deugd en ondeugd, geloof en ongeloof het hoofdthema (vgl. bl. 11 vlg.). In *Grandison* wordt ons als spil der historie de strijd voorgesteld tusschen godsdienstige overtuiging en liefde [2]). Door een of meer personen uit de omgeving der strijdende partijen wordt direct of indirect in grooter of geringer mate invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van dien zielestrijd. Aan een conscientieus opgevatte, nauwkeurige

---

1) Vgl. omtrent het thema van dezen roman o.a. Dr. Jan Ten Brink, *De Roman in brieven*, blz. 73 vlg.

2) Vgl. boven de noot op blz. 71.

teekening van het gemoedsleven der hoofdacteurs en medespelers in die hartstochtelijke actie heeft de schrijver alle zorg besteed. Slechts bij uitzondering voert hij daarnaast ook personen ten tooneele, die buiten het bedoelde kader staan.

Hoe verscheiden nu daarvan is het wezen en de aard der Nederlandsche verhalen! Van heftige conflicten, van een den gang der romantische geschiedenis beheerschenden, hartstochtelijken kamp hier geen spoor! Nu en dan vinden we weliswaar eene langer of korter durende opwinding of de uitbarsting eener heftige gemoedsaandoening, maar nergens een doorloopenden, op leven of dood gevoerden strijd. Wat we te lezen krijgen, is niet veel meer dan bladzijden uit de historie van een aantal personen, wier levensloop en gemoedsleven in den regel niet van het gewone, het alledaagsche afwijkt. Tegenover dezen „calme plat" evenwel staat als niet te versmaden vergoeding een psychologische kaleidoskoop eener kleine wereld, die, niettegenstaande haar nagenoeg onafgebroken alledaagschheid, onze belangstelling wekt; de schildering van een gedeelte van het in- en uitwendige leven eener aanzienlijke reeks van personen, bijeengebracht en bijeengehouden door een hier en daar met eenig avontuur opgesmukte geschiedenis. M. a. w. in de Nederlandsche scheppingen in hoofdzaak het resultaat eener meestal juiste en veelzijdige waarneming van karakters en typen uit eigen omgeving; in de Engelsche daaren-

tegen boven alles de uitkomsten eener tot in de diepste schuilhoeken der ziel indringende studie van het menschelijk hart en van een of anderen heftigen innerlijken strijd.

En wat voorts het andere bovenbedoelde punt van verschil betreft: in de verdichting van Richardson zoowel als in die van Wolff en Deken is buiten twijfel als norm een huldiging van het realisme te herkennen. Bij den eersten slaat dit realisme echter meermalen over tot naturalisme. De schrijver deinst er niet voor terug ondeugd en verdorvenheid in de naaktste kleuren af te schilderen. Geen bijzonderheid wordt ons bespaard van den vreeselijken dood van Mrs. Sinclair, Lovelaces kwaden geest. Wij worden gedwongen de verwenschingen en wanhoopskreten der rampzalige bij het naderen van den dood aan te hooren en daarbij als 't ware de bedorven lucht van haar ziekenkamer in te ademen, haar pijnlijk verwrongen gelaatstrekken, waarop geen menschelijke aandoening meer te lezen is, te aanschouwen in één omgeving, die het akelige, het weerzinwekkende van het tooneel nog verhoogt. Belton, een der zedelooze vrienden van Lovelace, sterft insgelijks na een smartelijk lijden, ten prooi aan de hevigste wanhoop, evenals Sir Hargrave Pollyxsen, de schaker van Miss Byron in *Sir Charles Grandison*. En bij het lezen der brieven, door Lovelace aan zijn vriend Belford geschreven, worden we gedrongen met Betje Wolff uit te roepen: „Is het niet een weinig

verdrietig, dat deeze groote Man sommige Tooneelen zo verbaasd sterk heeft doen uitkomen?" (*W. L.* V Voorrede blz. VI). In *Pamela* bezigt Lady Davers, de zuster van Lord B., tegenover haar onwelkome schoonzuster Pamela een taal, die men op zijn minst genomen „shocking" zou mogen noemen; en in dienzelfden roman ontziet zich de kuische heldin niet om in vrij gewaagde termen tot in de kleinste bijzonderheden verslag te geven van de door haar belager beproefde verleidingskunsten.

Bij Wolff en Deken behoedt goede en fijne smaak steeds voor zulk een exces. Geen enkel gewaagd tooneeltje, geen uitdrukkingen, die een kiesch oor kunnen kwetsen, treffen we in haar romans aan. Evenals Mrs. Sinclair sterft Mevr. Lenting een vreeselijken dood, doch met een enkel woord slechts wordt ons dit meegedeeld.

—

IX.

Karakterschildering is zoowel bij Richardson als bij Wolff en Deken de hoofdzaak; daarop richt zich hun voornaamste streven, daaraan hebben ze hun beste krachten gewijd. In verband met deze omstandigheid is wellicht een beknopte bloemlezing uit de voortbrengselen der psychologisch-artistieke werkzaamheid dezer auteurs niet als buiten het kader onzer studie liggend te achten, te minder daar zulk een monstering

als toelichting kan dienen van het boven betoogde onderscheid tusschen Richardson als den genialen kunstenaar en schilder van buitengewone karakters en Wolff en Deken als schrijfsters, wier verdienste ligt in nauwkeurige en talentvolle teekening van alledaagsche intérieurs.

Clarissa Harlowe, een van Richardsons meest interessante scheppingen, is een meisje van verheven zielenadel en tevens met echt menschelijke zwakheden; een karakter, dat het ideale nabij komt, doch geen volmaakt wezen zonder smet of fout. Zij weet, dat Lovelace bekend staat om zijn onzedelijke levenswijze en, al kan ze niet gelooven, dat zijn hart „very bad" is, uitdrukkingen als „I could prefer him, if he were but a moral man" en „I like him better than perhaps I ought to like him" bewijzen voldoende, dat zij hem niet voor een „moral man" houdt. Daarom ondervindt hij van haar kant geen aanmoediging; „the person", zoo meent ze, „who could reject Mr. Wyerley's address for the sake of his *free opinions*, must have been inexcusable, had she not rejected another's for his freer practises" [1]). Toch bewilligt zij, hoewel half tegen haar zin, in een vlucht met dienzelfden Lovelace.

Als ze met Lovelace in het huis van Mrs. Sinclair haar intrek heeft genomen, geeft zij ten slotte toch haar stilzwijgende toestemming om voor zijn vrouw door te

1) *Cl. H.* I 14a.

gaan en wordt zoo medeschuldig aan een leugen, die de schromelijkste gevolgen na zich sleept.

Heel menschelijk valt ze zeer scherp uit tegen haar broer en zuster, wanneer deze haar tyranniseeren, en maakt de woorden waar van Mrs. Betty Barnes, de kamenier harer zuster: „Every body takes notice, Miss, that you can say very cutting words in a cool manner" [1]). Zij beschuldigt zich zelf van „secret pride and vanity" [2]). En dat ze hiervan inderdaad niet geheel vrij is, bewijst ons b. v. een uiting, als „a man (Solmes) whom every body thought utterly unworthy of *me*, and more fit for my sister" [3]), of een antwoord, bij zekere gelegenheid aan haar zuster gegeven, „I know not Bella, that I ever asked anything unfit to be granted" [4]). Evenzoo toont zich haar bewondering voor eigen moreele wijsheid in een liefhebberij om, zoodra ze een oogenblik tot kalmte komt, de rol van zedenpreekster te vervullen.

Van een met die zelfbewustheid samenhangend, te groot zelfvertrouwen geeft zij herhaaldelijk blijk in haar houding tegenover Lovelace. Zij overschat den invloed, dien ze op hem meent te hebben, en voert, te veel op eigen kracht vertrouwende, met den jongen man niettegenstaande haar vaders waarschuwing en verbod een briefwisseling, die haar niet alleen in een valsche positie

---

1) *Cl. H.* II 197b.
2) *Cl. H.* IV 536b.
3) *Cl. H.* I 112b.
4) *Cl. H.* I 134b.

brengt, doch ook volkomen onder 's minnaars invloed doet komen; en hoewel ze na haar ontvluchting weinig reden heeft Lovelaces zedelijk karakter hooger te stellen dan vroeger, verklaart zij zich ten slotte toch bereid met hem in het huwelijk te treden, daar ze het vaste vertrouwen koestert, dat *zij* wel in staat zal wezen hem van den slechten weg terug te brengen.

Alles wat de zeden kan kwetsen vindt bij de fijngevoelige, edeldenkende Clarissa de scherpste afkeuring; dan is ze doortastend. Met den moed eener heldin verweert zij zich, wanneer ze haar deugd ernstig bedreigd ziet; ze staat op het punt als een tweede Lucretia haar eer met het leven te verdedigen. Zoodra zij echter moet handelen in aangelegenheden, voor haar gevoel van minder belang, omdat ze er de gevolgen niet van voorziet, is ze weifelend en toont zich geheel en al een zwakke vrouw. Allerlei gemoedsbezwaren, overfijngevoeligheid zou men het bijna willen noemen, verbieden haar de erfenis, haar door grootvader Harlowe nagelaten, op te eischen. Vrouwelijke kieschheid benevens de gedachte reeds met één voet in het graf te staan weerhouden haar Lovelace gerechtelijk te vervolgen. Lovelace noemt ze ergens „an *angel* in something but a *baby* in others" [1]). Niet zonder recht zouden we haar dit praedicaat met betrekking tot haar geheele optreden kunnen toekennen.

Fierheid van gevoel, moreele moed en innig godsvertrouwen kenmerken de jonkvrouw bij haar tallooze

[1]) *Cl. H.* III 421b.

beproevingen. Zij versmaadt het door een huwelijk met den man, die haar ten val gebracht heeft, vóór het oog der wereld in haar eer hersteld te worden, want ze staat te hoog om aan het oordeel dier wereld waarde te hechten, als haar geweten zegt, hoe ze handelen moet. Haar gijzeling valt haar zwaar en bespoedigt haar dood, doch in het besef harer onschuld denkt ze er niet aan zich dien smaad tot schande te rekenen. Haar geest verheft zich boven haar ongelukkig lot; haar lichaamskrachten zijn uitgeput, haar levenslust is gebroken, maar tot den laatsten ademtocht toe verlaat de moreele energie haar niet. Zij weet, dat ze aansprakelijk is voor haar daden, doch ze koestert ook tevens de vaste overtuiging, dat God op haar gebed kracht naar kruis zal schenken. Soms struikelt ze, evenwel om zich spoedig weer op te richten, en, al kost die strijd haar eindelijk het leven, de overwinning behoort haar. Lovelace is er niet in geslaagd haar de reinheid van hart en de gewetensrust te ontnemen. Kalm wacht ze den dood af en gaat met een gelukkigen glimlach op de lippen de eeuwige rust in.

Een andere karakterschepping van Richardson, die ten volle op onze belangstelling aanspraak kan maken, is die van Lovelace, den jongeling, die omtrent zich zelf getuigt: „All my vice is women, and the love of plots and intrigues" [1]). Deze hartstocht beheerscht hem geheel en maakt hem in vereeniging met lichamelijke schoon-

[1]) *Cl. H.* VII 958a.

heid en schitterende geestesgaven een gevaarlijk belager der onschuld. Het woord plicht bestaat voor hem niet. Deugd is, zoo meent hij, een hersenschim, een eigenschap, aan wier bestaan hij geen geloof kan slaan, zoolang hij ze niet tot het uiterste beproefd heeft. Valsche eerzucht en trots doen hem juist daar, waar de tegenstand het hevigst is, het meest haken naar de overwinning. Clarissa's schijnbare onverschilligheid prikkelt hem tot den strijd. Zal een achttienjarige, aan wie hij weet niet onverschillig te zijn, een meisje zonder kennis van de wereld en bijna afhankelijk van hem, weerstand kunnen bieden aan zijn liefdesbetuigingen, waarvoor reeds zoovelen bezweken zijn?

Zedelijke beginselen houden hem van niets terug, want hij kent ze niet. Een karakteradel, als die van Clarissa, kan en wil hij niet begrijpen, daar zijn hoogmoed hem verbiedt zich in een enkel opzicht den mindere te gevoelen van een zwakke vrouw. Zij zal en moet hem toebehooren en dat wel op zijn eigen wijze, hoewel hij zeer goed gevoelt, dat ze in dat geval niets meer voor hem zal wezen dan zijn vroegere minnaressen. Heeft hij niet alle reden om aan de deugd der vrouw te twijfelen? Clarissa's bezit is „a match" voor hem geworden. Ter bereiking van zijn doel schijnen hem alle middelen geoorloofd. „Tell me not of politeness, tell me not of generosity, tell me not of compassion. Is she not a match for me;" zoo richt hij zich tot Belford [1]).

[1]) *Cl. H.* III 321b.

Juist ten gevolge der gedwongen stilzwijgende erkentenis, dat hij zijn persoonlijken invloed te hoog geschat heeft, is zijn hart afkeerig van geweld, waartoe hij ten slotte toch de toevlucht moet nemen. Hij gevoelt, dat een zege, op die wijze behaald, slechts schijnbaar is. En wanneer hij daarna ten gevolge zijner handelwijze Clarissa's hart onherroepelijk verloren heeft en tot het besef komt, dat zij voor hem nog iets anders dan een voorwerp van zinnelijken hartstocht is geweest, dan overweldigt hem wanhoop en vertwijfeling bij het gevoel van het onherstelbare verlies; dan verteert hem een knagende wroeging bij de gedachte, dat hij door eigen schuld zijn geluk heeft verspeeld; en al tracht hij ook door verstrooiing en schijnbare luchthartigheid zijn leed weg te schertsen, niets vermag hem de verloren innerlijke rust weer te geven. Clarissa's beeld vervolgt hem overal; zonder haar schijnt hem het leven dor en naakt.

In zijn genre is Lovelace even energiek en krachtig als Clarissa. De eerste biedt weerstand aan alle goede opwellingen en de stem van zijn geweten; Clarissa verzet zich tegen iedere minder edele gedachte en neemt de stem van haar geweten tot richtsnoer. Lovelace onderdrukt zijn liefde voor Clarissa uit hoogmoed en ter wille van zijn wraakzucht en haat tegen de familie Harlowe; zij tracht haar genegenheid voor den man harer keuze te bedwingen, omdat ze die neiging in strijd acht met haar deugd. Hij klaagt, dat het gemakkelijker is goed dan slecht te zijn, doch is te

veel in eigen intriges verward om te kunnen terugkeeren. Clarissa moet al haar krachten inspannen om in die onreine sfeer haar reinheid te bewaren. Het mag de heldin niet gelukken Lovelace tot haar zedelijke hoogte op te heffen, doch hij slaagt er evenmin in haar tot die laagte neer te trekken, waartoe hij zelf gezonken is.

Een sympathieke, misschien wel de aantrekkelijkste creatie van onzen Engelschen auteur is de liefelijke persoonlijkheid van Signora Clementina della Porretta in *Charles Grandison*. Met al den gloed harer zuidelijke natuur bemint ze Sir Grandison en met al de innigheid van een werkelijk vroom gemoed gelooft zij tevens in de leerstukken der alleenzaligmakende Katholieke Kerk, die haar een huwelijk met den Protestantschen, en, naar ze vreest, onbekeerlijken ketter verbiedt. In dat conflict tusschen liefde en godsdienstige overtuiging brengt een lange en hardnekkige tweestrijd haar tot het besluit de liefde ten offer te brengen; doch tevens bezwijkt in dien strijd de gekwelde en overspannen geest, die geruimen tijd ten gevolge eener zielsziekte beneveld blijft. Wanneer later haar verstandelijke vermogens gedeeltelijk zijn teruggekeerd, gevoelt zij zich niet in staat om, alleen op eigen kracht steunende, in het vroeger genomen besluit te volharden; een heilige onverbreekbare kloostergelofte moet haar binden en een vereeniging met hem, dien ze liefheeft, onmogelijk maken. Niet alzoo een blijmoedige overgave aan den hemelschen bruidegom, niet een vrijwillig verbreken

van alle aardsche banden zal haar den sluier doen aannemen; slechts de wensch om de verleiding te ontvlieden en bescherming tegen zich zelf te zoeken. Moet voorts haar verder leven een voorbereiding zijn tot de hemelsche zaligheid, dag en nacht zal ook haar gebed ten hemel stijgen voor de bekeering van den beminde; zóó saamgeweven toch is haar liefde met haar geheele bestaan, dat zij zich ook in den hemel geen volmaakt geluk kan denken, indien ze niet hem dáar terugvindt, van wien zij zich hier op aarde heeft moeten losmaken. Gevoel van zwakheid doet haar tevens bij Grandison er op aandringen, dat hij door met een andere te huwen een onoverkomelijken scheidsmuur tusschen hen beiden zal oprichten; slechts één verzoek meent ze hieraan te moeten verbinden: hij wende zich daarbij niet tot Signora Olivia, een zekere Florentijnsche schoone, die alle moeite had gedaan om Grandisons hart voor zich te winnen, doch naar Clementina's (kennelijk ook eenigszins door jaloezie beheerschte) meening zijner niet volkomen waardig zou wezen. Sir Charles vervult haar bede door spoedig daarna met Miss Byron in het huwelijk te treden en hoopt haar op die wijze de gewenschte gemoedsrust terug te geven. Evenwel de besliste weigering van Clementina's ouders om haar dochter in een klooster te laten gaan en de drang der familie in verband met een door deze sterk begunstigd huwelijksaanzoek van zekeren Count de Belvedère grijpen opnieuw de geestvermogens der jonkvrouw aan. In dien zielstoestand

(waarin herhaaldelijk haar woorden en daden getuigen, hoe naast den kranken geest een rein en edel hart in haar binnenste huist) vlucht ze naar Engeland en hier vindt zij, de zich zelf verloochenende en opofferende, herstel van het verbroken evenwicht in haar ziel, hoofdzakelijk ten gevolge der waarneming, dat Sir Charles aan de zijde van Miss Byron volmaakt gelukkig is geworden. Vandaar dat ze, ofschoon eerst na hevigen strijd, het besluit neemt zich naar de wenschen harer familie te schikken en het aanzoek van den Count de Belvédère aan te nemen, evenwel onder verklaring, dat hij van haar slechts achting, geen wederliefde te wachten heeft.

Minder aantrekkelijk is de persoonlijkheid van Sir Charles Grandison, den man, wien Clementina's onzelfzuchtige, hartstochtelijke liefde geldt. De bezwaren, tegen het waarschijnlijke van zijn karakter ingebracht, zouden kwalijk te weerleggen zijn. Inderdaad hij is volmaakt! In hem wordt de mensch niet voorgesteld, zooals hij is, doch gelijk hij zich als ideaal wezen zou vertoonen; hij is de mensch geworden ethica. En hiermede is deze schepping natuurlijk als onmogelijk veroordeeld. Reeds bij het doorlezen der twee eerste deelen van onzen roman ontwaren we een gestadige vermindering onzer belangstelling in een held, die altijd handelt, zooals hij volgens de zedenwetten handelen moet; voortgezette lectuur doet den thermometer in dezen tot onder het vriespunt dalen. De naast Sir Charles optredende personen mogen (en te recht) onze belang-

stellende aandacht blijven trekken, hij zelf niet; hij behoort tot dat soort van romanhelden, met wie we niet kunnen meeleven, omdat wij, gewone stervelingen, vóór zulk een grootheid duizelen.

En niet alleen deugdzaam is hij! Zijn uiterlijk is in volkomen harmonie met zijn innerlijk. „Were kings to be chosen for beauty and majesty of person, Sir Charles Grandison would have few competitors" [1]). Hij excelleert zoowel op maatschappelijk als op wetenschappelijk gebied, is een groot bewonderaar en beoefenaar der schoone kunsten enz. Kortom, in welk licht men hem ook beschouwt, altijd is hij bewonderingswaardig (?) en volmaakt: als „Christian", als „Hero", als „Friend", als „the Lover of Clementina", als „the generous kindsman", als „the modest and delicate Benefactor," als „the free, gay Raillier of all our Sex's foibles." Zóó oordeelt Miss Harriet [2]). En na haar huwelijk met dit wondermensch ontdekt ze in hem nog nieuwe kwaliteiten. Hij is een „kind Master", een „enlivening Companion", een „polite Neighbour", een „tender Husband" [3]). Elders wordt onzen man het epitheton van „the Friend of Mankind" [4]) toegekend of heet hij „a general Philanthropist", wiens „whole delight is in doing good" [5]). Voor alles, wat hij

1) *Ch. Gr.* I 254.
2) *Ch. Gr.* IV 50.
3) *Ch. Gr.* VII 35.
4) *Ch. Gr.* III 102.
5) *Ch. Gr.* III 87.

zegt of doet, heeft hij gegronde redenen. Daaraan is het ook toe te schrijven, dat hem het zeldzaam voorrecht te beurt valt om ieder, met wien hij in aanraking komt, op zulk een wijze zijn meerderheid te doen gevoelen en de overtuiging te schenken van de deugdzaamheid zijner beginselen, dat men hem bewondert, zonder hem te benijden. Hij heeft alleen vrienden, geen enkelen vijand! Zijn naam wordt overal met lof genoemd. „Will nobody say one bad or one indifferent thing of this man?" [1]) vraagt Miss Harriet. Zijn deugd maakt hem tot een publiek persoon. Een zijner aanbidsters zegt ten minste van hem: „she could go nowhere, but he was the subject" [2]). Zijn optreden in het buitenland strekt Engeland tot eer. Zijn edelste daden brengen niemand in verbazing. „You are Sir Charles Grandison, I need not say more" [3]). Miss Byron behoeft zich niet te schamen, dat zij, gelijk ze in de eerste tijden harer aanraking met Grandison meent, een hopelooze liefde voor dezen haren redder koestert, want „the man is Sir Charles Grandison" [4]).

Dat zoo iemand niet alleen over anderen, maar ook over zich zelf een rechtvaardig oordeel velt en een gepast gevoel van eigenwaarde heeft, kan niemand hem kwalijk nemen. Als zijn zuster hem prijst om zijn goede hoedanigheden en zegt: „Who can come up to you?"

---

1) *Ch. Gr.* II 83.
2) *Ch. Gr.* II 246.
3) *Ch. Gr.* II 275.
4) *Ch. Gr.* II 117 en 295.

laat hij zich haar lof welgevallen als iets, wat hem rechtmatig toekomt; alleen verzet hij er zich tegen, dat hij een exceptie zou moeten zijn. „Anobody may," klinkt zijn bemoedigend antwoord, „who will be guided by the wellknown rule of *Doing to others, as you would they should do unto you*" [1]). Hij zelf is de eenige, dien men over zijn „faults" hoort spreken en over zijn driften, waartegen hij te strijden heeft. Daar wij echter in dit éene opzicht zijn daden niet zien overeenstemmen met zijn woorden en er ook geen enkel spoor van hartstocht bij hem te ontdekken valt, moeten we wel tot de conclusie komen, dat dit waarschijnlijk de eenige onwaarheid is geweest, die hij in zijn leven heeft gezegd. Deugdzaam is hij geboren; van een innerlijken strijd om deugdzaam te blijven bemerken we bij hem nooit het minste. Wat hij onderneemt, daarin slaagt hij; hij is een zondagskind, geboren om immer en steeds gelukkig en braaf te zijn.

Geen andere dan de beminnelijke, schoone en deugdzame Miss Harriet Byron zou hij tot zijn levensgezellin hebben kunnen begeeren. Voor Clementina's hartstochtelijke liefde kon hij niet onverschillig blijven, maar tusschen hem en Miss Byron bestaat meer zielsverwantschap. Tot dusverre had haar familie niemand goed genoeg geacht voor haar aller lieveling, doch het aanzoek van Sir Grandison is in hun oogen de grootste eer, die het meisje kan te beurt vallen. Miss Byron

---

1) *Ch. Gr.* II 132.

verheft zich dan ook veel minder boven het gewoon menschelijke dan Sir Charles. De strijd, dien ze te voeren heeft tusschen vrouwelijken trots, die haar de gedachte aan een hopelooze liefde ondraaglijk maakt, en een liefde, welke ze toch niet kan bedwingen, is echt menschelijk. De gemoedsbezwaren, die ze heeft, eerst om Sir Charles' aanzoek aan te nemen, later om den huwelijksdag te bepalen, spruiten voort uit edele beweegredenen. Medelijden met Clementina is haar hoofdmotief, maar toch speelt ook hier vrouwelijke fierheid een rol. Ze vreest, dat Sir Charles' hart haar niet onverdeeld zal toebehooren. Naijverig is zij niet, doch ze acht Clementina zoo hoog, dat ze niet kan gelooven, dat hij, die haar heeft bemind, ooit zal ophouden haar, zoolang zij ongehuwd is, lief te hebben; intusschen belet die overtuiging haar niet ten sterkste den zedelijken dwang af te keuren, door de familie della Porretta op Clementina uitgeoefend om haar tot een huwelijk met den Count de Belvédère over te halen.

Miss Byron is een edele, schoone vrouwenfiguur. Toch gevoelen we voor haar niet die sympathie, welke Clarissa bij ons opwekt. En misschien mogen we de verklaring daarvan zoeken in een zekere naïeve ijdelheid, die uit Harriets brieven spreekt, of, zoo men wil, in een openhartigheid, die zoover gaat, dat ze nooit zal vergeten ook hetgeen tot haar lof gezegd wordt mee te deelen.

Uit de verschillende karakters van Richardsons bij-

personen, der „dii minorum gentium", een paar grepen. De geheele familie Harlowe kenmerkt zich door één overheerschenden karaktertrek, namelijk een onverzettelijken wil; doch, terwijl bij Clarissa die Harlowe-trek haar helpt standvastig te blijven in de deugd, stijft hij de andere leden der familie in hun ondeugden. Die trek is de bron van des vaders hardvochtigheid, van des broeders onverzoenlijkheid en van der zuster haatdragendheid; en deze hartstochten, verbonden met familietrots, hebzucht en jaloezie, beheerschen hen zoo, dat hun goede eigenschappen daardoor geheel overschaduwd worden. Het valt hun moeielijk het eenmaal ingeslagen pad te verlaten; voor overreding noch overtuiging zijn ze vatbaar. Twee ongetrouwde ooms, Mr. James en Mr. Anthony Harlowe, beiden even stijfkoppig als bekrompen, zijn, evenals Clarissa's vader, besliste aanhangers van de leer, dat een kind volstrekte gehoorzaamheid aan zijn ouders verschuldigd is, en verwerpen dus eveneens met verontwaardiging iedere toenadering van hun kant. Clarissa's moeder is geheel willeloos en wordt hierdoor in haar handelwijze tegenover haar dochter karakterloos. Tegenover de andere door hartstocht verblinde familieleden staat zij als een door zwakheid van karakter en zucht tot vrede beheerschte moeder, die een geliefd kind geheel aan haar lot overlaat; die aan Clarissa's gewezen goevernante, Mrs. Norton, durft schrijven: „As to her grief, and her present misery, whatever it be, she must bear with it;

and it must be short of what I hourly bear for her! Indeed I am afraid nothing but her being at the last extremity of all will make her father, and her uncles, and her other friends, forgive her" [1]). Op bevel haars zoons belooft ze geen enkelen stap tot verzoening te doen en laat toe, dat de brieven, die ze van Clarissa ontvangt, op hardvochtige wijze door haar dochter Arabella worden beantwoord. En wanneer eindelijk een verzoening tusschen Clarissa en haar familie zal tot stand komen, spoedt zich de moeder niet naar haar kind, maar zendt dit door de pen van haar andere dochter de mededeeling „If it will be any comfort to you, and my mother finds this letter is received as we expect .... she will herself go to town to you" [2]), terwijl ze verder de zorg voor de ernstig zieke, die volgens het advies van den geneesheer geen week meer te leven heeft, in de handen stelt van Clarissa's vroegere goevernante, die om de gunst had verzocht vooruit te mogen gaan.

Op Miss Charlotte Grandison, later Lady G., werd reeds boven (bl. 42 vlg.) de aandacht gevestigd. Ter aanvulling van het aldaar gezegde zij er hier nog op gewezen, hoe dit geestig persoontje met haar schalkschheid een totaal gemis van fijngevoeligheid verbindt. In het geheim verloofd met iemand, voor wien ze geen

1) *Cl. H.* VII 967a.
2) *Cl. H.* VIII 1144b.

achting kan gevoelen, een zekeren Captain Anderson, eigenlijk een avonturier, blijft zij na het verbreken van dit engagement twee andere pretendenten hoop geven, die ze evenmin zeer hoogacht, doch wier aanzoek zij niet beslist wil afslaan, zoolang er geen derde minnaar opdaagt, voor wien ze meer liefde gevoelt. Èn in deze taktiek èn in de wijze, waarop ze haar verloofde later behandelt, toont zij een groote mate van coquetterie. Ze is voorts oppervlakkig en offert aan haar zucht tot scherts bijna haar huwelijksgeluk op. Doch aan den anderen kant bemerken wij weer naast haar opwekkenden, vroolijken zin een innemende hartelijkheid en een warm, edelaardig hart, dat voor een goed deel tot vergevensgezindheid tegenover haar tekortkomingen stemt.

Sommige bijpersonen hebben hun karakter blijkbaar te danken aan de bedoeling des schrijvers om tegenstellingen te teekenen. De eenigszins coquette, levendige, geestige, allesbehalve zachtmoedige, maar in den grond werkelijk edele Miss Howe, de trouwe vriendin van Clarissa, vormt een scherp contrast met deze fijngevoelige, ernstige, lieftallige jonge dame. Belford, de fidus Achates van Lovelace, keert bijtijds van den slechten weg terug en zijn ernstige levensopvatting na dien tijd vertoont een lijnrechte tegenstelling met de lichtzinnigheid van zijn vriend. Mrs. Harlowe staat in haar willeloosheid tegenover de onverzettelijkheid der overige familieleden. In de creatie van den braven en onbeduidenden Mr. Hickman

herkennen we oogenblikkelijk een poging om een contrast te teekenen eensdeels van Lovelace, anderdeels van de geestige Miss Howe, die hij een warme doch onverhoorde liefde toedraagt en overal als een trouw ridder dient. De ietwat sukkelachtige Lord G. is kennelijk met een gelijksoortige bedoeling geplaatst naast de ondeugende Charlotte Grandison.

Vatten wij voorts de indrukken, bij de lezing van Richardsons romans, samen, dan komen we tot het resultaat, dat de auteur gelukkiger geweest is in de keus zijner vrouwen- dan in die zijner mannenkarakters. De laatste zouden we kunnen verdeelen in twee groepen: de insoliede en de soliede. Tot de eerste behooren, behalve natuurlijk Lovelace, o. a. de schaker van Miss Byron, Sir Hargrave Pollyxsen, een beknopte copie van Lovelace; Lord B., de echtgenoot van Pamela; Mr. Harlowe, Clarissa's vader, van wien we vernemen, dat Mrs. Harlowe hem indertijd slechts daarom de voorkeur gegeven heeft boven haar andere minnaars „because they were of inferior reputation for morals" [1]); James Harlowe, Clarissa's broeder, haar beide ooms en Col. Morden, die geen van allen een onberispelijk leven achter zich hebben. In de rij der soliede mannen daarentegen komt onder meer een plaats toe aan Sir Charles Grandison, aan Anna Howes minnaar, Mr. Hickman, aan Lord G., den echtgenoot van Charlotte Grandison,

1) *Cl. H.* I 65b.

en Sir Edward Beauchamp, Grandisons vriend en bewonderaar, die zijn best doet hem in alles na te volgen. En opmerkelijk nu is het, hoe veel meer leven en kracht is waar te nemen bij de representanten van het booze genre, dan bij hen, die het goede vertegenwoordigen. Kenmerken zich de eersten door iets flinks, door energie en door hartstocht, de anderen zijn niet veel meer dan deugdzame en zoetsappige of ook onbeduidende brave Hendriken. Getuige de boven besproken persoonlijkheid van Grandison. Getuige ook Mr. Hickman, die erg deugdzaam, erg hulpvaardig, erg verliefd is, doch met betrekking tot wien we Miss Howe geen ongelijk kunnen geven, wanneer ze hem wat minder braaf, wat minder gedienstig, wat minder dwaas verliefd en wat flinker en mannelijker zou wenschen. Getuige eveneens Lord G., een tweede Mr. Hickman, doch in den superlatief, een beuzelachtig man, die het alleen aan het verstand zijner echtgenoote verschuldigd is, indien hij ten minste in schijn heer en meester blijft.

Ten slotte nog twee opmerkingen. Omtrent Richardsons buitengemeen talent in het ontleden van het menschelijk gemoedsleven kan zeker geen twijfel bestaan. Geen schuilhoekje in Clarissa's hart blijft ons verborgen. Bij Charles Grandison zijn we op de hoogte van het hoe en waarom zijner minste daden. Lovelace spaart zich zelf niet tegenover zijn vriend Belford en toont zich, als hij aan dezen schrijft, met cynische oprechtheid in zijn ware gedaante. Ware de schrijver intusschen wat

minder in détails afgedaald, de aesthetische waarde van den roman zou er niet onder geleden hebben. Alle dingen stichten niet! *Te* veel heeft hij over het algemeen het psychologische ontleedmes ter hand genomen en wordt onze aandacht gevraagd voor bijzonderheden, die allesbehalve belangrijk zijn.

Wat het tweede punt betreft, Richardsons scheppingen vertoonen niet zelden een eigenaardigen trek, die na hem in de literatuur der 18de eeuw een zoo belangrijke rol is gaan spelen: sentimentaliteit. Een paar staaltjes.

Clarissa laat tijdens haar ziekte in haar slaapvertrek een naar eigen teekening vervaardigde, door haar zelf bestelde doodkist brengen. Bij den aanblik van deze haar laatste woning toont ze volstrekt geen ontroering. Kalm voldoet ze aan de nieuwsgierigheid harer omgeving en verklaart de deviezen, die het deksel versieren. Die kist dient bij gelegenheid nu eens als tafel, dan weer als schrijflessenaar. Belford kan dan ook niet nalaten in een brief aan zijn vriend op te merken: „Is a coffin a proper subject to display fancy upon? – But these great minds cannot avoid doing extraordinary things!" [1])

Clarissa's gewezen opvoedster Mrs. Norton *(moeder van een eenigen zoon!)* vindt bij den dood van haar vroegere pupil „her principal consolation" in de gedachte, „that she should not long survive her." [2])

---

[1]) *Cl. H.* VII 1088a.
[2]) *Cl. H.* VIII 1148a.

Een zekere Miss Emily Jervois, een meisje van veertien jaar, blaakt van liefde voor haar voogd Sir Grandison en tracht, waar en wanneer men haar ook aantreft, door een tranenvloed lucht te geven aan haar geprangd gemoed. Lady G. oordeelt, dat de kansen van Mr. Beauchamp bij haar niet ongunstig staan, vooral als „Beauchamp may possibly catch her in a weeping fit." [1])

Ook Mr. Orme, een van Miss Byrons aanbidders, lijdt aan dit euvel: als hij voor de eerste maal Sir Charles met zijn jonge vrouw ontmoet, wordt hij overwonnen door diens grootmoedigheid en gedraagt zich op de volgende wijze: „Good God! Good God! – He gushed into tears. He ran into the house to hide his emotion; but in vain. – Forgive me, said he, forgive me .... but there is no bearing this man's magnanimity!" [2])

Tot zoover over Richardsons psychologisch-letterkundige scheppingen.

Thans een en ander over Wolffs en Dekens karakterteekeningen en wel in de eerste plaats naar aanleiding van de parel harer creaties. Elk lezer der Nederlandsche romans bevroedt, wie deze voorliefde geldt. Tintelend van levenslust en vroolijk vernuft, begaafd met een gezond en helder verstand, houdt Saartje Burgerhart van het begin tot het einde onze warme belangstelling gaande.

---

[1]) *Ch. Gr.* VI 317.
[2]) *Ch. Gr.* VII 3.

Hetzij ze in haar schalkschheid de flensjes, door tante Hofland voor broeder Benjamin bestemd, al bakkende zelf opeet; hetzij ze na de ernstige ziekte van Mejuffrouw Spilgoed, haar pleegmoeder, zoodra het gevaar geweken is, in de vreugde haars harten Letje Brunier een menuetje voorstelt (doch op de kousen, om de zieke niet te storen); hetzij ze met haar vriendin Letje op de kamer van Co Brunier kattenkwaad uitvoert en zich verkneukelt bij de gedachte, hoe hulpeloos en wanhopig deze petit-maître bij zijn thuiskomst de chaotische wanorde op zijn kamer zal gadeslaan; hetzij ze ontdekkende predikatiën schrijft aan haar intieme vriendin, de ernstige Anna Willis; immer en overal wekt ze onze sympathie. Ze is beminnelijk en oprecht, maar, doordien ze ook van een ander steeds het goede gelooft, loopt ze gevaar haar vertrouwen en vriendschap te misplaatsen. Ze is geestig, maar nooit scherp. Haar vroolijkheid en goedhartigheid maken haar bij ieder bemind, doch een zekere luchthartigheid en onbedachtzaamheid doen haar niet altijd de voorzichtigheid in het oog houden. Na het gedwongen kluizenaarsleven, dat ze bij haar tante heeft geleid, geeft zij zich, als ze vrij is geworden, te veel over aan haar zucht om zich te amuseeren. „De jeugd," zoo meent zij, „heeft immers niet te doen, dan zich in onschuld te vermaken?" [1]). Al te naïef goed vertrouwen stelt ze bloot aan 't gevaar om

---

[1]) *S. B.* bl. 41.

in de strikken te vallen, haar door een laaghartigen schurk gespannen, en slechts door een toeval ontkomt zij aan dien aanslag tegen haar eer. Door het voorgevallene tot inkeer gebracht, toont ze in het vervolg meer de ernstige zijde van haar karakter; haar levensopvatting wordt degelijker, haar uithuizigheid maakt plaats voor huiselijkheid. Haar gezonde geest evenwel gaat hierbij niet verloren; zij blijft even opgewekt en opwekkend, even frisch en verfrisschend als te voren.

Ziedaar de hoofdtrekken dezer in haar wezen en, op één uitzondering na, ook in haar handelingen naar het leven geschilderde persoonlijkheid. En die uitzondering? Hoe heeft, zoo vraagt men zich af, een meisje als Saartje een Hendrik Edeling voor haar ideaal kunnen houden? Het is waar, de man is onberispelijk en laat zich geheel door goede grondbeginselen leiden, maar toch .... wij zouden voor haar liever een anderen echtgenoot hebben uitgekozen. Hij is zoo braaf en ... saai! Onwillekeurig komt de vrees bij ons op, dat Saartjes humor moet verstommen aan de zijde van zulk een stemmigen en statigen levensgezel, van wien men zich niet kan voorstellen, dat hij vroeger ooit een ondeugenden jongensstreek heeft uitgehaald of in een vroolijke lachbui is uitgebarsten. Wel trachten onze schrijfsters, wanneer ze den lezer nog een kijkje vergunnen in Saartjes huwelijksleven, omtrent de boven uitgesproken vrees geruststelling te verschaffen. Of echter die poging met succes bekroond is, kan met reden worden betwijfeld.

Naast Saartje verdient de held van den *Willem Leevend* onze aandacht, een jongeling met machtige hartstochten, die, terwijl hij ze beheerscht, hem tot een groot en edel mensch kunnen maken, doch, zoodra zij de overhand verkrijgen, hem gevaarlijk moeten worden. Dezelfde vatbaarheid voor sterke en diepe indrukken doet hem in geestdrift ontbranden voor alles, wat hij voor goed en edel houdt, en in toomelooze drift losbarsten bij alles, wat in zijn oogen daarmede in strijd is. Aan den eenen kant wekt hij groote bewondering en liefde op, ook door zijn innemend en aangenaam uiterlijk, aan den anderen kant haat en nijd; aan niemand, die hem kent, blijft hij onverschillig. Deze karaktertrekken hadden tot een schoon geheel kunnen voeren; doch jammer genoeg wordt onze held dermate beheerscht door een vrouwelijke weekhartigheid, dat deze trek het mannelijke in zijn karakter geheel overschaduwt. Zijn fijngevoeligheid ontaardt in overgevoeligheid. Hij heeft allerlei deugden, waarop een vrouw trotsch zou kunnen wezen, doch die hem niet tot eer strekken. Hij heeft goede grondbeginselen, maar is in vele punten meegaand en zwak van karakter, zoodat hij behoefte heeft aan leiding en steun en wel eener vrouw. Hij moet iemand hebben, aan wie hij zijn intiemste gedachten en zijn hartsgeheimen kan toevertrouwen; en deze zijn van te teederen aard om hem een vriend tot zijn vertrouwde te doen kiezen; slechts een kiesche, teergevoelige vriendin kan hem begrijpen. Vandaar zijn zonderlinge en senti-

menteele vriendschap voor Lotje Roulin en zijn dito voor de gravin van B*** (notabene een jonge weduwe!), een vriendschap, die zich op zoo merkwaardige wijze uit, dat we ons voortdurend de vraag moeten stellen: hoe is dat te rijmen met de liefde voor Chrisje Helder, waaraan Leevend onder die bedrijven steeds heet trouw te zijn gebleven? [1]). Vandaar echter ook een met die gevoeligheid gepaard gaand egoïsme, dat hem niet doet aarzelen Lotjes en der Gravin genegenheid te misbruiken ten behoeve zijner sentimenteele gevoelsevoluties.

---

1) Als staaltjes der hierbedoelde uiting herinner ik aan een paar plaatsen uit Willems brieven:

II 68. „Zij (Lotje) was zo sterk aangedaan, dat haar hoofd op mijnen schouder zeeg. Zij snikte. Ik beefde; ik kuschte haare wang, noemde haar mijn Engel;"

II 70. „ik plaatste het (een bouquetje) vervolgens tusschen de strik die voor haaren boezem vast was, en drukte eenige zedige kuschjes op haar zagte wangetje."

II 76. „geheel buiten mij gevoerd, drukte ik haar met zoveele hevigheid aan mijn hart, dat zij schrikte."

IV 79. „Beminde gij (Mejuffrouw Belcour, Lotjes vriendin) haar meerder dan ik? waan dit niet. Verliest gij meerder dan ik, die alles verlies?"

Of ook aan hetgeen we uit de pen van Willem of anderen omtrent des jongelings verhouding tot de gravin van B*** vernemen.

In een der gesprekken met laatstgenoemde wekken de door deze aan haar overleden echtgenoot gewijde woorden bij haar gast met kracht de herinnering aan zijn Lotje op, haar naam ontsnapt hem en, door aandoening overstelpt, verbergt hij zijn aangezicht in den schoot der gravin (VI 83).

VII 72. (de Gravin van B*** aan Mevrouw Helder): „Hij poogde te spreeken; alles was zo onsamenhangend, zo afgebrooken; ô dat

Behalve als vertegenwoordiger dezer aandoenlijkheid dient Willem onze schrijfsters voorts nog (en hier natuurlijk niet in de kwaliteit van eigenaardig karakter) als vertolker en verdediger harer godsdienstige gevoelens. Ons volk theologiseert graag; maar is het niet wat overdreven een jongmensch van achttien jaar godsdienstige vraagstukken te laten oplossen als „Is de mensch vrij?" en „Is er een God?" En wat kan er een gevestigd predikant toe hebben gebracht om een jong, hem onbekend student, die op het gebied der theologie nog niets gepresteerd had, zijn gemoedsbezwaren mee

---

gevoelig, gevoelig hart! Ik kende het nog niet in al zijne aandoenlijkheid!"

(Naar het slapende zoontje van de Gravin ziende) „luisterde (hij) naar den vrijen adem des kinds, vatte zijn eene, wat afhellende, werkeloos handje; sloeg zijn andren arm om mij, zag nu mij, dan mijn Kind, ernstig, ontroerd, bedroefd aan; kuschte mijne bleeke wang . . . . . . Onbeschrijflijk weemoedig scheidde hij . . . . . . Lang — zeer lang weende hij aan mijnen hals. Ik voelde zeer veel: — alles, wat de heilige vriendschap ontroerends heeft, voelde ik. Door zijne droefheid, bedwelmd, drukte hij mij aan zijne beevende gloeijende lippen; ademde het *vaarwel* langzaam en bij herhaaling uit. Ik deed eene nieuwe poging, om mij uit zijne klemmende armen te ontwikkelen, — hij week omziende terug, en Karel ging met hem weg."

VII 86. (Antwoord op den voorgaanden brief): „Aandoenlijk beschrijft gij den staat, waarin gij u bevond, toen gij op zulk eene bedekte wijs, in 't holst van den nagt, eenen in verdenking zijnde Jongeling (zie bl. 117 noot) bij u ontfing. Toen ik deeze woorden las: „wat kon mij toen vóor bezwijken bewaard hebben, dan de zuiverheid van mijn oogmerk;" toen wenschte ik u aan mijn hart te houden! . . . . Tot aanbiddens toe moet hij u toen bemind hebben."

te deelen en om raad te vragen in een levenskwestie? (VI Brief VII). Of het daarenboven aan de psychologische teekening van Willem is ten goede gekomen, dat hij voortdurend als de belichaming van Betjes en Aagjes godsdienstige overtuiging moet optreden? Ik zou hierop niet gaarne volmondig met ja antwoorden.

De karakterteekening van juffrouw Roulin moet volgens de schrijfsters strekken tot een *„Leerzaam voorbeeld voor ieder, die overhelt tot overdreevene gevoeligheid"*[1]). Lotje heeft Willem Leevend niet kunnen ontmoeten zonder hem lief te krijgen en, terwijl een dagelijksche omgang de beide jongelui vertrouwelijk met elkaar maakt, deelen ze al spoedig onderling hun intiemste gedachten mede. In haar behoefte aan sympathie en bij gemis aan een moeder, die haar kan waarschuwen tegen dien gevaarlijken, vertrouwelijken omgang met een hartstochtelijk, innemend jongmensch, geeft het meisje steeds meer en meer voedsel aan haar genegenheid, ook omdat Leevend van zijn kant alles doet om haar in dezen te gemoet te komen. Eerst wanneer die omgang tusschen hen beiden reeds geruimen tijd heeft geduurd, verneemt het arme kind uit Willems mond de bekentenis zijner liefde voor Chrisje Helder. Te laat helaas! Zij heeft reeds te veel van het zoete vergif gedronken. Onderdrukking dier liefde is haar niet meer mogelijk. Haar gevoelig gestel kan den schok niet te boven komen;

1) *W. L.* VIII 87.

een koorts, die het bloed vuriger door de aderen doet stroomen en nog menigmaal een liefelijk blosje op de wangen der zieke toovert, sloopt de krachten van dit te gevoelig, te weinig tot weerstand geschikt aetherisch wezentje.

De gravin van B***, die na Lotjes dood een tijdlang voor Willem als teergevoelige vriendin dienst doet, is insgelijks een overgevoelige, doch tevens ietwat theatrale persoonlijkheid. Ze dweept met verbetering op maatschappelijk, zedelijk en godsdienstig gebied, vermeit zich in een „wellustige zwaarmoedigheid" en vindt als zoodanig in haar gast, Willem Leevend, een verwante ziel [1]). Haar vriendschap voor den redder van haar kind is niet vrij van coquetterie, zooals het briefje bewijst, waarin ze Leevend zijn middernachtelijk afscheidsbezoek afraadt, maar tusschen de regels door hem laat bemerken, hoe gaarne ze hem nog eens zal zien en spreken [2]).

---

1) Men vgl. o. a. *W. L.* VIII 74 (de Gravin aan Willem) en lette in 't bijzonder op de volgende aldaar te vinden zinssneden: „o edelaartige Leevend; gij aan wie eene kiesche Vrouw haar geheel hart *kan* doen zien; ook terwijl het bloedt om den vroegen dood haars geliefden! Behouder van het dierbaar pand, dat zijne liefde mij heeft nagelaaten! (Leevend had haar eenig kind het leven gered.) Mijn Leermeester, mijn vriendelijke vermaaner, mijn lijdzaame vertrooster, dierbaare *vertrouweling van al mijn verdriet!* in wiens boezem ik die traanen kon uitweenen, die ik der ongevoeligheid zo zorgvuldig verborg! beminlijke Leevend, waardste Broeder van mijn hart."

2) Vgl. Busken Huet, *Oude Romans,* Dl. XIX bl. 119 vlg.

Chrisje Helder, Willems eerste en, zooals hij zegt, eenige liefde, is een eerlijke, ronde natuur en gezonde geest. Ze minacht alles, wat bekrompen en kleingeestig is, en heeft een afkeer van alle onwaarheid. Haar liefde voor Leevend is met haar opgegroeid, maar hierdoor ook haar zelf niet duidelijk; eerst, wanneer de vriend harer jeugd in gevaar verkeert, komt zij tot de overtuiging, dat hetgeen ze voor hem gevoelt liefde is, en acht het beneden zich die genegenheid nog langer te ontkennen, ofschoon beseffende, dat haar dientengevolge groote moeilijkheden te wachten staan. In verstandelijk opzicht de meerdere van haar Rotterdamsche kennissen, gevoelt zij zich als zoodanig zonder zelfverheffing; daarentegen erkent ze zich gaarne de mindere van een intieme vriendin, Coosje Veldenaar, een eenvoudige dorpspredikantsdochter, voor haar het toonbeeld van een rijp verstand. Beide vriendinnen trachten elkaar te volmaken en tot deugd op te wekken; doch Chrisje is hier gewoonlijk degene, die nederig aan de voeten harer vriendin zit om wijze zedenlessen te ontvangen.

Coosje Veldenaar is niet alleen een „groote genie in vriendschap" [1]) maar ook de levenswijsheid, verpersoonlijkt in een meisje van twintig jaren. Zij bezit de gave „om zulken, met welken ze verkeert.... tot in het *grondformeerzel hunner ziel* in te zien" [2]) en schijnt voor

---

1) *W. L.* IV 109.
2) *W. L.* I 143.

zedenpreekster in de wieg te zijn gelegd. Na Lotjes overlijden ontziet ze zich niet aan Willem Leevend een brief te schrijven, waarin zij hem omtrent zijn verhouding tot de overledene vragen stelt, die in onze oogen juist niet van al te veel kiesch gevoel getuigen. In een schrijven aan Chrisje Helder preekt ze, over Willems relatie met Lotje Roulin handelende, als volgt: „Nooit, mijne Beste, moeten wij, wat ook andren doen, liefdeloos oordeelen. Laaten wij de broosheid der menschelijke natuur, de verleidende omstandigheden, de bekooringen der zinnen, de stille behoeften van het bewoogen hart, de bevalligheid der jeugd, de onbedagtzaamheid, dien leeftijd eigen, in 't oog houden. Dan zullen wij, terwijl wij bedroefd zijn over deeze onbetaamlijkheid, Leevend niet voor een slegten Jongen, en Lotje voor geen verachtlijk listig Meisjen houden." [1]) Zouden werkelijk een eeuw geleden meisjes van 20 jaar zoo gedacht en geschreven hebben of hadden onze dames-auteurs, terwijl ze Coosje die woorden in de pen gaven, vergeten, hoe ze in haar jeugd gevoelden en spraken?

Over Alida Leevend werd reeds boven (bl. 42 vlg.) een en ander opgemerkt. In aansluiting daaraan hier nog het volgende. Geen sterker contrast dan tusschen Mevrouw Van Oldenburg en haar dochter Daatje. De groote teergevoeligheid van Mama staat lijnrecht tegen-

---

1) *W. L.* III 82 vlg.

over de schijnbare ongevoeligheid der dochter. Zoo huiselijk als de eerste is, zoo verzot schijnt de laatste op vermaken. Spotlustig in den omgang, prozaïsch in de opvatting der dingen, d. w. z. allesbehalve sentimenteel of overdreven, vertoont ze pas na haar huwelijk de edele trekken van haar karakter. Niettegenstaande haar betuiging van het tegendeel bewijzen haar brieven, dat ze zich in haar huwelijk gelukkig gevoelt en haar echtgenoot gelukkig maakt. Van een ondeugend, schijnbaar ongevoelig meisje zien we haar zich ontwikkelen tot een vroolijke, liefhebbende vrouw en teedere, verstandige moeder, bij wie intusschen de ader van den humor in geenen deele is opgedroogd. Wanneer ze bij haar vriendin, Pietje Renard, later Mevrouw Everards, haar treurig lot beklaagt en ter illustratie een beschrijving van de kibbelarijtjes tusschen haar en haar man geeft, vermaken we ons met haar spelend vernuft juist daarom, omdat het van beide kanten slechts schermutselingen zijn. Haar brief, waarin ze uitvoerig de komst van haar eersteling meedeelt op een zeer ongelegen oogenblik, als ze juist een bezoek op Zeemansrust brengt bij Oom en Tante De Harde, is allervermakelijkst.

Abraham Rijzig mag m. i. gelden als de best geslaagde mannenfiguur, die Wolff en Deken hebben geteekend. Als echtgenoot bevalt hij ons echter nog beter dan als minnaar. Vóór zijn huwelijk laat hij wel wat te veel uitkomen, dat zijn aanstaande vrouw hem wel

behaagt, doch met zijn hulp nog veel beter zal moeten worden. Nergens spreekt hij van een wederkeerige verbetering. Als hij aan een vriend schrijft „Zij behaagt mij meer dan alle meisjes met elkander; maar ze moet nog veel beter worden dan zij nu is," of „Ik heb vast besloten, haar tot eene lieve, hupsche, voor mij allerbeste Vrouw te maaken: zij is deeze moeite dubbeld waardig" [1]), neemt hij een meesterachtig air aan, dat hij gelukkig na zijn huwelijk aflegt. Hij is niet, wat men geestig noemt, al heeft hij ook soms iets droogkomieks, maar hij begrijpt de geestigheid zijner vrouw en is aan haar gewaagd. Tusschen het groot aantal edele, doch vaak overdreven persoonlijkheden, in den *Willem Leevend* voorkomende, vormen hij en Daatje als door en door gezonde naturen, als menschen, op wier levensbeschouwing door hartstocht noch vooroordeel nadeelige invloed wordt uitgeoefend, een aangenaam contrast.

Over Cornelia Wildschut kunnen we na hetgeen boven (bl. 27 vlg.) is opgemerkt kort zijn. Keetje is een onontwikkeld, slecht opgevoed en tevens dom, traag, eigenzinnig en ongevoelig persoontje. Een zekere uit die traagheid voortspruitende goedhartigheid en goedgehumeurdheid zijn haar eenige deugden. Haar geheele karakter is te ongevormd en oppervlakkig om het geschikt te maken voor de heldin van een psychologischen

---

1) *W. L.* I 96 vlg.

roman. Er is te weinig zielkundig verband tusschen haar gedachten en handelingen. Haar motief om aan Van Arkels wenschen gehoor te geven (*„eerder is men tog niet recht vrij"* [1]) is immers zoo erg laag bij den grond. Dat voorts de ongelukken, die haar treffen, en haar ziekte invloed ten goede op haar karakter uitoefenen, is begrijpelijk; een zoodanige ommekeer evenwel, als in den roman wordt geschilderd, maakt op ons niet den indruk van waarschijnlijkheid; zou het eertijds domme meisje tengevolge der beproevingen, haar opgelegd, inderdaad verstandig hebben kunnen worden?

Van Arkel herinnert in hoofdtrekken aan Lovelace. Beiden zijn duivels. In laagheid en gemeenheid overtreft echter de Amsterdamsche booswicht nog bijna zijn voorganger; en tevens mist de eerste, wat de zwartheid van Lovelace minder zwart maakt: het bezit van enkele goede karaktereigenschappen en ontwikkeling eener machtige energie. Lovelace heeft één hoofdondeugd, die hem geheel beheerscht: zijn hartstocht voor de vrouwen. Zoodra die hartstocht is opgewekt, deinst hij voor geen enkele slechte daad terug, wanneer het geldt zijn doel te bereiken. Overigens echter is hij niet geheel en al verdorven. Hij is een goed vriend, niet ongevoelig voor het lijden van een ander. Hij drinkt niet en speelt niet. Hij is vrijdenker, maar spot nooit met den godsdienst. Bij Van Arkel zoekt men vergeefs naar derge-

---

1) *C. W.* III 280.

lijke lichtpunten. Het is hem niet om het meisje, maar om haar geld te doen. Als een dief besteelt hij zijn slachtoffer. Het spel is zijn broodwinning en ten slotte verlaagt hij zich zelfs tot valsch spelen. Hij spot met alles, wat een ander dierbaar is, niet, omdat hij geheel ongeloovig is, maar uit snoeverij en daar hij bij zijn vrees om eenmaal van zijn daden rekenschap te moeten afleggen het laatste oordeel gaarne wil wegcijferen. Het eenige, dat we ten gunste van hem kunnen zeggen, is, dat hij niet drinkt en in den dagelijkschen omgang niet onvriendelijk is. Een zijner vroegere vrienden, de Heer Victor de Saint André, getuigt van hem: „— ik ontdekte zelfs eenige goede hoedanigheden in hem; hij was goedaartig en medelijdend" [1]); en Van Arkel zegt zelf, als hij zijn eigen karakterschets geeft: „ééne ondeugd beging ik niet, omdat ik die verachtte; ik doel op die onmatigheid, die den mensch van zijne reden berooft:" [2]). Lovelace als krachtige persoonlijkheid verheugt zich evenzeer in den strijd als in de overwinning. Van Arkel daarentegen laat het grootste deel van het verleidingswerk over aan zijn zuster, Mevrouw Lenting, en hij verheugt zich, dat het hem met betrekkelijk weinig moeite gelukt is het onnoozele meisje te verschalken.

Mevrouw Lentings karakter is misschien wat te veel gechargeerd om de stelling waar te maken, „dat eene bedorven vrouw altoos veel erger is dan een bedorven

[1]) *C. W.* VI 186.
[2] *C. W.* VI 197.

man" [1]). Lovelace zelfs heeft nog oogenblikken van berouw en toont menschelijk gevoel; Mevrouw Lenting verheugt zich als een duivelin in het kwaad, dat ze aanricht, en treedt alle goddelijke en menschelijke wetten met voeten.

Een vrouw, die ons door haar naïeveteit doet lachen, doch tevens door haar buitengewone oppervlakkigheid en verregaande ongevoeligheid onze ergernis opwekt, ontmoeten we in Keetje Wildschuts moeder. Haar zinspreuk luidt: „daar ieder zijn' zin doet is vrede, en daar vrede is, is zegen" [2]). In verband met dien leefregel staat ze o. a. bij de vraag, of Keetje haar hand aan den door mama begunstigden dan wel aan den door vader Wildschut gewenschten huwelijkscandidaat zal schenken, vóór een moeielijk dilemma. „Zie, krijgt Keetje Van Arkel, dan heb ik wel mijn' zin, maar mijn man niet; krijgt ze den Benist (n.l. Van Veen), dan heeft hij zijn' zin, maar ik niet; dit haakt, ziet ge! en ik weet het niet te redden: konde ik mijn' man maar beduiden, dat ik gelijk heb, zo als ik altijd deed" [3]). Tegenover Keetje heeft zij zich naar haar eigen meening in niets te beschuldigen. Ze heeft haar dochter altijd den zin gegeven en al haar wenschen vervuld. Daarom kan ze het deze niet vergeven, dat zij zich zoo ondankbaar tegen haar moeder gedragen heeft, en daarom

1) *C. W.* IV 259.
2) *C. W.* III 35.
3) ibidem.

trekt ze de handen van haar af. „Ik heb," zoo laat zij zich uit, „mijn pligt gedaan: zo zij een zotternij bakt, zij zelf zal die moeten opeeten" [1]; en elders: „'t zijn haar boonen, zij moet die doppen" [2].

Aanmerkelijk talrijker dan bij Richardson zijn in Betjes en Aagjes romans de bijpersonen, aan wie een meer of minder gewichtige plaats wordt toegekend en welke dienst moeten doen als vertegenwoordigers hetzij van een eigenaardig karakter hetzij van een eigenaardig type. Aanmerkelijk talrijker dan bij Richardson; neen, beter gezegd, overstelpend door hun massa en verrassend door hun verscheidenheid. Een volledige toelichting ware hier ondoenlijk. Wij beperken daarom onze aandacht tot slechts een deel van hen en herinneren aan Saartjes bedilzieke en zwaartillende, doch in den grond degelijke en verstandige intieme vriendin Anna Willis; aan de pensionaires der weduwe Spilgoed, de oppervlakkige zachtaardige Letje Brunier, de onnoozele goedhartige Lotje Rien du Tout, die na heel veel moeite onder Saartjes leiding kinderkousjes leert breien, en Mejuffrouw Hartog, een blauwkous, die zich bezig houdt met het oplossen van algebraïsche en geometrische vraagstukken, er een philosophische levensbeschouwing op nahoudt, maar toch moet bekennen, dat ze de menschelijke zwakheid heeft om te verlieven en dat nog wel op Hendrik Edeling! Of we wijzen op Saartjes voogd,

---

1) *C. W.* III 345.
2) *C. W.* IV 399.

den orgineelen, hartelijken, door oprechtheid en eenvoud iedereen innemenden Abraham Blankaart; op Cootje Brunier, het type van een onschadelijk fatje; op den streng Lutherschgezinden, barschen ouden Heer Edeling; op den stuurschen, stijven Heer Van Oldenburg; op de Weduwe Spilgoed, Mevrouw Helder en Mevrouw Stamhorst als verstandige opvoedsters met een ernstige, doch onbekrompen levensbeschouwing; op Betje Stamhorst, Naatje Hofman en Leentje Klinkert als typen, die in *Cornelia Wildschut* naast Keetje ter illustratie van het thema der opvoeding dienen. Of we vestigen den blik op den vroolijken en tegelijk vermakelijken oud-zeekapitein De Harde; op diens dikke, goedhartige wederhelft, dat prachtige model van een oud-Hollandsche kraakzindelijke huisvrouw; op Pieterneltje Degelijk als het kostelijk type van een oude, getrouwe dienstbode; op allerlei representanten van verschillende godsdienstige richtingen, als Broeder Benjamin en Zuster Cornelia Slimpslamp, vertegenwoordigers der zoogenaamde fijnen, Ds. Heftig, Paulus Helder, Mevrouw Van Oldenburg als eerlijke, doch bekrompen aanhangers van een leerstellig Christendom; Samuel de Groot bijgenaamd de Joodsche De Groot, den zonderling, die zich bezighoudt met de bekeering der Joden en het verkondigen der volmaking van alle dingen; Mevrouw Klinkert, een specialiteit in het uitleggen der Profeten; Professor Maatig, den theologischen moderaat; Jambres, den laatdunkenden vrijdenker, enz. enz.

Welk een veelheid, welk een veelzijdigheid! En wanneer zich ook al eens doubletten bevinden onder die massa, wanneer De Bruin, de aanstaande van Keetje West (een nicht van Rijzig), eigenlijk een tweede Abraham Rijzig is, Van Veen, Keetje Wildschuts afgewezen minnaar, veel gelijkt op Renting, een van Chrisje Helders bewonderaars, Mevrouw Stamhorst meermalen gelijkt op Mevrouw Helder, we bij Betje Stamhorst en Naatje Hofman en vooral bij Keetje West herhaaldelijk worden herinnerd aan Alida Leevend, wie zal dat durven of willen wraken?

Van meer gewicht zijn mijns inziens een paar andere bezwaren, die men zou kunnen opperen: de overdrijving, die zich in enkele teekeningen openbaart, en de ietwat onverklaarbare karakterwijziging, aan enkele personen toegedicht. Reeds boven wezen we op het gechargeerde in de schildering van Mevrouw Lenting. Een nauwgezette en onbevooroordeelde toetsing b.v. van het aan Mevrouw Wildschut, aan haar koopzieke vriendin Mevrouw Richters, aan enkele vertegenwoordigers van den adel, o.a. den Graaf van B***, toebedeelde karakter zal, dunkt me, eveneens aan een met al te schrille kleuren voorzien palet doen denken [1]). Een staaltje van wonderbare bekeering levert ons voorts de beschouwing van Cornelia Wildschuts laatste levensdagen.

---

1) Van den laatsten vernemen we o.a., dat zijn „*hoogadelijk* Bloed" hem in 't aangezicht vliegt, bij de gedachte, dat een burger (n.l. *Willem Leevend*), de oogen zal durven opslaan naar zijn schoonzuster (z. *W. L.* VII 56).

Datzelfde geldt van Kees de Groot (een der vrienden van Keetje Wildschut, die haar schuilplaats ontdekt), die zich verwonderlijk snel van een pedant onuitstaanbaar „raazend zot systemaamaker" tot een poëtisch, fijngevoelig jongmensch ontwikkelt.

Wat de houding betreft, door onze schrijfsters aangenomen tegenover de achttieneeuwsche fin-de-siècle-liefhebberij voor sentimentaliteit, zoo krijgen we, eenige momenten van weekelijke gevoelsdweperij van den jongen Edeling daargelaten, in *Saartje Burgerhart* geen personen, met die ziekelijke neiging behept, te genieten. En ook in *Cornelia Wildschut* zijn uitingen van het genre (Betje Stamhorst aan haar vriendin Naatje Hofman) „Ik huiver als ik denk dat wij dit leven zouden hebben kunnen eindigen zonder elkaar te ontmoeten" [1]) zeldzaamheden. Daarentegen vloeit het in *Willem Leevend* over van personen, die met volle toewijding aan de overgevoeligheid hun offer brengen: Lotje Roulin, die ter waarschuwing voor eventueele naar sentimentaliteit overhellende lezeressen aan een gebroken hart (en aan de tering) moet sterven; Willem Leevend en de gravin van B * * *, die onbewust onder een zoogenaamde overgevoelige vereering der vriendschap een min of meer sterken zinnelijken hartstocht trachten te verbergen [2]); Coosje Veldenaar en

1) *C. W.* VI 71.

2) Een paar voorbeelden van Willems aandoenlijkheden:

Na Lotjes dood stort hij zijn gevoel uit in een lijkdicht, waaruit ik de volgende treffende (?) passages aanhaal (z. *W. L.* IV 85 vlg.):

Chrisje Helder met haar overdreven verheerlijking der vriendschap, die ze doet spreken van „haarfijne aandoeningen", „zielenwellust", „zielenconversatie", „het zachte grievende aandoenlijke" „een zeilsteenige kracht der vriendschap" „hartendeurtjes" en „zielenvenstertjes"; Willem Leevend, die bij zekere gelegenheid wenscht

---

't Hartverbrijslend zwarte denkbeeld
  waart geduurig door mijn geest:
Roept mij toe: „uw dierbre Lotje
  „leeft niet meer; zij is geweest!"

'k Dwaal in 't huilend oord des Wanhoops;
  'k zie geen 't minste schemerlicht.
't Koude zweet vormt kille druppels
  op mijn bleek, verstijfd gezicht.

Mogt ik op uw Grafzerk woonen!
  niets dan slegts een weinig aard',
Daar mijn Lotje aan wordt bevoolen,
  Is mij dierbaar, lief en waard.

Vlieg, ô Tijd! kom, Dood! ô voert mij,
  voert mij, voert mij toch bij haar.

Een bezoek aan Lotje's graf een week na haar dood beschrijft hij in de volgende woorden (z. *W. L.* V 4 vlg.):

„ik moet u (n.l. Mejuffrouw Belcour) een dierbaar geheim mededeelen. Ik heb het graf van mijne Lotje bezogt. Het mag mij naauwlijks van het hart, het zelf aan u te zeggen.

Zo de Koster zijn belang verstaat, zal hij zwijgen. In de schemering, ging ik, onverzeld van hem, in de Kerk, – naar het graf. Hijgend, vermoeid, bleek, beevend knielde ik op haaren zerk: mijne oogen pijnelijk droog heet; mijn borst zo bekneld, dat ik mijn kamisool open rukte. Geen woord, geen zucht, konde zich doorgang baanen. De Kerk was gesloten; ik alleen bij de dooden; verlamt, maar volkomen bij mij zelf: alles week voor mij deinzende agterwaards. Lotjes graf, niets dan dat bestond er meer voor mij. In zulk eenen staat kan de eindige Natuur niet lang blijven,

„een niet zeer hoorbaar zuchtje van (Chrisjes) lippen in te ademen" [1]), een andermaal meedeelt, hoe „zijn hart ontlasting kreeg door zijne oogen" [2]) of hoe hij „door het nederschieten van eenige moeielijke — vaste traanen, zo veel luchts kreeg, dat (hij) spreeken konde [3]);" de Heer en Mevrouw Everards met hun zachte, wegsmeltende harten, die hen bij de minste aandoening eenige stille tranen doen vergieten; Paulus Helder, Willems vriend,

zonder vernield te worden. Mijn angst, mijne stikkende aandoeningen, dreeven weg, in eene smeltende balzemende weemoedigheid. Ik zuchte, ik stortte traanen; de naam, de lieve naam van mijne Lotje, zweefde weder, zagt, als mijn adem zelf, over mijne beweegende lippen. Ik herhaalde dien. Dat was verrukkelijk! Mijn hoofd op den grafsteen drukkende, waar op ik gebogen lag, zeide ik:

Wierd ik ook met u begraven!
Zonk ik in den nagt des doods!
Ben ik dan, door zo veel lijden,
Nog niet rijp voor de Eeuwigheid?

Onuitspreekelijk verligt ging ik t'huiswaarts. Het was reeds laat. Ik zeide echter niet, waar ik geweest was. Eene zwaare koorts is de oorzaak, dat ik wel zeer verzwakt ben, maar mij evenwel inwendig beter voel. Het is, of mijn hart zo pijnelijk niet slaat. Waarom toefde ik zo lang, om het deeze voldoening te geeven?"

Ook wijs ik nog op het schoone (?) gedicht aan de Eenzaamheid (z. *W. L.* V 38), waarvan de laatste vier regels luiden:

Lotje derven, alles derven:
dwaalen in mijne eenzaamheid:
Dit 's het lot mij toegeweezen,
tot ik bij haar rust in 't graf.

1 *W. L.* VIII 44.
2) *W. L.* VII 92.
3) *W. L.* VIII 76.

een jongmensch, die, ofschoon over het algemeen allesbehalve aan overgevoeligheid lijdende, een enkele maal sporen van die ziekelijkheid vertoont, als hij, meenende reden te hebben die vriendschapsbanden te verbreken, aan Willem schrijft: „indien gij in uwe vroege jeugd gestorven waart, ik zou traanen op uw graf gestort, maar mij evenwel getroost hebben door de gedachte, dat ik u mooglijk weldra zoude volgen." [1])

X.

Wat heeft Richardson er toe gebracht bij het schrijven zijner romans den „usual narrative way of telling a story" te verlaten en in plaats daarvan zich te bedienen van den „epistolary way"? [2]) Het antwoord op deze vraag geven ons twee uitlatingen in den *Clarissa Harlowe*.

„*Much more* lively and affecting must be the stile of those, who write in the height of a *present* distress, the mind tortured by the pangs of uncertainty, (the events hidden in the womb of fate;) *than* the dry, narrative, unanimated stile of a person, relating difficulties and dangers surmounted, can be; the relater perfectly at ease; and if himself unmoved by his own story not likely greatly to affect the reader." [3]) — „Romances in general . . . . are wholly improbable; because they sup-

1) *W. L.* IV 30.
2) *Cl. H.* Postscript 1271a.
3) *Cl. H.* Preface IV.

pose the history to be written after the series of events is closed by the catastrophe; a circumstance which implies a strenght of memory beyond all exemple and probability in the persons concerns, enabling them, at the distance of several years to relate all the particulars of a transient conversation, or rather, it implies a yet more improbable confidence and familiarity between all the persons and the author." [1])

Zonderling of naïef moge deze redeneering wellicht ons kinderen der 19de eeuw voorkomen, die gewoon zijn aan een verhaaltrant, waarbij de auteur als een ideaal waarnemer optreedt, die de gave bezit om overal, waar hij het noodig oordeelt, met zijn lichamelijk en geestelijk oog door te dringen, om overal, waar hij wil, toeschouwer te zijn en het innerlijk zoowel als het uiterlijk leven der personen zijner geschiedenis te leeren kennen. Intusschen bedenke men, dat een zoodanige wijze van voorstelling geheel en al op een door het gebruik geijkte conventie berust en niet anders is dan een der vele concessies, die zich de litteraire kunst „pour le besoin de la cause" veroorlooft; en erkenne, dat de door Richardson uitgedachte en door Wolff en Deken nagevolgde „epistolary way" als een loffelijke *poging* mag gelden om natuur en waarheid getrouw te blijven.

---

[1]) *Cl. H.* Postscript 1271b. Deze aanhaling is, zooals blijkt, overgenomen uit een critiek op *Cl. H.*, voorkomende in *The Gentleman's Magazine* van Juni en Augustus 1749.

Ongelukkigerwijze heeft echter zulk een vertelling in brieven ook haar schaduwzijden. Zij verleidt den auteur niet zelden er toe in herhalingen te treden [1]) en, wat meer is, zij noopt hem, die door zijn verhaaltrant de waarschijnlijkheid tracht te huldigen, in sommige opzichten tot de zonderlingste zonden tegen de natuurlijkheid. Brieven, brieven is hier de leus; en als gevolg daarvan wordt er niet zelden geschreven, waar we inderdaad de omstandigheden in aanmerking genomen zulks allerminst zouden verwachten, of ontwikkelt zich bij sommige personen, aan wie de taak der correspondentie is opgedragen, een soort van schrijfkoorts, die hen dwingt alles wat er in hun oogen belangrijks voorvalt zonder verlet aan een of ander correspondent over te brieven en hen meermalen physisch en psychisch in staat stelt bovennatuurlijke tours de force te verrichten.

Lord G. wordt plotseling en, naar het schijnt, ernstig ongesteld. En zijn echtgenoote weet in haar bezorgdheid niets beters te doen dan onmiddellijk aan de schrijftafel te gaan zitten ten einde haar zuster een relaas te geven van het gebeurde! [2])

---

1) Getuige b.v. dat in *Cl. H.* de heldin van het verhaal haar geschiedenis meer dan eens aan verschillende personen meedeelt; dat Miss Howe haar vriendin uitvoerig al de intriges en bedriegerij en van Lovelace beschrijft, en zoo den lezer nog eens een kort resumé aanbiedt van hetgeen hij reeds in het voorafgaande heeft vernomen; dat tot driemaal toe door verschillende personen een volledige karakterschildering van Clarissa wordt gegeven.

2) *Ch. Gr.* V 114.

Miss Byron verkeert op een zeker tijdstip in doodelijken angst omtrent haar aanstaande, daar ze vernomen heeft, dat Mr. Greville, een harer vroegere aanbidders, zijn leven bedreigt. Niettegenstaande die spanning acht Richardson haar in staat om in een schrijven aan Lady G. haar gemoedstoestand te teekenen [1]). De lezer moest immers, liefst heet van den rooster, uit Miss Byrons pen vernemen, wat er op een gegeven oogenblik in haar ziel omging?

Saartje Burgerhart geeft, wanneer ze aan de handen van den Heer R. ontkomen en in de woning der weduwe Buigzaam teruggekeerd is, aan haar pleegmoeder een *schriftelijk* verhaal van haar wedervaren [2]). Waarom? Sapienti sat.

Hendrik Edeling zit in het huis der weduwe Buigzaam in angst en spanning op eenig bericht te wachten omtrent de sedert den vorigen middag afwezige Saartje en hij benuttigt een gedeelte van dien tijd om zijn gemoedstoestand aan zijn broeder Cornelis te beschrijven [3]).

Willem Leevend gevoelt zich nu en dan gedrongen de pijnlijke gemoedsaandoeningen, bij hem na den dood van Lotje Roulin opgewekt, op het moment zelve, waarop die ontstaan, in afgebroken zinnen aan het papier toe te vertrouwen. „O mijn hoofd!" zoo schrijft hij o. a. [4]) „wilt ge dan van een splijten? Mijn hart

---

1) *Cl. H.* VI Letter XLI.
2) *S. B.* Brief CXXXIX.
3) *S. B.* Brief CXXVI.
4) *W. L.* IV 62.

wringt zich in de allerpijnelijkste bogten... Wat scheelt mij? mijn pen valt geduurig van tusschen mijne verslapte vingeren... Zend deezen lastigen Doctor weg. Ik ben immers al adergelaaten? Stoor mij niet, Roulin. Ik ben wel. ô, Zijt gij niet de Vriend, de Broeder van mijne Lotje? Is mijne Mama ziek? Chagrin verwoest de sterkste gestellen. Is Juffrouw Helder overleeden!... Wat zegt gij? Is de schoone Helder overleeden?"

En elders [1]): „En o God! ben ik wel geheel te ontschuldigen?... Keer terug, o mijn geheim... keer terug in dat hart, 't welk om u bloedt! Gij kunt mij alles vergeeven... vergeeven? wat? ô Mijn vermoeid hoofd — Alles is weg. Lotje heeft mij verlaaten. Verlaaten? is dit wel zo? Heb ik haar hier toe niet.... Niet verder, mijn pen. Eerbiedig haare gedachtenis!"

Personen, in Amsterdam wonende en in de gelegenheid elkaar dagelijks te zien en te spreken, geven de voorkeur aan een correspondentie. Zoo b.v. in *Willem Leevend* een zekere Mejuffrouw De Vrij en Daatje, de laatste en haar vriendin Pietje Renard; in *Cornelia Wildschut* de heldin der historie en een zekere juffrouw Naatje Hofman, respectief een juffrouw Saartje Sadelaar. Clarissa Harlowe en haar vriendin Anna Howe, Lovelace en zijn vriend Belford, Chrisje Helder en Coosje Veldenaar, Mejuffrouw Belcour, de vriendin van Lotje Roulin, zijn ware matadoors in het briefschrijven. Waar halen de menschen, zoo vraagt men vaak onwillekeurig, den tijd,

[1]) *W. L.* V 30.

den lust en de kracht vandaan? Omtrent Lovelace en Belford vernemen we, dat zij gebruik maken van *„short hand-writing,"* waarin de eerste een *„compleat master"* genoemd wordt. Dat maakt hun oneindige correspondentie ten minste eenigszins verklaarbaar. Van een zoodanige kunstvaardigheid der dames-veelschrijfsters wordt evenwel geen gewag gemaakt en we staan hier inderdaad vóór phenomenale verschijnselen. Verbluft b.v. nemen we waar, hoe Clarissa Donderdagnacht den 23sten Maart een langen brief aan haar vriendin schrijft, om daarop Vrijdagmorgen om zes uur wederom de pen op te nemen en in den loop van dien dag en nacht zooveel te schrijven, dat het in een druk met kleine letter 19½, zegge 19½ kolom beslaat. [1])

Een merkwaardig soort van literaire buitensporigheden voorwaar! En ware dit slechts de eenige onnatuurlijkheid, den brievenvorm eigen! Doch er is meer. Stijl, dus ook briefstijl, is iets individueels. De graad van intellectueele ontwikkeling, temperament, de maatschappelijke kring, waartoe men behoort, en andere factoren geven aan ieders gedachtengang en wijze van uitdrukking een eigenaardig karakter. In een verzameling van verdichte, aan verschillende personen toegekende brieven zou dienvolgens, wanneer deze niet met de werkelijkheid in tegenspraak wilden staan, een zoodanige individueele verscheidenheid duidelijk en uitdruk-

---

[1]) Zie *Cl. H.* II. Brief VII, VIII, IX, X.

kelijk moeten uitkomen. M. a. w. de auteur van een brievenroman zou zich met het oog op de consequentie zijner verdichting tot taak moeten stellen voor ieder zijner briefschrijvers een eigenaardigen, met diens karakter, ontwikkeling enz. overeenstemmenden stijl te scheppen en dien eigenaardigen stempel immer en steeds nauwgezet en trouw op elke schriftelijke uiting der door hem gecreëerde correspondenten te drukken. Voor een dergelijke taak nu wordt behalve het talent van *karakter*-schepping ook een veel buitengemeener gave, die van stijlschepping, geëischt; haar te vervullen valt uiterst moeielijk, wanneer het aantal der briefschrijvers gering is, wordt onmogelijk, wanneer aan de correspondentie door een niet gering aantal personen wordt deelgenomen. En een gevolg dezer omstandigheid is de neiging des auteurs zich van zijn taak niet te kwijten, maar af te maken op ongeveer dezelfde wijze, als dit de historische-romanschrijver pleegt te doen, die een hem on- of niet voldoend bekende vroegere cultuurperiode tot speelruimte zijner phantasie heeft gekozen. Gelijk deze zijn eigen omgeving als model laat dienen voor de schepping van een vroegeren mikrokosmos, loopt de brievenromanschrijver gevaar zijn eigen stijl aan zijn briefwisselaars op te dringen en zich alzoo, met uitzondering van het geval, dat een met eigen karakter, ontwikkeling enz. overeenstemmende creatie een overeenstemmenden stijl dezer laatste doet verwachten, voortdurend schuldig te maken aan verkrachting van natuur en waarheid.

„Theoretische beschouwingen" zal wellicht de een of ander bij het lezen dezer regelen mompelen. Ik zou daarop willen antwoorden: neen, geen bespiegeling, maar een redeneering, die berust op, het onmiddellijk gevolg is van een critische lectuur der brieven van Richardson en Wolff en Deken. Een paar hoogst zeldzame en volstrekt onvoldoende pogingen om aan een schrijven een individueel karakter te verleenen daargelaten, missen we aldaar in stilistisch opzicht de *verscheidenheid,* die ons aan werkelijke brieven zou kunnen herinneren. Wat Richardson betreft, die de correspondentie in *Pamela, Clarissa Harlowe* en *Charles Grandison* hoofdzakelijk in de handen van één, respectief vier en zes personen legt [1]), zouden we de vraag kunnen opwerpen, of bij hem onmacht dan wel afwezigheid van het besef der plichten eens brievenverdichters in het spel is geweest; omtrent Betje en Aagje daarentegen moeten we uit de kwantiteit der door haar gefingeerde correspondenten het gevolg trekken, dat ze bij het streven om de personen zich zelf door hun brieven te doen teekenen al te weinig rekenschap hebben gehouden met het feit, waarop Buffon gewezen heeft met zijn gulden woord: *„le style est l'homme même".*

[1]) We hebben hier alleen op die personen het oog, welke *geregeld* aan de correspondentie deelnemen. Ook van andere in de romans voorkomende personen treffen we brieven aan, doch alleen sporadisch en bij hooge uitzondering.

BIJLAGE.

In aansluiting aan hetgeen boven op bl. 9 vlg. omtrent Betjes en Aagjes waardeering der werken van Richardson is opgemerkt brengen we hier de plaatsen bijeen, waar òf Betje of Aagje afzonderlijk òf beide dames gemeenschappelijk zich over de scheppingen van den Engelschen auteur uitlaten.

„In weerwil van alle Berispingen, die de uitmuntende Clarissa altoos (doch meest van wegens haare eigen sexe) onderworpen blijkt, is zij toch het voorwerp der hoogste achting, die tot verwondering opklimt, van alle menschen, die in staat zijn met het werk niet *langdraadig* te vinden. Wij, die ons in deezen zin, zo gaarn *met tranen brood* spijzigen, zijn het niet alleen: ook zulken, die meer met hun verstand, dan zo als wij, met het hart lezen, vinden Clarissa zo digt aan de volmaaktheid, als die ooit door eene sterfelijke vrouw kan bereikt worden; en wij kunnen niet begrijpen, waarom men eenen *Grandison* boven haar stelt, daar hij haar alleen het allernaast bij komt en veel meer in het onmooglijke valt." [1])

---

[1]) *Adèle en Theodoor of Brieven over de opvoeding* door Mad. de Gravin de Genlis (vertaald door Mej. E. Wolff-Bekker) 1782—'83. Dl. III, bl. 205, noot van de vertaalster.

Betje noemt Grandisons zuster „de geestige doch al te spotachtige Charlotte Grandison" [1]).

„Ik vereer den onsterfelijken Richardson zonder maate, maar meen echter, dat eene Julia Mandeville een zo heerlijk Miniatuur zij; als zijne Clarissa een onvergelijkelijk Historiestuk! — Een woord over Clarissa! Is het niet een weinig verdrietig, dat deeze groote Man sommige Tooneelen zo verbaasd sterk heeft doen uitkomen? dat hij niet den sluijer der schaamte een weinig dieper over sommige al te schoone voorwerpen gehaald heeft? Laat het karakter van Lovelace overdreeven zijn; niet in de natuur bestaan, — Clarissa blijft een werk voor de eeuwigheid geschreeven! Hij zelf kon maar ééne Clarissa schrijven, en wie zal zich bij eenen Richardson durven vergelijken! Is zijn Grandison, vraag ik, het werk van dien zelfden Man? Schreef hij Grandison na Clarissa en nog in de kragt van zijn leven! Ik vraag dit, ofschoon ik zeer wel zie, dat de *Ordonnantie* rijk, de Charlotte bekoorlijk, de *Italiaansche Familie* in de groote manier geschilderd is; en dat, hoe diep ik ook getroffen ben door de edele Clementina, door haare uitmuntende Moeder, door haaren Jeronimo." [2])

„Tomes Jones en Clarissa, misschien de twee uitersten in deeze soort van schriften, kunnen evenzeer aan ge-

[1]) Ibidem bl. 236, noot van de vertaalster.

[2]) *W. L.* 1784- 1785. Dl. V, Voorrede VI. (Onderteekening van E. Bekker, Weduwe Wolff).

oefende lezers voldoen, wat het onderwerp zelf betreft; beiden eischen het penseel van een groot *genie;* en hetgeen Clarissa in rijkheid der compositie wint, wordt misschien in Tom Jones opgewogen, door geene mindere trekken van kunst en menschkennis; men eischt, en dat in alle onderwerpen (die eisch is gegrond,) dat de schrijver met de waakzaamste oplettendheid acht geeve, om zo min in eene Clarisse, als in eenen Tom Jones, zelfs geene schemerachtige onbetaamlijkheid, op den tweeden achtergrond te plaatsen". [1])

„men kan onder het bekleedzel der vinding de deugd beminlijk afmaalen, als men eene beminnelijke persoon met moejelijkheden en rampen heeft doen worstelen, en eindelijk doen overwinnen: naar mate wij den Lezer belang voor haar hebben ingeboezemd, wenscht hij ook te vuuriger haar gelukkig te zien: men wil meestal dat dit nog aan deeze zijde des grafs zij; dit berisp ik niet; hoewel men dit niet moet eischen omtrent Clarisse, vermits het geheele plan des schrijvers, zo is ingericht, dat dit ondoenlijk zij. — Men kan haat voor de deugd verwekken, door een ondeugend man ten tooneele te voeren, die, na een schijnbaar geluk, eindelijk in zijne eigene strikken valt, en dan indedaad ongelukkig wordt, omdat hij de straf zijner misdaaden ontvangt: wat men ook afbeelde, men moet den godsdienst en

---

1) *De gevaaren van den Laster* 1791 (gevolgd naar Mevr. Beccari door E. Wolff-Bekker). Voorrede van de vertaalster, bl. XII.

de goede zeden hulde doen: is het noodzakelijk een Lovelace in te voeren, laat hem dan het afgrijzelijk loon zijner snoodheden in de volste mate ontvangen; dusdoende zal men de neiging, om hem na te wandelen uitrukken." [1])

„Zo eene vrouw is er niet, kan er niet zijn," -- „omdat wij zo eene vrouw nooit ontmoet hebben"! — — „Ei! zo dat alles wat gij lieden niet kent, niet ontmoette, is er ook niet?... Waar zoude dit, zonder het te weeten, u heenrukken?" Goddelijke Richardson! ook dit verwijt moest gij u omtrent uwe (men zegge wat men wil) *niet volmaakte* Clarissa getroosten. De vraag behoorde echter niet te zijn: „bestond' er eene vrouw als Clarissa, maar, kan zij bestaan?" indien dit niet te ontkennen is, dan zijt gij, als Romanschrijver, ten volle gerechtvaardigd; en als zodanig zult gij wel altoos de eerste plaats behouden. Zo is het niet met uwen Grandison, zoude ik zeggen, indien ik niet liever de zaak uit bescheidenheid voor zo een groot man onbeslischt liet." [2])

„dat uwe lieve, achtenswaardige vrouw zich verheuge in haaren Grandison; ik ben niet minder opgetoogen van blijdschap met mijne eeuwig getrouwe vriendin

---

1) Ibidem bl. XIII vlg.

2) *Vertrouwde brieven van Adelheid B. aan hare vriendin Julie S*** 1800, vertaald naar het Hoogduitsch door E. Wolff—Bekker. Voorrede van de vertaalster, bl. VII.

Howe; schoon de volmaaktheid van Clarissa voor mij onbereikbaar is." [1])

In de onuitgegeven handschriften van Aagje Deken (zich bevindende in de Leidsche Bibliotheek) wordt enkele malen Richardsons naam genoemd.

„Stond het eenen Richardson niet vrij eene Lovelace, eene Berthon, eene Jacob en Arabella Harlowe te schetsen! Had die groote Menschenkenner geen eerbied en liefde voor zijnen God, omdat hij de vrijgeestige vrienden van den snoode Lovelace met de Heiligste waarheden den spot laat drijven." [2])

„*Gij leesd geene Romans.* De smaak is vrij, wij achten u hierom noch minder, noch meerder. Men kan een heel goed slag van een Christenmensch zijn, al weet men niet, dat er Romans in de waerelt zijn. Daar zijn er die men niet leezen kan, dan met gevaar van Slijtaagie aan zijn Christendom. Daar zijn er ook, die nog al eenige vastigheid aan het Christendom kunnen geven, en onder dezelven zouden we de Clarissa en Grandison wel durven stellen . . . ."

„Wij willen u ook gaarne toestaan, dat de Caracters in veele Romans overdreeven zijn; ik ten minste, indien ik nog eens zin in trouwen kreeg, zou het wel met een Man wat minder volmaakt dan Karel Grandison stellen kunnen . . . ."

---

1) Van Vloten *Losse Prozastukken en Brieven* bl. 172. Brief van Betje aan Vollenhoven, gedateerd 1800.

2) Brief aan een jong geestelijke, naar aanleiding van *W. L.*

„Evenwel ben ik van gedachten, dat het niet onmooglijk is Menschen aan te treffen onder hun, die de Verheevene Zeedenleer der Christenen eerbiedigen, zo tot allen goeden werk volmaaktlijk toebereid, dat hun Caracter dat van Grandison ons door Richardson afgemaald, evenaaren."

„(Het is duidelijk) dat alle Meisjes, die *geest* hebben gaarne goede Romans leezen, waarin het *geestige* zeer veel moet afdoen, een Dame, die geen smaak in een Clarissa heeft, zal zich door alle menschen, die geest bezitten, geest ontzegd zien." [1])

„Waar vind men onder Hen eene enkelde Richardson!" [2])

In een onuitgegeven geschrift (dat ik niet onder oogen heb kunnen krijgen) verklaart Aagje bovendien, dat zij „bij herhaling den mooglijk onnavolgbaaren Clarissa had gelezen." [3])

Uitingen, in gemeenschappelijke werken der dames.

„Wat volk kan immer roemen op eenen Richardson? Op eenen Richardson, schrijver der *Clarissa*! Geeft dat Boek een ongevoelig Mensch in handen, het verveelt hem verschrikkelijk, maar! eene aandoenlijke ziel vindt dit Meesterstuk des menschlijken verstands, dat zedelijk Dichtstuk, hoe uitgewerkt, nog te klein. Bedank ja,

---

[1]) Brief aan eene Overijsselsche daame. Naar aanleiding eener kritiek over *W. L.*

[2]) Een geschrift over het recenseeren. Datum onbekend.

[3]) Dr. Dyserinck, Gids 1892, *Wolff en Deken*, bl. 273.

den eerwaarden Heer Stinstra, voor de nauwkeurige Vertaling, maar tracht dit Boek in het oorspronkelijke te lezen. Het heeft zijne Berispers, dat kan niet anders zijn; ijder heeft de geschiktheid niet om te lezen; men noemt een Berisper wel eens ruw en onredelijk en het mensch is alleen ongevoelig; hij kan onmooglijk iets gewaar worden van die treffende schoonheden, die onze harten tot in hun binnenste ontroeren.

Hoe gaarn spreekt men over iets, daar men mede ingenomen is! ik meende alleen een woord tot lof der Engelsche Schriften te zeggen, om u te bewegen, dat gij die taal leert, en, zie daar! zo ik mijne pen niet neêrleg, zal ik u eene Verhandeling over onze *Clarissa* schrijven; of over haaren Autheur; nu, trouwens, dat komt op een uit." [1])

„Uw smaak komt meestal met den mijnen overeen. Heugt het u nog wel, met welk een onbeschrijvelijk genoegen wij de *Clarissa* lazen?" [2])

„Vertalingen zijn niet verwerpelijk, zoolang er nog in Nederland geene mannen zijn opgestaan, als Jeruzalem, Niemeyer, Gesner, Wieland, Hermes, Klopstock, Pope, Richardson."

„Richardson schildert eene goddelijke Clarissa. Niet altijd berokkent het fijn overdachte bedrog het bederf dezer kinderen, neen! daar zijn mogelijk geen Lovelaces

---

1) *Brieven over verscheiden onderwerpen* (1780—'81) van E. Wolff-Bekker en A. Deken. Dl. I Brief XIII.

2) Ibidem Dl. III, Brief I.

dan in de denkbeeldige wereld; . . . Men vindt in dezen roman geen wandaden, die een Engelschman zelf met rilling leest, geen zoo overdreven deugden, dat zij voor ons, zwakke menschen, onbereikbaar zijn."

„Een Edeling, die echter geen Grandison is." [1])

Anna Willis had Saartje gewaarschuwd geen briefwisseling met Cootje Brunier te gaan houden, er bijvoegende: „Denk aan Claartje Harlowe." Haar vriendin antwoordt hierop terecht: „Het zou een zot stukje zijn met zo een Borstje Briefwisseling te houden: maar, wie zegt u, dat ik dit van zins ben? 't Komt niet in mij op. Ja, ik gelijk omtrent zo veel naar de Godlijke Clarissa Harlowe, als mijn schaapshoofd naar den vervloekten Lovelace: Heden, Naatje, hoe viel u dit in gedagten?" [2])

„Men versta mij wel! Ik stel geene onvergelijkelijke Clarissa; — dat meesterstuk van een groot man — op de lijst van schadelijke boeken. De traanen, die men stort over haare rampen, *verzwakken* ons niet; nooit voelt men zo zeer het vermogen der deugd, dan in haare zegepraal. Nooit zien wij met zulk eene bitterheid op nijd, afgunst, mislukte liefde, trotschheid, en helsche booze aanslagen, dan wanneer de vaste hand van *Richardson* die aftekent. Wie voelt geene liefde, geenen eerbied voor de braave vrouw *Norton;* wie wenscht niet eene vriendin te hebben als de edelaartige,

1 *S. B.* Voorrede.
2) *S. B.* bl. 63.

getrouwe, wel eens wat stoute Mis *Howe?* Maar over dit onderwerp hebben wij ons in het werk zelf genoeg uitgelaaten, mooglijk gist men niet ten onrechte, dat eene der *hoofdbedoelingen* deezes werks daar niet verre afwijkt." [1])

Elders zeggen ze „de groote hartenkenner Richardson zelf noemt Edelmoedigheid geene Manlijke deugd." [2])

„De uitmuntende Richardson deed het beste deel der vrouwelijke sexe een bijzonderen dienst, toen hij Clarissa deed belijden: dat de Hemel haare trotschheid gestraft heeft, toen ze zich door dien zelfden Lovelace, die ze had poogen terecht te brengen, op de snoodste wijze mishandeld, ja, onherstelbaar bedorven vond; dit is de groote les in dat boek." [3])

„Miss Biron, die mij echter niet smaakt, omdat zij te veel over haar zelve en over den haar gegeven lof snapt" zegt Pieterbaas, de broer van Betje Stamhorst[4]).

Naatje Hofman aan Betje Stamhorst:

„Schikt gij ook de verdeeling uwer uuren naar de opgaaf van *Clarisse?* In de stad is zulks onbegonnen: dit is zeker, dat orde tijd wint en dit, geloof ik, is het, wat *Richardson* ons leeren wilde." [5])

---

1) *W. L.* Voorreden.
2) *W. L.* VII 7.
3) *C. W.* IV 89 vlg.
4) *C. W.* IV 424.
5) *C. W.* V 212.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Voor de vervaardiging van het Middelnederlandsche gedicht *Van den Vos Reinaerde* is $\pm$ 1260 als terminus post quem aan te nemen.

II.

Professor Te Winkels meening, dat de Middelnederduitsche berijming van den *Valentijn en Nameloos* berust op Middelnederlandsche herkomst, is niet aannemelijk.

III.

De *abele spelen,* in het Hulthemsche hs. voorkomende, zijn niet ouder dan het eerste kwartaal der 15de Eeuw.

